ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ

ЦРНОГОРАЦА

НАПИСАО

В. М. Г. МЕДАКОВИЋ

У НОВОМ САДУ

ВУКОТИНСКОМ ЕПИСКОПСКЕ КЊИГОПЕЧАТЊЕ

1860.

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

ЖИВОТ И ОБИЧАИ

ЦРНОГОРАЦА

НАПИСАО

В. М. Г. МЕДАКОВИЋ

У НОВОМ САДУ

БРЗОТИСКОМ ЕПИСКОПСКЕ КЊИГОПЕЧАТЊЕ

1860.

ПРЕДГОВОР.

Првом сам 1844 године, почео я познавати Црногорце и живѣти међу нъима. У то вріеме владао е Црном Гором владика Петар II. Он е доста подржавао дружевни живот Црногораца; он се сам поносіо, што е Црногорац; поносіо се са юнаштвом и са врлином своје браће Црногораца. — По други пут пошао сам я у Црну Гору 1854 године на позив садашнѣг княза Данила и одправляо сам дужност државног секретара. Што првим, што потонъим бавлѣнѣм, провео сам я свега у Црной Гори близу седам година. Имао сам и времена и прилике познати Црногорце са сваке стране.

За све ово вріеме моег боравлѣня у Црной Гори, морам истину казати, да сам у правой братской любави са свакіем провео. И са князом Данилом живіо сам я у любави и слоги и он е сам признавао мою душевну преданост народу црногорском, па кад смо се прегонили за слободу црногорску, рекао би ми: „Я знам, да ти олещ добра Црногорцима и да много ціениш нъихову слободу; али се неможе

тако: Ми морамо признати Турке, да добіемо више новаца." — Ми би, може бити у слоги и любави и далѣ остали, да се ніесу стране сплетке увлачити почеле, кое су подкопавале и мене и нѣга, па и сав народ. Мене су извикали противници вѣре и имена, да сам я найвеħи пріятель Руссіе. Я то с мое стране и некріем: мени е мила моя вѣра па и сродна крв; али сам я вазда имао у виду едину и чисту корист народа, па сам слѣдовао оним стопама, кое су вазда биле среħне и пробитачне по све Црногорце. Я се ніесам могао нигда сагласити, да постане Црна Гора васалство турско и да се окаля од четири и по віека траюħа слава Црногораца, као што е то тражіо и желіо француски консул у Скадру. Он се найвише усилявао да поломи снагу и славу Црногораца; да поломи крила врсног орла у слободним горама, а я сам му біо понайвише на сметньи: Я сам біо противник господарству турском у Црной Гори. Усилявањѣ мое ніе било залудно: у томе сам одржао мегдан и Црна Гора остала е самостална. Сви су главари пристали били уз княза и прилюбили се жельи франц. консула: да се признаду Турци за господара, осим мене и княза Ђорђа Петровиħа.

Княз Данило нема се шта жалити на мене,

до што ніесам покренуо народне новце из Руссіе (1856 год.) И у томе сам я више гледао на срећу свега народа, него на поедино лице, кое данас ест а сютра ніе: ер да сам их покренуо, не би данас ни едне било, а тако, ено их и данас у Руссіи и іош *умноженіе.* С овіе новаца устао е біо княз Данило против мене и радіо ми е о глави. Бог ме за мою праведну ствар сачувао. Я сам све билѣжіо, па ћу временом и ту знамениту епоху обѣлоданити и показати свіету она чуда, коя тешко разум людски вѣровати може. Увѣрићу я и княза Данила, да оно ніе истина, што су му други уврћивали у главу. Ође ніе мѣста о томе говорити, већ само напоминѣм узгредно уз вріеме моег бавлѣня у Црной Гори.

Кроз прошли и траюћи кратки простор времена измієніо се у многоме живот и обичаи Црногораца; али смишлѣніа глава оног врсног народа, кадра ће бити повратити све врлине и узоритости людске, с коіема су Црногорци свѣтляли образ и себи и свему нашему народу. Ништа на свіету ніе постояно.

Надам се, да ће свакоем нашем сународнику бити ово дѣло мило, да се упозна са животом и обичаима своее врсне браће, кои су од найстаріи

времена па до данас, одржали своју вѣру, слободу, обичае и стари дух прађедовски; зато и нiесам жалiо труда саставити и описати *Живош и Обичаѣ Црногораца,* кои мислим, да ће у многоме бити неким узором нашему свiету. Описати ово, држао сам управ за своју држност и да тiем учиним неку услугу нашему народу.

У описиваню обичая, неке сам работе изоставiо и то оне, кое су скоро свакоем нашему сународнику познате и са коiема се служи у своему животу и у своiем обичаима; зато се и нiесам упуштао у потанко описиванѣ, али сам пазiо, да ништа непромашим, што е главно у истоме дѣлу. Кад би се све потанко описивало, могла би кньига и у четир пута бити већа.

Старао сам се, да рiечи оног края разяснимъ, а кое су на друге стране непознате.

У Бiограду 30 Юнiя 1860.

В. М. Г. М.

УВОД.

По причама народніема, кое се и данас из уста у уста предаю, скоро су се сви Црногорци доселили из Ерцеговине. Послѣ пропасти царства србског на Косову, почели су ядни Срби од люте неволѣ ускакати у данашню Црну Гору. Валястіи люди, нехтећи трпити робство, бѣжали су исподъ нехристянске власти и сабіяли се по горама, само да могу имати слободни живот и да могу пркосити своим крвницима. По нестанку своег христянског господарства, нестало е слободе и поноса людског; вѣра христова била е гонѣна, свака светиня и божія и людска стояла е под копитом немилостиви крвника.

Све ове неволѣ, кое су раздирале срце изврсніег юнака, нагонило е Србе да иду у збѣгове, да ускачу и да се поселяваю у врлетно и пусто мѣсто. Они су оставляли сва добра своя, оставляли и све милине свѣтске, у коима су се рађали и живѣли, само су тражили мѣсто, у коем ће моћи свою вѣру, свой живот и свой чисти дух сачувати.

Црногорци су ускоци од Косова, они су ускакали у данашню Црну Гору. Ускакали су найвише у XV. віеку. Онда пуста Црна Гора, била е област

зетски господара. Балше и Стеван Црноевић звали су се само: *Господаръ всои Зети и поморскія земли;* а за Црну Гору ніе било спомена. Тако су се ови ускоци умножавали у данашню Црну Гору, под закрилѣм зетски господара, кои нигда ніесу ћели признати турску власт врху себе.

Умножени ускоци у Црной Гори састављяли су братства и племена. Братства и племена имала су своє главаре и своє вођe. Све су уређивали на основу вѣре, на основу живота и обичая свои. Земальска власт била є власт народа. Страни начин управе ніесу ћели уводити. Нити су имали икакви чиновника, нити редовни солдати. Сами су били судіе, сами войници и вође войске. Из обштег договора све су уредбе чинили. У свему су остали чисти синови природе. Бог их є надаріо бистрим разумом, те су знали чувати своє.

Ови ускоци помагали су у рату зетским господарима противу навале турске, а при краю XV. віека постали су они обрана и утѣциште зетским господарима. У новом врлетном завичаю свака людска душа могла є наћи и крова и обране и слободе. У накрст на све четири стране, нашли су ови ускоци само своју браћу и по крви и по вѣри. Са овима су се они срађали и живили у миру и любави.

Живот и обичае своє ніесу они міеняли, нити им є те неволѣ било. Обичае свое, начинъ живота и дух старе поноситости Србске задржали су они подпуно, нити су ћели знати за кое друге, нити су помишляли, да може бити кое друго лѣпше и изврстніе од ньиховог.

Ускоци су ови понайвише негдашнѣ старо властеоство Србско. Властела су имала и имаю у самой крви доста кичельивости и ову су задржали Црногорци и по овом може их чоек лако познати. Како послѣ Косова ніесу ћели трпѣти притѣсняванѣ турско, нити признавати кога болѣг врху себе, такви су они остали и у новой постойбини.

Задржаванѣ првобитни обичая, сачувало є найлѣпше споменике духа и живота нашег народа. Живот и обичаи огледало є нѣгове душе. Повѣстница показуе вріеме и прилику, кад, и чим се показивао народ са витежким дѣлима на юначком мегдану, кад ли є имао обострани развитак, кад се подизао, кад ли є упадао, кад се уздизао са славом, кад ли є упадао у гріех; али живот и обичаи, мораю бити живи основ свію дѣла и сваког людског и душевног покрета. Са ове стране валя познати Црногорце, са ове их валя прецієнити, каква им є права вріедност ньихова.

Истинита вѣра христова слагала их е у дружевни живот, спаяла духове у единство; а дружевни живот кріепіо им е снагу, с коіом су надячавали свое непріятелѣ и остали чисти и ясни на обзорю людском, као даница међу звіездама. На основу вѣре, ячили су они сваку лѣпшу врлину людску. Вѣра и побожност била е ангелом хранителѣм сваке веће изврстности душевне. Ограђени овом врлином, утврђени и у души и у срцу, одбіяли су они сваку туђу сплетку, коя е често подадирала, да им подкопа и поруши природну дивоту, а тіем и цѣлост ньихову.

Ріедак е народ, кои е кадар біо издржати све неволѣ људске и прекалити се кроз све огнѣве, кои су га жегли са свію страна, као што су Црногорци, а да од своег ни длаку напустіо ніе. Као самосталан и душом слободан народ, живіо е он у духу и обичаима своих шукунђеда, сачувао е све оно, што е лѣпше и племенитіе и чиме се поносити може пред своіом браћом и пред осталіем разумніем свіетом. У слоги и у братской любави стекли су Црногорци и лѣпшега гласа и врсног поноса у народу нашему. Туђи обичаи ніесу се могли подударити са ньиховіем рођеніема, нити су се могли прилюбити ньиовой души, нити срцу, нити

истой крви. Они су остали прости и неразвіени, али су сачували све оно свое старо, по чему се може сазнати и живот іош оног времена од како су се поселили у свой врлетни завичай, па и сами првобитни кои су имали и пріе поселяваня у нову постойбину.

Народ, кои одступа од свои обичая, од своег природног живота, тай се народ изопачити мора, тай постае несрећан и по себе и по другога, тай удара полугу преврата у коріен свое среће, и тай се народ мора преживити. Сав рад и све кретанѣ душевно, мора се ослоняти на природном животу, и с ньиме у слоги напредовати. Слога е велика и найяча снага, велики и смишлѣни господар среће и напредка людског. У колико се разумна и поштена породица слаже у своему дому, у толико се мора и ціело братство и племе, а найпослѣ и сваколика цѣлост слагати. Ако ніе обште слоге, неможе бити ни поедине среће. Йзносити слогу, единство и дружевни живот само гласом, а неноказивати е у самоме дѣлу, ніе ништа друго до поруга.

Често су се появльивале крвне освете међу

Црногорцима. Домаћа свађа давала е прилику и згоду непріятельима да поруше снагу, слободу и цѣлост Црногораца. Непріятель се спремао и усилявао, да домаћом неслогом, поруши коріен слободе и снаге горштака; али урођена врлина душевна и любав братска, на час е закрвлѣну браћу мирила и уединявала противу обштега крвника. Надахнути страхом Божіим, одушевлѣни истином вѣром христовом, одушевлѣни за своју слободу юначку, испунѣни братском любави, одма су они приступали едан другоме, праштали люте сагріехе и говорили: „Ово е дошло да се мре, да се излюбимо и едан другом сваку жалост опростимо, па да ударамо на обштег крвника, па кад нѣга поломимо, ми ће мо се намиривати међу се, како узможемо и како ми жнамо." По томе су они ишли едном душом и едніем срцем против обштег непріятеля и чинили чуда на юначком мегдану.

Ништа на свіету неможе бити яче, но што е слога и единство браће. Сав наш народ морао би саставляти едно сложно братство или племе. У слоги и любави братской лѣпше му се развія и душевна снага нѣгова. Нигда онай дом неможе бити срећан, ако се челяд отимаю око залогая леба и едно друго подкопава. У подобном дому мора най-

послѣ дођи до изтражбине. Ђе е народ свиколи чист, морала би ту и слога бити. Увођенѣ туђіе обичая у прости народ, кои іош ніе до истинитог душевног развитка доспіо, кои нема праве обработане душевне свіести, оии обичаи, кои се неподударају са нѣговіем духом са нѣговіем животом, ніе ништа друго до отров морални за людско срце, и с тіем народ найпріе пропада: или мора постати роб свое душе, или непріятель сваке свое рођене светинѣ.

И свака новина, коя се мисли уводити, мора бити саобразна нѣговом духу и нѣговом животу. Разлика у души и у мисли, разлика у животу са туђом изопачености, рађа међусобно трвенѣ и мржню и разур међу породицом и браћом. У нашему народу наћи ћемо тога доста, наћи ћемо, да се радіе приклання наша младост туђем обичаю, туђему животу, кои е яка полуга обараню нашег найизврстніег добра, него ли своем рођеном, кои се с ньиме родіо, кои му е у души и у крви, кои га осакатити неће, него само с ньиме може бити и поштен и срећан и по себе и по осталу браћу свою.

Младост скаче кроз невиђелицу у пусту теорію, а теке доцнія зрелост снаге душевне опоминѣ га на велики гріех, али ово бива доцкан, бива онда,

кад малакше снага душевна и тѣлесна, кад се починѣ спремати за други свіет.

Неваля чисту душу злом тровати, неваля е мучити са оним, што іой е досадно и што она неможе ни сносити ни трпити. Младост е што и вiйта младика, коя се дае на сваку страну окренути, док ніе отврдла. Исто е тако и наш народ іош млад, витак и непокварен, нѣму е теке вріеме наступило, да расти и да се развія. Валя га чувати да у самом цвіету и развитку непропане. Ако се са младике природна кора почне скидати, а нова навлачити, она ѣе или усанути или закржеляти тако, да од нѣ нигда среѣе бити неможе. И при калемлѣню воѣке, тражи се вѣшт чоек, вѣшт учитель, ер, ако ніе добро вѣшт, пропада сав труд, а коріен нема више напредка.

Све што засіеца у дух и живот народа, све то валя гледати као око у глави. Разборитост людска мора добро мотрити на корист народа, чувати нѣгову светиню, мора сазнавати, шта га найболѣ подржава, у чему се креѣе, чим лакше живи и што му и лакше и слаѣе пада на срце, па оно му давати, оним га питати, што му ни мало и нигда нѣговй природной врлини наудити неѣе, веѣ како ѣе постати изврсни друг своe браѣе,

како неће заборавити оно, што му е сам Бог оставіо и без чега он живити неможе. Ако ли му се намеће туђе, он забаталюе свое, а неприсвоява туђе, већ остае у сріеди невгодно издублѣніе яма, окреће се десно и ліево, али е занешен блудећом мисли, и нигда на прави пут изићи неможе, већ се ломи и нестае га у пустой плаовитости.

Све што живи и расти на свіету, све има свой узрок; ништа ніе без некоег опредѣления створено, тако можемо увети и у животу людскоме и у обичаима народа, да е све сложено по потреби духа и живота людског. Налази се ствари, кое би требало нечим больим заміенити. Заміена ова могла би подніети, кад би се она са свіем подударала са разлогом праве замѣне, ер се догађа, да несмишлѣна замѣна бива сто пута грђа од оне прве, коя се држала да неваля.

Изопачававѣ людског живота, покреће душу и срце и искаче из праве шесте, на коіой се крећао и уздизао. Одступанѣ од урођеног живота и свои обичая, малоуважаванѣ вѣре, кою вѣруе, руши сваку врлину людску и светиню Божію. Валя души пустити найпространіи полет, али разумно да позиае

и незаборавля границе, кое су и чистом природом и зрелим разумом положене. У свему и свачему, валя се освртати на крило матернѣ и на онай закон, с коим се чоек іош при рођеню вѣнчао. Оно што е свое, па ако е и лоше, валя га пригрлявати и подраньивати: Ко свое презире, мора бити и презрен од сваког.

Налази се люди, кои се сбраяю у дружину нашега народа, кои оће да предняче, кои само за господством и за новцем грамзе, али су изкварили свой дух, презрели сваку светиню своег народа, заборавили и душу и Бога, па наслађую свое срце подріяванѣм среће народа и браће свое. Подобни су люди одступали од своег природног живота, забаталили сваку светиню народа свога и браће свое; учили су, а све, што су учили извернули су наопако, а показую се добри, вѣрни, любавни и у свачему побожни, а да могу и да имаю власти, сав би свіет преврнули. Подобног се створеня валя чувати и недопуштати му, да може имати діела, ђе се о срећи людской ради. Такав е опасан и по вѣру и по люде. На таквог народ viче и викати мора; а он хитрином своіом обалюе све на народ.

Нигда неваля обальивати кривицу на прости народ, кои у вѣри и у богоугодним дѣлима очекуе спасеніе и души и тіелу. У простоти народа нашег сачувано е неоцѣнѣно благо врлине людске. Ову крньити и изопачавати, било би газити у смртни гріех.

Врлина людска мора бити и светиньом людском. Онай народ мора бити найсреѣніи, кои е сачувао све оно, што се саображава нѣговом духу и срцу. Наш народ има толико свіести душевне да може и познати и разазнати све оно, што му срцу непріяня, што се с ньиме ніе родило, нити расло, и нигда га пусти апостоли превластити неѣе, ако ови недобію неку помоѣ од власти и ако их ова непомаже, и ако у име ове и с овом нераде. Изопачена наука увлачи се у крв людску, прелази с едног на другог и плоди се; а та тамани сваку врлину и Божію и людску.

Све што е положено у границе закона умним людским опитом, све то мора бити пробитачно за люде; ер га е смишлѣніи разум людски за среѣу свою и своег нараштая удесіо. Людски нагон природе нагинѣ се више слободном кретаню. Ово се опажа у првой младости, у првом природном развитку; али разборитост и яча умност людска, одкланя га

од свега оног, што му може шкодити, а упућуе га на прави пут, на пут истине и закона Божіег; зато се и несміе давати діетету нож у руке.

Братство е племенита свеза дружевног живота людског: у овоме живи вѣра и любав, слога и слобода. Чисто срце носи помисао на свезу сродства, ово му е еднако у памети, у души и у срцу. С том свезом удвоя му се снага и спая братска срца у единство.

Под едним кровом живи и велика породица. Колико е гођ велика, сваколика слуша своег домаћина или старѣшину. Ђе се такав закон обршуе, ту мора бити и срећа и благодет Божія, ђе ли те ніе, ту е несрећа и разур. Само у несрећной породици оће да овлада несрећна мисао, те или по неваляліству своем, или по пакости, или по туђем наговору, оће да устае противу своег домаћина. Домаћин мора имати више свіести, да челяд освіести, да им покаже прави пут и да им разумним начином докаже, доклен могу зле мисли допріети, какве ли ядне послѣдице имати. Домаћинова брига мора опет бити та, да сву челяд гледа као свою, да е свіема подеднако прави отац, а не едном отац, а другом очух. Ако ли едни и други непознаю и неће да схвате правац истине, онда им е ред да сви пропадаю.

Мала неудесна работа рађа веħа зла. Кичельивост людска тражи и братску освету. У едной и истой породици тога несміе бити. Нигђе ніесу люди без завидльивости. Свуд се налази люди (особито ђе е други основ дружевног живота и нагона людског) кои траже да неслогу браħе подстичу, да ньиову несреħу обрħу у свою корист. Само слѣпоħа душе и разума неможе то спознати. Домаħин за свашто одговара, нѣму све о грлу виси, он се за свашто пита. Он неможе свіема угодити, а из тог неугађаня обично иде се противу нѣга. Нѣга оборе, па се опет međу собом гложе, ко ħе бити домаħин. Они и сами знаду да немогу сви бити старѣшином, него само едан; али ђе е та свіест у томе часу, кад су сва осѣħаня у кипеħой снази. Ту е и свіест и разум у послѣднѣм мѣсту, а преднячи люта и гореħа страст, па е само та едина мисао и начело неволѣ, како ħе кои коем доħи главе. Ту онда престае ред, престае послушност и сваки рад и душевни и тѣлесни, па сваки ради напосе, како е коме воля, а невиде да сви раде зло и наопако: сваки по на особ своим несмишлѣним правцем, а сви за свеколике.

Свако челяде у куħи има своег миліег, свако своем носи руку, свако своем помаже и на зло

подпалюе. Тако су сва челяд скрштеніе руку, ни едно ништа неради, већ се свако осврће и прибія своем миліему и од нѣга исчекуе свако свое добро; мислећи да ће послѣ надячаня царовати; али се у томе люто вараю и преварити мораю. Налази се по вѣштіи сушѣд, кои видећи неслогу, трвенѣ и разур, подстиче их іош болѣ, не би ли се іош пріе уморили. Он се свакоем на по се показуе пріятелѣм, како ће едни и други имати у нѣму повѣреня, а у самой ствари непріятель е свіема.

Огрезнути у злу и у брзой освети (а Црногорци и сами кажу: Брза освета, готова штета), неосврћу се на послѣдице, већ само живу у едной помисли и у едной нади, да едан другоме сломіе врат. Исто су као и мегданціе, кое ћераю до края, док се обоица простру на долину. Паметни сушѣд, примиче се лако и без бриге, те закучуе пустош. Несретна челяд мораю се задовольити са новим домаћином. Овай им може и очи бости; али им е ред, да га слушаю, ер им е спознао ћуд, па им уміе у свачему доскочити. Несрећници се сѣћаю своег гріеха, али у невріеме, кад им памет ништа неваля.

1.

ЦРНОГОРАЦ.

Он се зове по мѣсту Црногорац, што се родіо и живи у Црной Гори; али е народности србске. Свака знатнія успомена србска позната е Црногорцу и радо о ньой и говори и прича. Он зна за славу и за царство србско, за Неманиће и за Косово као и сви Срби. Повѣстнички србски прича има он доста. Найрадіе пѣва юначке пѣсме.

Црногорац е ускок од Косова, он е ускочіо или доселіо се из Ерцеговине, коя е плодна у роду людском, па зато е и остала ріеч: „Ерцеговина сав свіет насели, а себе неразсели.“ Врлетно и мучно мѣсто научило е Црногорца, сносити сваку неволю людску, а найвише юначку. У почетку своег доселяваня у пусти и врлетни завичай, біо е он имућніи, али умножаванѣ породице, умножило е и сиромаштво. Све е яде и неволѣ могао сносити, али робство нигда и никако. Слобода му е била наймиліе начело, па му е давала више срца и ячег осѣћаня за све оно, што се нѣгово брои и зове.

Црногорац е мало кад признавао какву власт или силу врху себе. Чиніо е понайвише оно, што

му срце жуди. Прштіо га ніе нико, нити се давао да му ко пояше. Живіо е у своіой сиромаштини, али као слободни юнак и ніе никоме ништа давао, веђ онога, кои му е што на силу искао, даривао га е или мачем, или вруђим оловом из пушке. Црногорац е отаљавао све оно, што личи србскоме духу и срцу, што личи юнаку и поштеню людскоме.

Црногорац е среднѣг раста, коштуняв, стаса и ліепа и витка. Ређе е виђети Црногорца високог раста. Црногорац има доста разборитости, али хитрине и лукавства іош више. Хитрином е први, и да му ко рече, да е разборит и хитар, одговори ђе: „То су твое ліепе ріечи, а я сам осим крста ка и остали брав и нежнам ништа." Сваку работу лако схваћа и памети добро.

Црногорац е сав кичельив: найманя га работа раздражи: нетрпи ничію псовку, нити ругу, нити преживанѣ. Он оће, да се само нѣгово брои, а мало му се мари, да га ко што учи. Старіем, с коим се прегонити неможе, или му гледа на хайтер, рећи ђе: „твоя е боля и старія и ти знаш болѣ спећи, но я ходећи, али я држим у моіой памети, да е тако и тако." Лукавством као прости чоек, заузима прво мѣсто. Црногорац поноси се што е Црногорац, ціени себе много и оће да е найбольи; а остале народе држи за мекушце, само признае Арбанасе да су юнаци. Црногорац е лак, окретан и брз као звіерац. Изглед му е виши дивіи. Браду бріе и главу

подбріява, а сваки носи бркове; али перчин оставля да му по врату пада. У лицу е мрке масти, очи свіетлѣ и бистре, пуне живости и веселости из кои проговара само лукавство. За малу зађевицу или увріеду своег поштеня оће да иззазива на мегдан и да се сіече. Као прост без науке, као син горски, он е у моралу доста добар, и оддвоіо е далеко од другог свіета. У свему е отресен, у ходу и говору жустар, држи се у свему као юнак, као властелин. Много држи на себе, на свой образ и на свое поштенѣ. Своему господару сліепо се покорава; он зна да е Бог на небу, а господар на земльи и што рече господар, он држи да е то и воля Божія. Колики е юнак на мегдану, у толико е плашив од строге власти. Строга власт може га учинити правим робом. (Као што е било под Шћепаном малим).

Црногорац добро работа баштину, и еднако е жели, а нигда е доста нема. Око стоке ради с вольом. Добар е чобан, али му е теченѣ ядно и крваво: колика е драга ноћ, сваки час устае с пушком у руци и чува да му чета Турска незами пліен. Док начне пас лаяти, одма устае и обилази, па тако проводи сву ноћ чуваюћи ону свою сиромаштину. Кад има Црногорац доста баштине и стоке, па неможе да на све стране смаже, онда узима пристава, кои му чува стоку и помаже работати. Мало е Црногораца, кои држи и момка и момицу.

Црногорац е умѣрен и у елу и у пиђу. Ріетко

е виђети Црногорца, да се опiе и да се завали, па да незна шта чини. Више пiе ракiе но вина. Црногорац е ватрен, крви угрiяне и похотљив. На смѣсу крви непази много, али се осврће на закон црковни. И код Црногорца неизвидана е болест, да е за свашто и за сваку работу, и ако зна, да нiе зато.

Црногорцу се мило оженити, и едва чека да уђе у ред људи, а iош му е милiе кад му жена роди мушко чедо. Одма дочим се породила жена, друге жене пазе, дали е мушко, или женско, ако е мушко, одма истрчи с пушком пред кућу, па меће из пушке. Остали братственици од свега села, док чую, да се ђетић придао, мећу сви из пушака и сви се радую, што су стекли едну пушку више. Црногорцу вальда ништа милiег неможе бити, него кад му се прида ђетић. У ђетићу, гледа он обрану постойбине, и свою замѣну у невољи витежкой. Црногорац кад има доста браће не бои се ни одкога, нити се плаши какве напасти; ер ако и погине, зна да без замѣне остати неће, зна, да га има ко осветити; ако ли е сирак, те нема доста браће, онда тешко нѣму, ер му сваки може и оће да запреда и нiе капац ни бранити се нити се светити.

Црногорац е старѣшина у кући: сва га челяд слушаю. Жена му мора бити у свему покорна и послушна. Мушки у кући сви су старiи од женске. Црногорац држи да су женска челяд више од штете

но од користи. Двоженство било е негда а сад га нема код Црногораца. Црногорац е доста дружеван, люба́ван и умилят, али подсміешльив. мило му е другом се наругати. У шалу радо пристае, и шала му е мила забава. Он радо слуша сміешне приче. Без оружя ни куд неиде. Мекапе постелѣ нетражи, он може спавати на плочи, као и на долини, а на долини као и на мекой постельи. Колики е сирома, опет мало иде бос. И студен и врућину и глад и жеђ, може Црногорац юначки сносити. Мишица му е яка, а месо чврсто. И кад остара, може добро на ноге одити, а чврстина меса држи се. Обично има Црногорац малу ногу. У свему е Црногорац спретан, лак и у свака доба и на свашто готов; а нoћник е да му треба пара тражити.

2.

ЦРНОГОРКА.

Ово е ћер врлетног завичая, ово е мати горског юнака: ово е домаћица у ядном кршу, и ово е ускочкиня, коя е са оцем и браћом бѣжала и тражила други завичай у невольном мѣсту, а оставила све милине свіета, па се навикла и она свакой невольи и патньи. Ова е рађала юнака и подизала са великом муком. Ова е подижући младо чедо іош

у коліевци, уліевала му лѣпше осѣћанѣ за свою постойбину на юначком мегдану. Нихаюћи га, пѣва му юначке пѣсме, дои га мліеком юначкіем, напуняму срце оним, што га подстиче на снагу юначку; учи га, како ће пасати оружѣ, како ли ће крвнике гаћати, како ли светити оца и брата и покаяти свое старе.

Црногорка є среднѣг стаса, якког састава, а лица и ліепа и умилята. Понайвише су црномаңясте масти. Десете године увраста пушта косу да іой расте. Косе є и яке и густе. Обрве су исто густе. Очи су пуне живости и веселе, у коима се огледа и душа нѣна. Очи іой се свіетле као кристал на ясним зракама; очима стріеля она срце юнака. Црногорка нема скоро никаквог скуплѣг накита. Све є на ньой просто и сиромашно; али ліепи увраст тіеля, чиста крв, умилята поглед везан са стидом невиности, надмашуе све лѣпше мртве наките. Бог іой є дао природну лѣпоту, коя се одувети неможе. У ходу є она и лака и брза; у говору скромна и умилята, али и отресена. Крви є яко ватрене, и, хитрине има доста, али и кичельивости, само є ова као обично код женске скривена. Она є у свему поносита, а дичи се с тіем, што є Црногорка. Мужа своег почитуе она, и покорава му се тако яко, да є скоро роб своег мужа; без знаня мужевлѣвог неће никуд поћи, и оно, што муж рече, она зна, да то мора бити.

Црногорка е побожна, али опет мало иде у цркву. У побожности има она изврстне врлине. Пролазећи мимо цркве, устави ће се, кланя се до землѣ наспрам цркве и крсти се и по тихо Богу се моли. У цркви е она послѣдня, а Црногорац напріед.

Ако ли иде Црногорка путом, а види из далека чоека, да ће іой прекрстити пут, она ће одма на спрам нѣговог прекршћа стати и чека ће док онай мине преко пута. Кад се чоек примакно близу нѣ, приступи ће и целива ће га у руку, поклони ће се, па ће онда поћи своим путом. Пред странцем е іош стидльивія Црногорка. Са стидом и обореним очима к земльи приступа она.

Колико ће гођ мушки ући у кућу свакоег ће она целивати у руку. То чини Црногорка и кад е ђевойком, невѣстом, удовицом или кад е са свіем старицом.

Из своег завичая нерадо иде Црногорка у туђи свіет, и, ако пођe, има вазда тврду мисао, да се опет поврати. Она много тугуе за нѣзиним завичаем и за свойтом, и, радія е у сиромаштву и у невольи проводити ядни и чемерни живот, него у найвећой срећи и слави у туђему свіету.

Црногорка е добра мати, она добро чува и пази ђецу, она ће пріе гладовати, а ђецу ће нахранити. Више милуе брата но мужа, и опет више брата но оца, а и брат е више понесен за сестром но за братом. Миліе іой е родити сина но ћер.

Работна е Црногорка у дому; она готови, спрема по кући, шіе, везе, плете, преде и ткае. Иде на пазаре и носи тешка бремена уз велике стране на леђима; иде на воду, у млин, у дрва и за стоком. Све она то чини, али опет изгледа као цвіет у лицу. Ягодице су іой румене, кое подилази чиста крв. Болести мало има од кои пати. За стидну болест незна Црногорка; а ако чуе што о ньой, она се стреса, и одма призива Бога и свеце у помоћь, да е од тог сачува. Незна ни за руменило ни за бѣлило. Природа іой е дала чисто руменило, и лѣпоту тѣлесну. Ништа ніе лѣпше од природне лѣпоте, а ништа ружніе од мазаня и од палѣцльиваня.

Любав унутрашню неодкріева Црногорка, нити ће устима изговорити, већ то она у срцу носи. Ако се нађе кои авліяш, да іой се попримакне, па да е са неком любави милуе, изтегнуће руку колико игда може, па ће ударити авліяша по сред турина (уста) да му звіезде сіеваю, а рећи ће ячим гласом: „Тамо се, поганѣвићу, пси ти се меса наели, што си се помаміо, на чудо ти Ђурђев дан доша! и што мислиш, найзадньи чоче?!" Авліяш, што увати мора да носи са великим стидом, а несміе іой нити што рећи, нити заям врћати.

Ако ли кои чим увріеди Црногорку, онда она отвори нѣну читулю, те грди што може жешће, а мушки се поталауши, па бѣжи, а нимало се необ-

вире, већ само ита, да бруку неслуша и да іош ко не чуе Црногорка є понайвише яког гласа. Неке говоре обилато и громко, да их неке путе неможе чоек разликовати од мушког гласа.

Кад Црногорка путуе, она иде обично пѣшке, носи на руци малу вунену торбицу, изшарану и окићену вуненісма ресама. У овой торбици носи она плетиво, па идући плете.

Црногорку може само домаћин (муж) или родительи избити, а други нико. Колико найсрамотнія работа била би код Црногораца, кои би дигао руку на женску, коя неноси оружѣ.*) Онђе, ђе се Црногорац бои своег крвника, ђе є засѣда, он шилѣ Црногорку. Она иде слободно и не бои се пушке. Ако ли се чоек бои, да ће га ко убити и види крвника са натегнутом пушком, само нека се заклони за Црногорку, нипошто га Црногорац гађати неће.

У многіем приликама показивала се Црногорка и юнаком и удіоницом за обрану врлетног завичая, вѣре христове и слободе юначке.

*) У Ровцима има една ђевойка, коя є остала бев браће, те се зарекла да ће остати у ђевоячкой чистоти и бити мѣсто сина своем оцу, бити замѣна у витежкой невольи и на юначком мегдану. Она носи и данас мушко одѣло, паше оружѣ, а носи велю пушку о рамену. Ову сам, момак ђевойку, виђао 1855 год. у Дубоком. Има мушко лице и доста озбильности. Она пуши дуван и иде свуда са людма, па и у бой. Ништа код нѣ ніе необично, што личи

3.

ПОБОЖНОСТ.

Побожност и вѣра христова, одржало е Црногорце у свему ономе, у чему их данас видимо. Страх Божіи и любав к вѣри истиной, подраньивало е и душу и витежко срце Црногорца. —
Сви су Црногорци Хрстияни, сви су они православне источне вѣре, и, друге вѣре у ньиховом завичаю до ове едне нема. На друге вѣре немрзе Црногорци, као што други на ньи и на ньiову вѣру мрзе. Христяне западне вѣре зову они Латинима, но свой прилици зато, што се ови моле Богу у латинском езику.

Црногорац е добар христянин, почитуе закон Божіи, колико и едан народ, само мало иде у цркву; али кад дође, моли се побожно. Прилаже у цркву са аспром, свіећем, воском, улѣм, руном вуне, житом, тамяном и т. д. да му Бог благосови нѣгов рад, да га сачува од зла и да му поможе у невольи.

осталом горштаку. Као необично учинило ми се, кад іой едан заиска дувана: „Дай ми, Милице, тоболац да напуним.“ Тад е могла имати око 35 година. Сва дружина држи ню исто као и осталога чоека. Нѣна е душевна намѣра, прави завѣт, коег она обдржава као светиню; а тай завѣт пазе и остали люди и неће га ньпошто повріедити.

Свештеника у цркви кад дае нафору полюбиће у руку, а иначе не.

Црногорац се исповіеда и причешћуе по четир пута у години Пости сво четверо пости и сріеду и петак преко године. Има их, кои еднониче. Често се завѣтуе Црногорац цркви или манастиру, па носи завѣт у онай дан у цркву кад е слава храма и ту се моли Богу усрдно. Црногорац држи за велики гріех, ако се пріед смрти неисповіеди и непричести. Мртвоме чине литурђіе и носе свіеће у цркву.

На задушну суботу добро се сѣћаю своіе мртвіе: Праве воштане свіеће или купую готове па носе у цркву. За свакоег мртвог носи по едну свіећу. Има неки, кои ће по 6—10 свіећа упалити. Све ове свіеће увіе у едну ручку па их метне у цркву пред олтар и по едну проскуру. Све свіеће наждіе те гору. Ютром на задушну суботу упали и у кућп толико воштаніе свіећа, колико е мртвіе. О Крстноме имену, о послужбици и већем празнику носи Црногорац свіеће у цркву.

Бога почитую Црногорци са великим страхом. Христянску дужност у колико е он са своим простим разумом схваћа, испунява он са душевном вольом и любави. Црногорац зна, да е Бог свемогући, да без нѣгове волѣ неможе ништа бити на овоме свіету. У свакой работи споминѣ он Бога, али са страхом, па ће одма скинути капицу и рећи

ће: „Да му е за славу и милост; у име Боже, у славу Божу; све ће бити, како Бог оће; све се без Боже міеня.“

У вѣри е Црногорац тврд и непомичан. Он толико свою вѣру милуе, чува и брани, да ће за ню у свака доба погинути. Ништа неодушевлява Црногорца на біеломе свіету као вѣра, ништа га неможе склонити на добра ђела, као една вѣра. Црногорац са вѣром и у вѣри живи и умира, и то му е прва светиня на земльи, у име кое иде слободно и гине, па зато и каже: „Нежалим умріет за крст чашни и вѣру рићанску.“ Он се моли Богу онако, како е од свои стари научіо и како су се они молили. Код други народа забранюе се закономъ псовати оно, што засіеца у символ вѣре. Код Црногораца тога нема, они сами по природном и душевном осѣћаню почитую са страхом Бога, вѣру, закон, свеце и пост. Радіи би Црногорац умріети но повріедити ову светиню. Против ове светинѣ несміе му нико ништа рећи; ако ли би му ко ову кою светиню опсовао, кадар га е на мѣсту убити.

Оног, кои псуе ове светинѣ, држи Цтногорац, да ніе никаква греота убити га као пса; па ако ко опсуе ову кою светиню Црногорцу, потећи ће малу пушку иза паса, или ће тргнути нож, а рећи ће: „А да шта ти вѣруеш ниедна вѣро?!,“ па ће га на мѣсту убити. —

Кад є боник у кући, зове Црногорац свештенике, да свештавају масла, да се чате молитве. Како є кои свештеник старіи од дана, у нѣгову се молитву више вѣруе. За мртвога плаћа свештенику саландере, па и оће, кои іоле може, да се за четрдесет дана, очати четрдесет литурђія. Многи при смрти и у завѣту своме оставля прилоге цркви. Осим овог плаћа Црногорац свештенику да му се учини спомен на литурђіи.

У молитву и у Божіи благослов полаже Црногорац много у свакой своіой работи и у свакой невольи. Ако удари липса у стоку, он зове свештеника, те закрсти водицу и очата молитву, али тор мора помаћи и то не натраг већ напріед. Чува се на велике празнике и у неђелю, да неработа.

Пролазећи Црногорац мимо цркве или напрема се на доглед, уставиће се, скинуће капицу, прекрсти ће се у три пута са поклоном, и рећи ће: „Помози ми Боже и пресвета Богородице, свети Василіе и свети Петре!“ па онда иде опет далѣ. Ако ли путуе, па се попне на висину, с кое види веће простор землѣ, одма се сѣти силе и славе Божіе, па скине капицу, крсти се и Богу се моли.

Ліепо є виђети Црногорце кад носе литію. Сви се из дома крену и люди и жене. Мушки иду два и два напріед, а женске овад двіе и двіе. држећи се за мараму. Сви мушки и женске вичу неким чудноватим ударанѣм гласа; *„Господи помилуй!“*

Кад се све свршило, онда међу из пушака. Ђе є побожност, ту и Бог помаже, ту се може напредовати; а ђе те нема, ту се сабираю неволѣ єдна за другом. Истинито вѣрованѣ вѣре Христове, одржало є Црногорце у слободи и поносу и чинили су чуда на мегдану юначком.

4.

НАУКА.

Нема Црногорац друге науке, до оне, што му нѣгов разум дае. Ніе га имао ко учити, већ є само слушао од оца и матере. Школе се у Црной Гори ніесу никако ни подизале, нити є млађи нараштай имао прилике научити се чему болѣму и већему. Светопочивши митрополит Петар I. имао є ту лѣпшу мисао да оснуе основну школу на Цетинѣ.

Сва є наука и душевна рана била усредото чена у єдино свештенство. Оно є учило младост у любави вѣре, у любави истине и подстицало є духове на обрану вѣре, живота и саме слободе. Смирени Богомоляц разказивао є своему брату Црногорцу у простом причаню истиниту науку Христову у колико є он ту науку схватіо и разуміо. Наука ова ніе могла навести Црногорца на душевно кваренѣ, већ га є упућивала на дужност христянску. Силом

га и прієтньом на ово нагоніо ніе, већ га е само убѣђавао вѣром и истином. Другог душевног развитка нити е могао имати нити е имао Црногорац; зато ніесу ни могли напредовати Црногорци у ячем развитку.

Чаћенѣ и писанѣ и приче светог писма биле су свом науком. Потези рукописни остали су оне исти, кои су пріед 400 година били и они су ово наслѣдно примали, ер е сам отац своег сина учіо, или га е давао у манастир, да га пустинички Богомоляц научи. По овоме су остали како потези у писаню, тако и начин у чаћеню они истоветни, кои су пріе 4 віека били. Чаћети и писати учили су се само они, кои су били накани посветити се духовной дужности. Понайвише се пріуготовлява Црногорац за свѣтског богомольца. Он оће и да е свештеник и друг браће свое: оће да извршуе дужност духовну, али и людску у свему, па и на юначком мегдану. За калуђерски чин ніесу нимало понешени Црногорци.

Сваки, кои уміе писати, пише славенским словима, или као што их они зову: Србскіема, а о латинским словима нема тамо ни спомена, нити е икад било.

У XV. віеку имали су Црногорци науке, али се ова оснивала на духу западног кроя, па е брзо и пропала. Ніе довольно само имати школу, већ валя пазити да се наука саудара са духом и животом

народа. У простом и неразвіеном народу стое све душевне врлине на доброме мѣсту и у коріену чистоте людске. Развіяти ову просту врлину душевну, оће се чиста наука.

Веһега гріеха и несреһе на овоме свіету и неможе бити, но што е вредовна наука, коя руши ону людску светиню, коїю е сама природа створила и чувала. Несвойствена наука, жива е пропаст по народ, а особито, кои се тек подизати почео. Наука коя одводи срце людско од рођеніе обичая, од природне врлине, а намеһе му оно, што се са нѣговом душом и срцем неподудара, та наука дае младости са обе стране оштри мач, да покоси свако свое добро, да постане непріятель сваке свое рођене милине, па и саме светинѣ, а да обожава опо, што му подріева и среһу и живот. Ђе се таква неволя отрови людске укоріени, тай се народ на брзо преживѣти мора, а мора га у непрестаном међусобном трвеню и нестати. Задушніе е оставляти народ у своіой простоти, него га учити, како һе се нагло отискивати у вѣчну пропаст.

Ђурађ Црноевић опріятельіо се біо са Млечиһима, па е почео ньихов начин науке а и саме управе земальске уводити, па е на брзо пропала сва наука, па и он сам; а у мало ніе и сав народ.

5.

ЄЗИК.

Сви су Црногорци по народности Срби и сви говоре србским єзиком. У свой Црной Гори єдан є єзик, нити се чуе други єзик осим србског. Ріечи и слогови остали су они исти стари. Проміене є врло мало било. У изговору ріечи и удараню гласова ніесу ни сви Црногорци єднаки.

Сѣверна страна много чистіе, ясніе и лакше говори. Средня веђ брже, а южна са свіем брзо. У средини и на югу Црне Горе чуе се код Црногораца у изговараню полугласно слово. Особито *а* изговараю танко и кроз нос, као: *пань*, *маль*, *огань*, *ако*, *опанци* и т. д. Ово слово има неку танкост, саставлѣну из *а* и *е*, као *ае*.

У новіим рукописима, што су копіе старог правописа, види се да употребляваю *ь* за неки мукли глас, као: *брьдо*, *смрьш*, *грьмъ*, или: *бьрдо*, *сьмрш*, *гьрм*. Између два сагласна чуе се неки врло мукли, полуглас у говору. Тако средня и южна страна Црне Горе изговара *с* мѣсто *ш;* а *ш* мѣсто *с* *осшро* мѣсто *оштро*, *слива*, мѣсто *шльива*. Они имаду и другіе разлика много, као: *лашно*, мѣсто *ласно*, *жнам* мѣсто *знам*, *грође*, мѣсто *грожђе*, *гвође*, мѣсто *гвожђе*, *шніег*, мѣсто *сніег*.

Црничани су одвоили са брзим говором; али

они имаду и неке одвоености у говору и изговору, они кажу, *неше* мѣсто *неће*, *ге* мѣсто *ђе*. Они имаду и старославенски или болѣ рећи старосрбски ріечи: Бюда, бюдица, *сушти*, мѣсто *сущій*. (Што гођ Црногорац напише са *щ* изговара у чаћеню *шта*) *Бређа* мѣсто *бремена*, *рождаство*, мѣсто *рождество*, *чудаство*, мѣсто *чудество*, *Ускрсенѣ* мѣсто *воскресеніе*, *ве*, *ви*, мѣсто *вас*, *вама*; *не ни* мѣсто *нас*, *нам* и т. д.

Стране ріечи изврну тако, да им се неможе знати постанка. Кажу: *Лѣпарія*, мѣсто *Епархія*. Незнаду шта е то *Шокац*, већ кажу *Шопац*. Црногорци говоре доста чисто србски, само и они имаду по мало таліански ріечи, а и ове доћерую они на свой калуп. Остроумног зову они, *авизан*, свему се може *авизат*, али кажу и *довіяти*.

6.

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ.

У манѣм мѣсту и у манѣ народа неможе бити више цркви, но што их има у Црной Гори. Цркве су подизали Црногорци из побожности, чинећи задушбину христянску. Све су цркве изван села и изван кућа. Оне стое на само, а сваку окружавают гробови. Гробля другог у Црной Гори нема,

до оних код цркве. С овог гробля многе су цркве урасле у землю.

Цркве су мале и снизке, и оне су намѣнѣне биле и богомольству и витежкой невольи. Често се догађало, да су се Црногорци и из цркве бранили и држали є главним освештаним градом. Црногорци су прибѣгавали под окрилѣ Божіе и са чистом вѣром у Бога, опирали се немилостивой сили непріятеля.

Све су цркве из ђеляног камена иззидане и на ћемер (свод) изведене. Изнутра є црква у свему сиромашна, има иконостас са иконама найпростіє израђеніема. Иконе су яетом исписане. Имаю по єдну налоню и по неколико црковни кньига. Окруте црковне све су ядне и невольне. Путіера за свету тайну налази се од свакоякого метала, има их од коситера, па и од олова. Свіетняци и канђела исто су тако сиромашни.

У неким црквама, а особито у манастирима, има врло ліепи и богати окрута, од срме путіера, дискоса, звѣздица и ожица, па позлаћени, има и еванђеля у срми оковани; али су ово све великодушни дарови рускіе царева. Руссія є 'давала на све црногорске цркве све потребе црковне, па и новца па поправку цркви.

Често су, а немило, палили и рушили Турци црногорске богомолѣ: смирени архипастири и господари Црне Горе, обраћали су се са молбом на двор руски, да им помогне цоновити божіе храмовє;

руски цареви нигда се молбама ядни Црногораца оглушавали ніесу, већ су вазда помагали. Црногорци кажу: „Да ніе Руссіе било, нигђе не би остало крста од три прста.“ За спомен великодушни христянски дарова и обостране помоћи, споминяли су Црногорци еднако цара руског у своіой Богомольи и на светим тайнама.

Манастира има осам у Црной Гори. Од ових су три у доброме станю: Цетиньски, Острошки и Морачки. Найлѣпша е пак црква у Морачи, ова е задушбина Неманића, ову су саградили они назад 610 година. Сва іой грађа дивна. У ова три манастира има и сребрни канђела. Столова нема у ни едной цркви, осим у Морачкой. Црногорски монаси извршую све дужности што им предписую канони црковни.

7.

СВЕШТЕНСТВО.

Нигђе простіе ніе свештенство, но што е у Црной Гори. Црногорски свештеник нема никаквог знаня, нити каквогъ ячег душевног развитка. Он се само учи чатити и писати; а мало их е, кои разумію правило црковно; ер и код найболѣ свое волѣ нема зато згоде.

У многим црногорским црквама наћи ће се само

по еванђелѣ, апостол, ирмологія, псалтир и часословац, а друге ни едне. Има свештеника у едном селу по толико, да их неможе допасти ред да служе, а има их из едне куће по 3 и 4 свештеника. Брой свештеника ніе одређен, колико их треба и колико их мора бити, веће се може сваки запопити кои оће, а ону сиромашну нурію діеле на подеднаке ђелове.

Зна се, колико кои свештеник има у селу кућа, па оне му куће даю бир, а он опет њима свршуе све свештене дужности. Свештенички су приходи доста добри, али мали брой нуріяша,· неможе их помоћи. Има свештеника, кои немаю у своіой нуріи више до 12 кућа а неки само по осам. На деведесет хил. душа у Црној Гори и Брдима има до 500 свештеника. Има у Црној Гори и протопопа; али ови нити у приходу, нити у власти имаю какво предняченѣ. Пароха и парохія нема у Црној Гори, тако нема ни капелана, веће само *пои с нуріом*.

Црногорски свештеник ниучем се неразликуе од осталог Црногорца, он носи оћело као и остали Црногорац, паше оружѣ, бріе браду и подбріява главу. Кад поће да служи, иде под оружѣм до цркве, па кад уђе у цркву, скине га, а кад одслужи литурђію, опет га затакне за пас. Било их е, кои су под оружѣм улазили и у олтар и излазили, боећи се да га крвник неубіе.

Црногорског свештеника неможе чоек ни почему познати да е духовно лице веће само у цркви кад

служи. Сав е живот црногорског свештеника као и осталог Црногорца: он оре, копа, тргуе и иде на пазаре, у чете и у сваке боеве. По ничем га неможе чоек познати да е свештеник, само га они између себе знаду и невову га инако, већ „попе." Ђакона врло мало има у Црной Гори. У осталом зову Црногорци свое свештенике: *біело свештенство,* разликуюћи их од калуђера.

Калуђери су нешто друго. Ови иду у широким мантіама, неки са камилавком, а неки са фесом. Разрогашени клобука (шешир) неносе никако нити ћелепуша, нити црвени пасова, нити узки западньи альина. Они носе дугу браду и дугу косу. Калуђера поштую Црногорци више но свіетског свештеника. Црногорац, кад срете калуђера, скину ће капицу и приступиће да га целива у руку и рећи ће: „Благослови оче!" Често и калуђери иду у бой, као што се пои у пѣсми за острожког игумана Ђорђа:

„А какав е од Острога Бане,
На нѣгова претила дорина;
За пасом му двіе пушке мале,
О рамену дуга брешка виси,
О бедри му дуга гадарія:
До по нѣ вуком обшивена,
На врх нѣ е од међеда глава,
Зинула е, кано да е жива."

1821 год. ударили су Турци Ерцеговачки на

Морачу, па су им ишли Брђани у помоћ; а острожки игуман біо є воћом. Ту су Турци изгинули и давили се по Морачи, Ратньи и Лћвишкой ріеци. У свему и у свакой работи народньой било є и свештенство црногорско удіоником, и ово их є у име вћре христове подстицало на юначка дћла.

8.

ВЋРИТБА.

Вћритба или вћренћ зову Црногорци, кад се иде да се ђевойка проси. Кад се испросила ђевойка, кажу они: „вћрена є,“ а за мушко: „вћріо се.“ Мушко зову *вћреник*, а женско *вћреница*, а обое *вћреници.*

Често се догађа, да Црногорац вћрива сина и ћер іош у колієвци. Црногорцу є мило да се са добріем опріятельи, па зато се и стара, да се што пріе опріятельи. Ђевойка се мало кад пита, да ли ће поћи за тог и тог момка, већ то одређую родительи, а она, оће, неће, валя да пристане. И за момка є исто тако.

Отац, кои оће да вћрива сина, бира болю кућу, ђе има ђевойка, па кад є изабрао, онда се спрема, како ће одити да иште ђевойку. Из куће вћрениκове несміе нико одити да проси ђевойку, већ из

дома шилю стрица или рођака или свойту. Обично иду на вѣритбу по двоица. Ако ли им се обећа, да ће им се дати ђевойка, онда нови прiятель дає им ручак.

Прiе но што ће родительи ђевоячки обрећи ђевойку, мора да питаю све братство свое, да ли ће є дати. Сваки братственик има ту и гласа и дiела, єр є то ньихова свойта, па да iой дође до какве неволѣ, оће све братство да є брани. Све є братство држи као сестру.

При вѣреню уговара се, кад ће се доћи на свилу. (Ово є мѣсто прстена, а прстен се дає кад крене ђевойка из дома на вѣнчанѣ). Кад су ручали, пођу дома и мећу из пушака и вичу: *са срећом*. Домаћи ће исто метати из пушака.

Родительи од обе стране вѣреника стараю се да омиле вѣренике єдно другоме. Ако ли се углави, да ђевойка чека, онда iой даду капицу. Рiетко се вѣреници састаю на видику. Ако им ко напомене да су вѣреници и да се милую, од стида зацрвене се у лицу. Єднако се вѣреница крiе од вѣреника, и ако iой є у срцу мiо.

9.

СВИЛА.

Свила бива испред свадбе. Обично иду на Свилу испред свадбе на двiє три неђелѣ. На свилу иду

троица. С собом понесу ђевойци платна за кошулю, свиле за везенѣ и едан цекин. Вѣреник неиде ни на свилу, веħ он пошлѣ по двiе боце ракiе: едну у куħу ђевоячку, а другу у село, ђе е свойта ђевоячка. Кад су предали дарове ђевойци, онда пiю ону боцу ракiе са свом свойтом и близиком.

Затим се окупи све братство пред црквом, те се дае свакоем домаħину од куħе да пiе од оне боце ракiе. Овим потврде сви братственици свою добру волю, како пристаю да се ђевойка уда у онай дом, кои су iой нѣзини родительи изабрали. Oђе се уговара, колико ħе бити сватова и у кои ħе дан од године доħи по ђевойку. Отац ђевойку мора да спрема дарове за сватове; али све дарове мора платити вѣреник, па зато се и глави колико има дати за дарове. Новце за дарове улаже отац ђевоячки, а он се по погодби намируе из они пара, што се проспу по погачи.

10.

ЖЕНИДБА.

Стари е обичай код Црногораца, да се рано жене. То Црногорцима а и Црногоркама ништа нешкоди. Веħ у 15 — 16 години узраста жени се Црногорац, а ђевойке се удаю и од 13 година. И ако се ђевойка рано удае, зато она рађа яку и

здраву ђецу, брже постара у лицу, али у животу (у тіелу) остае яка. Рано се жене, рано се удаю, али зато могу доживити и стотину година.

Ако су у кући инокосни (ніесу задружни са чељађу) воде ђевойку што пріе могу. Има неки кои е поведу од 10 — 12 година, али она са мужом неспава до времена зрелости.

Ако би остала ђевойка дуже времена вѣрена, па да почем едно другом забави (нађе ману) онда се изазивлѣ на мегдан. На мегдан иде свойта ђевойке и момка, ако ли ове нема, онда иде сам вѣреник, а од стране ђевойке иде нѣзин брат.

На свили се углавило, као што е у вѣритби речено. кад ће бити свадба. Кад се већ рок углави примакао, онда се састављю сватови. Свакоем свату каже се на осам дана напріед, кад има доћи у сватове. Сваки сват мора доніети по едно пециво (одрта брава), а сватовске свойте, жене, носе по боцу ракіе (яче од три олбе) или вина и погачу. Исто тако и отац ђевойке явля свіема пріятельима своіема, кад ће ђевойку удавати, па ови долазе на уречени дан у нѣгову кућу, а сваки доноси по пециво, леб, вина и по едну мараму, да помогу при дариваню сватова.

Брой сватова ніе одређен, али мораю бити ови: Стари сват (од рођака) десни и ліеви ђевер, првіенац, баряктар (сестрић од уяка) кум и войвода. Войвода обично мора бити зет. Остали су сви пу-

стосвати, а може их бити по 60 — 100, а и до 300 људи.

Дан прiе но што ће сватови поћи по ђевойку, окупе се сви у кући младiенца, како кои сват долази, тако меће из пушке. Све се братство окупи у кући младiенца, те дочекуе сватове. Улазећiема сватовима у кућу прима оружѣ младiенац или друго кое челяде од куће оружѣ сватовско. У кући младiенца сви сватови вечераю и спаваю; ако ли домаћин нема доста мѣста за спаванѣ за све сватове, онда се разреде по осталим кућама у селу истогъ братства.

Сютра дан почем сватови ручаю, спремаю се на кретанѣ по ђевойку. Сви се сватови крену, а младiенац остаѧ дома готови и спрема за дочек сватова. Цiелiем путом мећу сватови из пушака. Ђевер носи цицу вина, те се зауставля код ближньiе кућа и дава да пiю из цице сватовске, али сваки, кои пiе из цице сватовске мора у повратку сватова изнiети по боцу вина, да пiю.

Кад су се сватови попримакли близу дома ђевоячког, онда излази баряк ђевоячки пред сватове. Уз баряк су двоица: Првiенац и барякар. Баряк ђевоячки носи брат или кои од своите ђевойке. Кад су се попримакли едни другiема, онда се заиграю и одвое од сватова барякар и првiенац, те се срету са баряком ђевоячким, и ту поиграю два барякара и два првiенца. Кад су поиграли, мећу

Стари сват од дома, довати онда погачу, те е сломи преко главе, говорећи: „Из овог дома пошла у добри час, а у они улѣгла у больи час; да се полажу крухом и вином и свакіем добріем чином.“ Почем се преломила погача, починю се сѣћи пецива. Ако су само два пецива, онда сіече десни ђевер и войвода; ако ли су три, онда се свађаю, ер треће оће да сіече домаћин од куће, и неће га без чуда пуштити да га сіеку сватови. Од изсѣчёног пецива узме ђевер рамо меса, па га да домаћину, а овай га стави у торбу, коя ће се са сватовима носити.

Десни ђевер извади у марами завите нове опанке, у коіема е една цванцика, те преда брату ђевойке; а овай ово узме и понесе у други пріеклад (собу) ђе већ по три четир жене стое уз ђевойку кое ће е облачити. Исте опанке, што е младіенац послао, натакне брат ђевойци на ноге, али само на прсте, па их ђевойка сама обуе. Ђевойка се тад свуче и остане само у едной кошульи, по врх ове облачи другу, коя се зове *вѣнчаница*. Брат ђевойке намакне вѣнчаницу на главу и док пропану *ошице**) кошулѣ на рамена, брат іой одма скине капицу с главе и баци под ноге, па онай час отиде.

Сад жене облаче остало руво на ђевойку. На главу іой међу двіе біеле мараме; ако ли е сви-

*) везени простриг на нѣдрима.

лена марама, онда међу само едну, а озго у врх главе укошнице, т. е. трепетльике, двіе женске игле. Ђевойка опаше женски пас са якицима.

Іош уютру рано, очешля се ђевойка на женску и то у двіе плетенице, те их обрне преко главе изнад чела и ушію. Кад има дугу косу, онда веже озад обе плетенице; ако ли е кратка, онда настави су мало конца и веже. Ђевойка се іош истога дана рано из ютра окупа у мирисавом сапуну и метне по кою ябуку у нѣдра.

II. *Здравица сватовима.* Ову напія стари сват од сватова, староме свату од дома: „Здрав, стари свате од дома! да піемо, да се веселимо, да нам е станак у добри час!“

III. *Здравица, са вином.* Ову напія стари сват од дома, староме свату од сватова: „Здрав, стари свате! За здравлѣ твое и твоіе сватова, твоег првіенца, твоег баряктара, твоег войводе и твоіе ђевера!“

IV. *Здравица, за дарове и фишеке.* Сад даю сватови фишеке настойницима, кои око трпезе служе, да пуне пушке сватовске. За тим доноси домаћин дарове за сватове. Найпріе дарива старог свата од сватова са марамом, барялтара су двіе, едну нѣму, а другу на баряк; ђеверима по двіе, а и войводи двіе, осталіема пак сватовима свакоем по едну.

Кад е домаћин подіелио дарове, онда их пита:

„Господо сватови! есте ли мирни са даром, -- ако ви манка, да ви іош придамо!“ Нико ништа неодговара, веħ стари сват од сватова пита сватове: „Єсте ли сви добили дар, ако линіесте, е ħе мо тражити?“ Ови повичу: „Сви смо задовольни и подмирени.“ На то стари сват од сватова одговара у име свію домаħину: „Мирни смо домаħине, но ни дай пит вина, е смо жедни!“ Донесу вина, а стари сват од сватова напія: „За здравлѣ сватова и дарова! ко не дарова, у добри час, и кога дарива, у больи час!“ Сад пію редом сви здравицу, па заложе іош.

V. *Здравица, добре молитве.* Стари сват од сватова повиче: „На ноге мои ђевери! мои ђевери, ђе сте? ђевойку под руку!“ Ђевери скоче на ноге, па повичу: „Дайте ђевойку!“ Брат довати и доведе свою сестру ђевойку под руку, па е држи. Десни ђевер иште у брата ђевойку: „Дай ми ђевойку!“ овай одговара: „Недам, што ме неħеш дароват?“ Ђевер га пита: „А што ħу ти дароват?“ Брат: „Дай ми, ако ħеш и едан фишек.“ Овай извади па му да по едан или два или три фишека, кое ħе за ђевойком изгорети.

Док е десни ђевер узео ђевойку под руку, ліеви ђевер одма стане за ньом и чува е, да е нико од своите нетакне, ер да е ко такне, била би велика брука. Ђевери приведу ђевойку староме свату од сватова, те іой овай наметне прстен на

руку, а она нѣга целива у руку и кланя се. Затим є воде ђевери, те целива све сватове редом у руку а кланя се. (Док є ђевойка била на само у прієкладу, стара жена, замотана у струку, учила є ђевойку како ће кланяти).

Пошто є ђевойка све редом целивала, онда даю добре молитве. Найпріє дає отац: „Айде с Богом ђевойко! да те срете свети Лука, да ти обрне свака добра рука; — да те срете свети Тома, да дођеш у добри час дома; — да ти Бог да срећу и бирићет, како би я рад; да ти Бог да четир сина и двіє шћери, прве шћери, а потонѣ синове, да се два зла у дом несастаю, и да ти найгрђи буде ка ова два стара свата у трпезу и да изидеш из овог мога дома у добри час, а уђеш у тай, у кои се крећеш, у больи час, и да сте здраво сватови!“ Овай наискап испіє здравицу. Затим доведу іой майку, даду іой чашу, да и она даде добру молитву. Майка почне благосиляти, али іой неда плач, од жалости, што се са ћером разстає, па ће само у плачу рећи: „Айде с Богом моя ћерко! немогу ти нигда ништа, него ти Бог дао све оно, што ти я жуђела.“

Тад даю староме свату од дома здравицу, да и он да добру молитву. Он узме чашу у руке па благосиля: „Айде с Богом, ђевойко! біо ти срећан пут, да се с тобом пофали дом ка са срећном и поштеном и *найпрвом* ђевойком, — и што ће мо

далѣ: но како радила, тако се ранила и здраво браћо!“ Пошто су се свршиле добре молитве, узму чашу ђевери, те с нога испію здравицу; затим на-точе чашу и даду ђевойци, да и она піе, она само мало окуси, а за ню испіе сву ђевер, па ђевер метне чашу у шпаг (џеп) од корета, а неки и ђевойци у нѣдра. Позаложе іош мало, а ђевери са ђевойком никако несѣдаю, већ испіяю и еду с нога.

VI. *Здравица, за совру.* Стари сват од сва-това напія: „За здравлѣ совре и дружине, за здра-влѣ домаћина куһнѣга и нѣговіе настойника и слу-жителя од трпезе.“ Иза овог повиче стари сват од сватова своим сватовима: „Єли ко гладан? едте, едте!“ Сватови одговораю: „Сити смо, да идемо!“ Опет виче стари сват: „На ноге, сватови! да се путуе.“ Сад устану сви сватови, а донесу

VII. *Здравицу, с нога.* Сад даю здравицу и войводи, да он напія. Войвода стоећи у засѣди тр-пезе узме чашу у руке па напія: „Здрав стари свате од сватова! и здрав стари свате од дома! кое од пута, да му е добри и сретни пут, ко ли од останя, да остану у срећи и да им е весели останак; — бих и више, али сам много піо, стра ме, да прокунем, но здрави!“ Тад сви сватови по реду излазе, а пред вратима предаю им пастой-ници пушке пунане. Нико немеће, док се ніесу ода-льили од дома, па тад сви проспу из пушака огань еданак. Послѣ овог немеће више нико. Затим изађе

брат ђевойке са пунаном пушком у руци, попне се на какав оберак и зове ђевойку по имену: „Айде с Богом!“ па опали из пушке. Ђевери паве, да се неби ђевойка на братово званѣ осврнула, єр ако би се осврнула, била би велика брука. (Єдним баичким сватовима догодила се ова неприлика, а ню одма оставе и ђевери и сви сватови, а она є морала наворице трчати сама за сватовима. (Ђевойци недаду зато освртати се на братово званѣ, да се не би ђеца нѣзина увргла у уяка).

За сватовима крене се из дома ђевоячког єдна жена, те носи сватовску торбицу, у коіой є погача, рамо меса и цица вина, па иде по издалека за сватовима. Она ій овако прати са торбицом, док замакну, да их из дома ђевоячког невиде; а кад замакну, узме лієви ђевер торбицу (а на нека места войвода), а жени дарує по єдан таліер. Овай носи торбицу єднако до дома младіенца.

На путу мораю се сватови єдном зауставити и позаложити, ма да им є колико близу путовати. Кад су дошли пред цркву, ту се сви заставе, а кум пођe дома по младіенца. Младіенац пріє, но што ће поћи у цркву и на вѣнчанѣ, заиште благосова у оца и у майке, па ій целива у руку. При вѣнчаню стои и ђевер поред младице и кад почне пояти свештеник: „*Исаие ликуй*“ он у наоколо непрестано прати младицу. При вѣнчаваню догађа се, да младієнац младици стисне руку са прстенѣм

тако јако, да се ова од муке увія. Кум спази то, па ће мучки дерпути младіенца у разлог да с миром стои. Почем се свршіо обред црковни, сватови ће у цркви мало позаложити.

Сад се крећу сви из цркве, а младица опет са ђеверима. Пред црквом опет ће сватови пити, па онда мећући из пушака и попиевајући иду дома. Дома пред кућом младіенца чека сватове сва свойта и братственици. На вратима куће дочекуе сватове свекрва (мати младіенца) са малим мушким ђететом на рукама. Пред кућним прагом стои прострта пуста (начин ћебета). Сви сватови стану у наоколо пред кућом; а младица прими из руку свекрве ђетића и пренесе га преко пусте и прага у кућу, а даруе му чарапе или опанке и у нњима по едну цванцику. Ово пренашанѣ и даривањѣ држе зато, да би младица рађала мушку ђецу.

Кад е већ младица ушла прва у кућу, онда улазе за ньом ђевери, а иза ови сви сватови у првом реду. Унесу оружѣ у кућу, повѣшаю га, па одма сѣдаю за готову совру. Ђевери поведу младицу и сѣду с ньом на одар: они е никако неоставляю; они іой даю ести и пити и они е свуд прате. Свекрва готови за младицу све што е лѣпше за изести. Прво вече спава младица са ђеверима.

На уставке (сютра дан) сватова, кад су сви поустаяли, младица држи пешкир преко рамена, а у руци бокару воде; те поліева сватове кад се

умиваю. Сваки сват по могућству, баца у воду по 1, 2—3 цванцике, а ђе кои и по таліер, а неки и по цекин, како ко може. Што скупи, то е само нѣзино. Тога дана сватови ручаю, па се разилазе. — Другу вече спава младица са заовом, а трећа вече, бива вече младіенаца. Младіенац се мучи да што пріе са младицом спава, али му и трећу вече преотму пооде.

ПООДЕ.

Трећи дан, пошто су повели ђевойку, ита мати да иде ћери у пооде. Ред е, да иде по трое из дома у пооде: Мати, брат и стриц ђевойке. Они иду у пооде, а носе с собом и робу ђевоячку (Ausstaffirung). Мати ђевойке носи са собом дарове да дарива нове пріятелѣ и пріятельице. Она носи пециво и погачу, у дом зета; а зету чарапе, напрске и подвезе; таке дарове носи она и осталой свойти. Свіема женама од свойте носи она по калоп сапуна и по подвезе. То исто понесе она и своіой ћери.

Сад опет мати остае код ћери по едну и по двіе ноћи и она спава с ньоме; а младіенац валя да чека, док и ово прође. Трећи дан креће се мати у нѣзин дом. Она добіе из пріятельске куће за уздарѣ: пециво и погачу и готове аспре по едан или два таліера. За овим долазе првиче.

ПРВИЧЕ.

Првиче се зове, кад млада невѣста први пут полази у нѣзин род. Нека иде послѣ три, а нека послѣ шест неђеля, а неке и наком године. Обичай е тай, да несміе прiе ићи, већ о крстноме имену. Ако отац невѣсте слави Ђурђев дан, а она се уда у то врiеме, валя да чека цiелу годину док први пут у род пође.

У првиче иде млада невѣста су иста она два ђевера, кои су е при удадби пратили, те понесу са собом погачу, (а негђе носе и пециво), колаче, ябуке, орасе, лѣшнике, наранце и сваке ђаконiе. Оба ђевера иду пред невѣстом, а она за нъима. Старiи ђевер од дана иде напрiед.

Кад се ославило крстно име, на прауставке крећу се ђевери са младицом опет дома. Мати спрема колаче и воћа, те да е ћери, да носи у нѣзин дом.

13.

ПОГРЕБ.

По оном обичаю, кои се iош од найстарiег времена затекао, саранюю Црногорци свое мртве. При самрти питаю боника, како оставля свою челяд, како мисли и жели разположити са своiем имапѣм. Боник, ђе има ко да умiе писати, направи теста-

менат; али ђе ніе писца, као што се ріетко ђе налази, онда он говори пред два свѣдока, а ови памте послѣдню волю и желю боника. Завѣт мртвог, ма какав дае, извршую Црногорци подпуно, и сам суд неће нигда ништа у оваковом завѣту преиначити.

Кад е боник извршіо и изказио свою послѣдню волю и желю, онда се прашта са свом челяђу у кући и са свіема братственицима и свойтом. Отац призива сина прашта се и с ньим и дае му послѣдньи благосов: „Да си прост и благосовен, синко, овог и оног свіета и свака твоя сламка на кући." Зову свештеника да га исповіеди и причести. Кад виде, да ће скоро боник изданути, упале му воштану свіећу и држе е више главе боника.

Док се уждіе свіећа, одма стане плач и лелек свію у кући, бію се шакама по глави и гребу се по образима. Док е дух испустіо, одма га купаю, док ніе уврен (укочен). Кад су га окупали, обуку му чисту кошулю, гаће, на ноге бѣчве женске. На главу метну му капицу. Затием вежу му руке и ноге курђелом (пантльиком) а главу подбраде марамом. Добро пазе Црногорци, да се мрцу одма заклопе очи, ер, веле: Ако оста гледаюћи (с отвореним очима) ето одма и другог за ньим. Док су мрца преобукли, одма иду едни по попа, да му очита еванђеля, а други у цркву по одар.

Црногорци не праве мртвачке сандуке, већ

метну мрца на одар црковни. Одар зову они кревет, па тако и носила. За све нуріяше, (парохіяне) само су єдна носила, и ова се држе у цркви Кад ставе мрца на овай одар, онда по неколицина сѣду поближе, па га чуваю, да не би што преко нѣга прескочило; а остае овако у кући за 24 сата.

Братственици и свойта, непрестано долазе у кућу, а ступаюћи на праг, залелечу иза свега гласа: „Леле мене, мой уздани брате; моя узданице; крилата похвало, дико! мой крилати юначе, мой левенто!“ Сви остаю преко цієле ноћи код мрца, ништа неєду, већ пію ракію. За три вечера узасобице незапретаваю огань у кући. Четворици узму мрца и носе у цркву. Яко се пази, да не би са одром запели о праг кућевни, а тако и о црковни. Кад га понесу из куће, онда сви од єдном залелечу иза свега гласа. Сви га прате до цркве, а пріе но што ће га поніети из цркве целиваю га редом, а затим носе га до гроба, ту га скину са одра, а двоица га спуште у гроб, од кои єдан остане и одріеши мрцу све узлове, са ногу, руку и главе, па га прикріе са покровом.

Сад наступа найстрашнії глас плача и лелека тако, да би река сав свіет пропаде. Кад загрну мрца, онда сва свойта, пада ничице на гроб, туку се шакама по глани, гребусе по образима, али тако жестоко, да их крв обліе, а начине се ране по образима. Сва ближня свойта, покида перчине, како

мушки, тако и женске. Неки кидаю перчине, те бацаю на гроб, а неки окинуте међу у разціеп палице, те пободу на гроб, побацаю ябуке и т. д. затим иду сви у цркву и држе панахиду. Сви се умію, па целивају крст. Сад изнесу боцу ракіе, те пію пред црквом; по том се сви крећу дома. По укопу иде поп у кућу и закрсти водицу, па онда сѣдаю сви за трпезу. Ову трпезу зову *„трпеза од коришади*. Жене из свойте одстригу косу до главе и иду гологлаве, а жене из близике увію косу у перчин као ђевойке, па и оне гологлаве. Поскидаю са прста прстенћ, а из ушію поваде брньице. Трпеза є справна и сви сѣдаю за ню, те єду; а у сред оброка устану двіе жене од свойте, гологлаве, те се подлиме, и одаюћи кров кућу стану тужети:

„А што сам се скаменила,
Друге мое!
А што ништа неговорим,
Ядна друга!
И од рода и од дома,
Куку доме!
А од рода, брата мога,
Фало брате!
А од дома, мой ђевере,
Браіо леле!
У дом, леле, кући твоіой,
Добри бане!

Кад ти сестре у род дођу,
Тужне сестре!
А пенађу брата свога.
Брате леле! и т. д.

Овако ове двіе туже до свршетка оброка и то една нариче, а друга за ньом притужуе. Остали сѣде за трпезом и еду жалостиво. Кад су обѣдоваля, устану и полазе сви, кои ніесу из куће. Кад се растаю целиваю се и начну плакати опет у велико. За ціелу годину коротую они мртвога. Мушки омасте црном масти капицу и пас и кружат, неки пак изврну капицу, а жене омасте црним мараму и опреглячу. Жене туже и доцніе за мѣсец дана. Или полази вором, или долази ноћом, или иде на воду, или у гору по дрва, чути е еднако, ђе из свега гласа тужи и нариче ђела покойника.

Мртвога коротую (жале) за ціелу годину. Коротуе га све братство, или све село. За ціелу годину у све село нема никаквог веселя. Шемлака нечине, ора нема, поняня нема. Ако би се кои нашао, да чини каково веселѣ у вріеме короте, онда онога куну, да му било као и ономе што е под земльом. По укопу сад долази дальна свойта на покаянѣ.

14.

ПОКАЙНИЦЕ.

Ночем су мрца закопали, поврћу ћи се дома, изнесу трпезу пред кућу, коя се зове мртвачка трпеза. На ову трпезу ставе све ођело покойника: кошулю и гаће, гунь и кружат, доколѣнице и чарапе, пас и силав, капицу и ћесе, пушке, нож и арбію, симсію и тоболац, па над овим туже. Све ођело намѣсте на трпези тако, као да е на нѣму, или као да лежи обучен у альинама и под оружъм. (Мртвом окину перчин, па га пришію при капици). Трпеза мртва̀чка стои овако са ођелом за десет дана, само е у вече уносе у кућу, а ютром износе.

За ови десет дана долазе непрестано покайнице и туже на овой трпези, а изнесе се друга трпеза, на коіой еду покайнице. Покайница може бити по 2—300 а и по 400 душа. Ђевойке неиду на покаянѣ, осим кад е мртвац у кући.

Чоеку се мора ежити кожа, кад види ове покайнице. Мушки иду брзо, носећи пушке наопако, држећи велю пушку за грлић, а намргођени и жалостни, ништа неговоре.

Кад су се примакли близу гроба, потрче колико више могу, бацаюћи пушке, струке и капице и падаю ничице на гроб, па мушки лелечу иза свега гласа: „Леле мене брате, узданице! дико! мой кри-

лати юначе, мой сиви соколе!“ Мушки нити брію браду нити подбріяваю главу за шест неђеля.

Ове покайнице чине исто онако, као и остали при укопу, гребу се и бію се по глави. Кад се поврате с гроба дома, опет туже над мртвачком трпезом. Покойнице дальне, кад иду, плачу и лелечу: „Куку мене ютрос и до віека!“

Док из дома покойника опазе покайнице, одма, трче на гроб, па ће ту тужети пріе, но што оне дођу, а кад ове дођу, макну се домаћи, а ови начну. Кад су се доста изплакали, изгребли по лицу и били се шакама по глави, онда єдни друге развтављяю, да не туже, и од себе да неправе грдне яде. Съ гроба иду лелечући дома, а кад му се примакну, заиграю се па потрче као и пріед над оном трпезом ђе є ођело покойника, па лелечу и гребу се. Док су се кренули са гроба изађу домаћи, дочекаю ій, те люди привате людма пушке и струке, а жене женама струке. Жене наричу не само над мртвим, над гробом, над мртвачком трпезом, већ и доцніе єднако оне наричу. Обичну тужбалицу наричу овако:

„Вино писмо и пописмо
Добри бане!
„У здрављѣ ти ненаписмо,
О до Бога!
На покой душе твое,
Добар бане!

Но си тамо улетіо,
Мой неборе!
Ма ћеш тамо доста наћи
Доста добра,
Кои ће те дочекати
Куку брате!
Па ће тебе упитати,
О до Бога!
Ти ћеш ньима право казат,
Фало брате!
А за ядну ђецу твою,
Куку ђецо!
Ка си их оставіо,
Тешко ђеци!
И за ядне родителѣ,
Куку роде!
Поздрави ћеш брата мога,
Куку брате!
И све ћеш му право казат,
Мене ядной!
Како су му на дом ђеца,
Куку ђеци!
И нѣгови родительи,
Тешко майци.
Е е главу обрнуо,
О за Бога!
Жена му се преудала,
Невѣрница!

Луду ђецу оставила,
О до Бога!
А ти главу неокрећеш,
Ядан брате!
Но си тамо улетіо,
Сив соколе!
Єр си тамо бољ наша,
Сабльо брицка!
Кметства и Банова,
Добри Бане!
Па су тебе дочекали,
Тешко сестри!
Мѣсто су ти направили,
Тешко майци!
А и твоіой ядной сестри,
Куку сестри!
Ма се іош ядна нада,
Но не узда.
Єсу тебе велье гране,
Вельи орли!
Па ћеш њима разбачити,
Леле брате!
И кућићеш своіой доћи,
Куку кући! и т. д.

15.

КУМСТВО.

У Црногораца има пет кумства: *вѣнчано, крштено, шишано, неволѣ и умира освеше.*

1 кумство вѣнчано, нема скоро никаквог ближег сродства. Ово кумство узимаю само као неко свѣдоченѣ. Зато кум вѣнчани, бива неке путе послѣдньи у сватовима, ако ніе какав главар или господичић. При вѣнчаню дарива кум попу по десет динара, а мало их е, кои ће дати по 3 цванцике. Куму дарива болѣ, ньой ће дати по 3 цванцике, а неки по 1—2 и до три таліера: какав кум, онакав и дар; а невѣста дарива кума са чарапама и подвезама или кошульом или свиленом марамом. И она пази какав е кум, па га онако и дарива.

2 Кумство крштено, држе Црногорци као найближе сродство. Крштени кум, оће реһи (значи) код Црногораца, као да е од исте крви, као да е исти брат. У овом се владаю Црногорци по правилама црковніема. Кум послѣ свршеног крштеня, дарива попа са цванциком или више; а кумче са таліером или дукатом, како ко може. Діете се вазда крсти у цркви. У многіема црквама нема светог мура, већ муропомазуе са обичним улѣм из канђела.

Двіе жене носе діете у цркву и ту е тобоже една од ньи бабица, али бабица прави у Црной Гори нема никако.

Из цркве се иде дома, те даю куму ручак или обѣд. Кума дарива кума са ліепим чарапама, пешкиром или кошульом. Кад се кум крене из дома, целива се са свіема, а домаћин испрати кума, па при растанку меће домаћин из пушке и виче: „Айде Сбогом, куме, била ти добра срећа!“ Кум ће исто метати из пушке и одговори ће: „Остай Сбогом куме и са срећом!“

3. Кумство шишано. Ово кумство неулази у ниукаво сродство, нити по каквой потреби. Ово є више пріятельство, милованѣ и любав међусобна. Кад Црногорац види доброг и поштеног чоека, а с ньиме ніе у никаквой свези сродства, или, ако є одскочіо од нѣга, да се неможе с ньиме побратимити, а ніе му се побачило діете, да га зове на крштено кумство, онда га зове, да му діете шиша.

Овай, кад дође на углавлѣни дан у кућу, дочекаю га ліепо, па му принесу на таньиру ножице и приведу діете. Он узме ножице у руке, попримакне діете к себи, па закине ножицама на три мѣста косу (у име свете троице) па є баци на таньир, а послѣ є когођ од кућевне челяди баци на буниште. Кум целива кумче и даруєму по по таліера, а неки по єдан и по два таліера. Кум добіє чарапе или кошулю за уздарѣ. По тад се они зову кумовима, и ако се побачи діете, зове овог за крштеног кума.

4 Кумство неволѣ. Кад се нађе Црногорац у

невольи, онда зове, ко се први намѣри у помоћ и *віеша* му кумство. Овай, што е у невольи виче: „Помози ми, кумим те Богом и светіем Іованом! прво ти кумство од мое куће, кое буде.“

Неволя ова бива и онда, кад силни насрне на сираха. Овай га куми у три пута Богом и светіем Іованом, да га се прође: „Прођи ме се, кумим те великіем Богом и светіем Іованом, што си ми пояхао!“ Ако овай силеція и трећом не прими Бога и светога Іована, онда га овай може убити без сваке греоте. Ако ли прими Бога и светога Іована; или, ако му други у помоћ притече на віетанѣ кумства, онда прво діете, кое се у кући роди, нѣгово е, т. е. он му е крштени кум. Ово кумство, ако се непобаци діете, може бити чак послѣ десет година, тек се завѣт овай мора изпунити.

5. *Кумство умира освеше.* Ово е кумство найчудноватіе. Овим кумством смируе се мртва глава и крвник остае за вазда осгуран од своег крвничког дѣла. Кад убіе чоек чоека, онда крвник тражи, да се умири. Заедно са умиром освете тражи он и кумство, да болѣ осигура свой живот.

(види умир освете)

16.

КРСТНО ИМЕ. ИЛИ СЛАВА.

У већой побожности и скромности слави Црногорац свое крстно име. Из далека се он спрема да прослави овай дан што може лѣпше. Да е Црногорац у найнесрећнiем станю, стара се, па се и задужуе да крстно име по староме обичаю прослави. Крстно име, или успомену приманя вѣре христове, у толикой е цѣни побожне мисли, да Црногорац држи, да му на тай дан долази сам светитель у дом нѣгов па зато и каже. „Дошао ми е свети Iован, или свети Ђурађ у кућу."

Прiятельи долазе уочи празника и долазећи међу из пушака и називаю: Добра ви вече! а ови одговараю: Добра ви срећа.

У очи славе или крстног имена дођу по три попа у кућу, те свiештаю масла свiема у кући. У едну чашу метну мало вина и уля, стуку балоту, проврте и метну на сва три мѣста по мало усѣке. Овако стои док се очати прва молитва. Кад се почне пояти еванђелѣ, онда сваки поп наждiе свою свiећу. Домаћин са свом своiом челяђу нагне се под петрахил; а остали прiятельи сви стое на страни гологлави.

Кад су свршили свештеници молитву, принесе домаћин три прутића од вишнѣ, од кои найстарiи свештеник узме едан прутић те умаче у ону чашу

уля и миропомазуе найпріе домаћина, за тим сву челяд домаћинову, па баци прутић у огань. Други свештеник узме другій прутић и миропомаже све пріятелѣ па баци и он прутић у огань. Трећи свештеник миропомаже друга два свештеника и самог себе, па баци и он прутић у огань.

За тим свештеници полазе, ер су свештеници свагда из истог братства па и они истог свеца славе и ньима е крстно име. Пріятельи сѣдаю за трпезу и вечераю. Найстаріи од пріятеля сѣда у чело трпезе. Од домаће челяди нико несѣда за трпезу. Домаћин гологлав двори око трпезе. Кад су пріятельи устали иза трпезе, онда сѣдаю остала домаћа челяд, па и ову двори домаћин гологлав, и никако несѣда.

Сютра дан домаћин са пріятельима иде у цркву. У цркву пошлѣ домаћин пунѣ и проскуру и то: по двіе проскуре и на свакой по 2 динара, едну свіећу и квартуч вина. Пунѣ мора да носи у цркву мушко челяде, ако ли е сирак да нема мушки, онда нађе мушко діете из свойте, те пошлѣ по нѣм у цркву. Послѣ литурђіе иде свештеник у кућу те закршћа водицу и чати молитву. На трпези стои сомун лeба са усађеном свіећом и едан боцун вина. Попу даду по едну конату вина, ако има 200 кућа, он добіе 200 копата.

Сад сѣдаю сви пріятельи за трпезу и обѣдую, а кад ови обѣдую, онда сѣдаю домаћа челяд. До-

маћин као и при вечери служи и двори око трпезе, пріе но што сѣду за трпезу ломе колач, а ломи домаћин самотрећи сомун или колач. За трпезом починю здравице. Овіема ніе брой одређен, али мораю бити двіе: I здравица у славу Божу и II у здравлѣ домаћиново.

I Здравица у славу Божу:

„У велики добри час, а у лієпу Божу славу; за здравлѣ светога (долази име свеца) светога Николае путника, и свете госпође и светога аранђела, светога Ђорђіе и свіе светаца, Божіе угодника, кои сѣде око престола господнѣга, да помогу овога брата домаћина и нѣгове пріятелѣ, ђе е гођ кои, да му ій сачува и да му помогу; ако му кои не би біо пріятель, а оно, да му Бог обрне, да му и они буду пріятель. Здрав домаћине у твое здравлѣ и онога, кои ти добра оће!“

II Здравица:

„Да ни га Бог сачува, нѣга и нѣгово плѣме, нѣгово сѣме, кудіен му рало одило, тудіен му сѣме родило, да му се сѣме сѣмени, а људско найболѣ!“ Затим иду здравице без реда и кити како кои може, а кад су све изређали, онда говоре: ову ће мо украст. Сваки пріятель добіа по здравицу. Колико нъи толико и здравица, а може бити и више.

Послѣ обѣда бива оро на гувну, па играю по двоица и међу из пушака. У вече е опет оро у

кући, ту се игра и пѣва и меће из пушака кроз прозоре. Овако у игри, пѣваню и веселю проведу до два сата послѣ поноћи. На прауставке разилазе се пріятельи и тіем се прекида ова светковина.

17.

ПРИМАНѢ ПОД КРОВ, ДОЧЕК.

(Гостопримство)

До 1840 године ніе било у Црной Гори крчама, нити є путник могао наћи за новце конака или ложника, нити пића ни єстива, већ є била свака и богатіа и сиромашніа кућа свакоем изваньцу и сиромаху приступна. Путник є само питао за село и ђе се може преноћити.

Црногорац изваньца путника свагда прати; па ће га он ако их є пут наніо близу нѣгове куће свратити у своюю кућу, а дочека ће га с добром вольом у своем сиромашном дому и ужиће с ньиме оно, што є Бог дао и нѣгов дом. Црногорцу є мило да може имати изваньца у своем дому и да га дочека што се найлѣпше може. Обично сав славенски народ радо прима и дочекуе како свое приятелѣ и знанце, тако и изваньца, али попримани обичаи туђи, многе су оддальили од старог ньиховог обичая. Црногорац ніе имао те прилике, да изопачи оне

старе обичае, кои су огледало душевне врлине, већ се владаю по оном обичаю и по оном закону природе, кои се с ньиме родіо, с коим он ужива душевно веселћ.

У оваквим приликама неда се доброта и изврстност душевна утаити, већ се явля као найлћпши и найвеселіи дан у години. Ако чоек путуюћи замркне или га зло вріеме заустави, он улази у прву кою нађе кућу црногорску. Улазећи у кућу, назива домаћіема Помога ви Бог! одговараю: „Добра ти срећа!“ Одма женске све редом приступаю те овог целиваю у руку. Пита домаћина: „Може ли се у овом поштеном дому преноћити, е ме неволя пригерала, да незнам ни куд ћу, ни што ћу?“ Домаћин ће одговорити: „Дом е Божи и твой, а наћи ћемо што и за изћст, ако ништа, а оно по двіе кртоле и добре волћ и любави, кою подіелит неможемо.“ Од мушки кое, узме оружћ и остави на страну; а нћму ће рећи: учини се раат, као у своему дому. Женска една приступа те госта изува, принесе воде, па му уміе ноге и простре му, ђе ће спавати. Обућу, ако е мокра или од поти влажна, осушиће и прочистити, да е сютра може обути чисту. Ако гост нема залишне обуће при себи, онда ћему домаћи од свое дати да се преобуе, и да му се олакша умор.

Црногорац и ако е сиромах, мучи се, да што лћпше госта почасти и да му учини по вольи.

Сютра дан сва челяд уране и чекаю кад ће гост устати, да му буде све наредно што е за нѣг од потребе. Почем е гост устао, едно женско донесе му обућу те се обуе, затим донесе му воде и убрусац, те се уміе, па сѣда за ручак. За трпезу неће ни едно женско нипошто сѣсти, већ ће стояти на ногама и дворити што узтреба.

Кад е гост ручао, донесу му оружѣ, те затакне мале пушке и нож за пас, а велю пушку довати по сріеди у руку и захвалююћи полази, а женске све приступаю и целиваю га у руку, говорећи: „Айде са срећом и опрости.“ Домаћин прати госта по далѣ од куће, и ако е гост оддвоеніи, мећа ће из пушака, а и гост ће то чинити. Кад гост меће из пушке рећи ће: „Остайте с Богом!“ па опали из пушке, а домаћин одговара: „била ти добра срећа,“ па опали и он из пушке.

Іош е узвишеніи и племенитіи карактер Црногорца, кад прима у невольи чоека под свой кров. Свакоем невольнику отворена су врата у свакоем дому свакоег Црногорца. Ніе та душавна врлина и людска милост само за брата Црногорца, већ за свакоег брата ришћанина па и за самог Турчина. Негледа се кое е вѣре и народности, већ се гледа каква е людска неволя. Догађало се, да су Црногорци каквог кривца гонили да га убію, а овай се дочепа да у чію кућу умакне, онда е и кривац у сигурности и више га нико таћи несміе. Ово е

не само за Црногорца, већ исто тако и за Турчина, па ако е Турчин крвник црногорски и ћераю га Црногорци, па побѣже у дом Црногорца, он е тад спасао свой живот.

Док е овай невольник утекао под кров Црногорца, домаћин одма под оружѣм излази пред кућу и мотри на оне Црногорце, кои бѣжећег гоне, пак ће им, почем се попримакну, рећи: „Он е под моим кровом и док е у моему дому, преко мене жива, неможему нико ништа учинѣт; ако га мислите убит, онда найприђе мене, па нѣга.“ Нема те власти нити сили, коя ће приморати Црногорца да изда чоека испод своег крова; нема ни блага, кое би заслѣепило или превластило, да погази овай аманет, ову наслѣђену врлину свои прађедова. Злога чоека и крвника, кои е сгрѣшіо и Богу и людма, приста ће и други Црногорац, да се погуби, али под своим кровом нипошто. Кров е Црногорски неки освећени заклон. За неволника исто е он, што е црква добром христянину. Ову врлину изврстности людске улѣо е Бог у чисто и непокварено срце Црногорца.

Изтакну ће се Црногорац за невольника, кои е под нѣгов кров утекао само у они мах, кад су гонительи пренаглѣни и кад им е крв на очи наспѣла; а иначе сваки Црногорац зна, да е бѣжећи у сигурности, док е под кров утекао и да му ништа чинити немогу, нити се може издавати, знаюћи да е то, обичай земальски, коег они не по сили власти

подржаваю, већ по њиховом природном осјећању душе и срца.

Као што е и сам Црногорац ускок и ускакао е од Косова у нови врлетни завичай, у данашню Црну Гору, тако Црногорац примао е вазда ускока под свой кров са сажалѣнѣм, са братском любави и ужиће с њиме и діелити оно свое сиромаштине што има. Држа ће га и чуваће га као своег рођеног у своему дому; а кад ускоку укаже се згода и добіе волю, да иде, Црногорац ће га пратити и чувати од сваке напасти. Стаяо ускок колико му драго у дому Црногорца, нигда му овай неће реќи да одлази, нити тражити какве накнаде што е ужіо код нѣга. Црногорац е сиромах, али е душевном врлином богат. Єли чоек єдном іо со и леб са Црногорцем, онда су они браћа и близки другови.

Било е прилика више, у коима су се Црногорци огледали у овом приманю под кров. И сами господари Црне Горе подржавали су ову врлину своег народа и свое браће. 1787 год. Скадарски паша Махмут Бушатлія, ком е, (назад томе двіе године (1785) кад е владика Петар I. био пошао у Русію,) ударіо са силном войско на Црну Гору и дошао на Цетинѣ, опаліо манастир, поглобіо и попаліо Црну Гору, крене султан против нѣга силну войску, од кое се *силни* Махмут поплаши, те заиште у владике, за случай витешке неволѣ, да га може под свой кров примити. Владика му одговори, да

су домови сиромашни у Црной Гори, отворени свіема невольницима без разлике и да он може слободно под нѣгов кров дођи, нити он то може одрећи, што у земльи и у народу црногорском постои тай закон, номоћи свакоем чоеку у невольи.

На то Махмут паша склони све свое драгоцѣности у Црну Гору и преда их владики на аманет. Срећно Махмут надбіе Султанову войску, а Владика му све аманете поврати. — Мећичукићи, Турци Спужки, често су од неволѣ скадарски турака бѣжали у Црну Гору. Владика Петар I. примао их е ліепо и давао им и рану и ложник за неколико мѣсеци, док ніесу се са Арбанасима смирили и могли се сигурно повратити у свой завичай.

Кад су Никшићки главари под управом Стевана Ђикнина код Баошине воде, извише Повіе, из засѣде поубіяни били, од дванаест Никшићки Турака погину деветорица, а троица утеку у кућу едног Црногорца. Црногорац их прими, па их е држао у своему дому толико дана, док ніе добіо згоду, те их препрати до Сливля, а онданде отиду здраво Турци у Оногошт.

Владика Петар II. біо е тад у Манастиру Острогу, кои е далеко од Повіе мало яче од по сата. Нити Владика, нити други Црногорци незамѣрише нити окривише оног Црногорца, што е люде (Турке) у ньіовой лютой невольи приміо под свой кров и браніо их да непогину. Црногорац држи за велики

гріех, ако не би невольника браніо кад му под нѣгов кров дође; а с друге стране држи себе срећніем, ако оваквом чоеку учини какво добро у своему дому. По овом се види, да е Црногорац више добротвор людски, но какав немилостиви и дивіи чоек.

18.

ПОБРАТИМСТВО.

Побратимство е не само пріятельство, већ сродство, коим се с рађаю два найдальна чоека. У побратимству узима Црногорац милог чоека за Богом брата, и они се пазе као два рођена брата. Побратимство бива на три начина: Побратимство мало између любавника, побратимство неволѣ и побратимство причестно.

1 Мало побратимство, бива простим целивом три пута у образ. Онай кои е први понудіо побратимство, онай части и дариваю едан другог. Из овог се побратимства прелази у причестно побратимство. Ово бива онда, ако се послѣ овог пазе еднако добро и ради су, да се и болѣ сроде и у тврђой любави живу.

2 Побратимство неволѣ, бива онда, кад се Црногорац нађе у каквой невольи, па кличе найближег у помоћ: „Помозими, тако ти Бога и светог

19.

ПОСЕСТРИМСТВО.

Посестримство е код Црногорака, што и побратимство код люди. Двiе жене или двiе ђевойке од милости посестриме се и оне испiяю у едан мах вино, ма се у три пута целиваю у браз и дариваю една другу. Ове посестриме живу и пазе една другу као двiе рођене сестре.

Посестримство бива и од мушки са женскiема, али се ово рiетко догађа. Ако е Црногорац запао у чесову невољю, или четуюћи снађе га каква ћескота, или путуюћи заиђе те неможе пута да нађе, онда, ако се деси жена или ђевойка, да му у чем помоћи може, онда е зове: „Оди женска главо, кумим те Богом, помози ми, ако знаш што е неволя, а узећу те Богом сестром.“ Она што-зна и шта може каже и поможе му, па се послѣ пазе као брат и сестра.

20.

ДОМАЗЕТСТВО.

Кад се догоди, да се у коiой кући изтраже мушки, а остане сама ђевойка, онда се родительи тараю, да нађу валяна и поштена момка, те вѣнчаю ђевойку за ньим, а нѣга узму у кућу као

посинка и предаду му све иманѣ да он ужива и с ньиме разполаже.

Домазетовиħ одвая се од своег братства и он се више незове именом своега братства, нити по оном братству од коег е ђевойка, веħ *Домазетовиħ*, како нiе криво нити едной нити другой страни. Обично Домазетовиħ долази на истражбину. Домазетовиħ прибiя се ономе братству од коег е ђевойка, ер он међу тiем братство живи, па с ньим мора свако добро и зло дiелити и оно му може бити помоħ и обрана у свакой невольи.

21.

БРАТСТВО.

Ово е неко яче единство, кое спая люде у тврђу свезу; ово су задржали Црногорци iош из они времена, кад су люди найпрiе почели саставляти дружевни и людски живот. Код Црногораца живи iош и данас братство, слобода и еднакост. Ово е Црногорце одржало кроз толико вѣкова. Код осталог народа србског, пропало е братство. Туђи обичаи и власт измiенила им е домаħи и природни живот.

Код Црногораца саставлѣно е братство овако: Синови едног оца, браħа су; од два брата ђеца, братучеди; од два братучеда, братаниħи, а од братиниħа

братственици и т. д. До седмога паса држе Црногорци чисто сродство, држе се сви као една породица, као една браћа и неможе се крв міешати. Кои ли би у ово послѣднѣ угазіо и преступіо закон сродства, тога држе за одпадника и безбожника. С таким држе, да се мора свіет уклиняти. До седмога паса сбраяю се они сви под едно браство и сви су едног презимена као една породица. Сви су братственици као една и иста браћа; сви су едан за друг заувети. У свакой нужди и невольи, па и онђе, ђе се мегдан діели, ђе мозгови прскаю, сви су братственици за своега братственика заувети, сви га бране, сви га свете, сви га у свему помажу.

Свако се братство поноси, кое има више мушки глава, кое е задружніе за обрану браће и за обрану домовине. Црногорци не брое колико е у братству мушкіе глава, већ колико има пушака. Пушка значи мушка глава, чоек под оружѣм, кои може изаћи на мегдан юначки. Црногорац незна, шта е то презиме, већ само братство, и ако га ко упита: како ти е презиме? он то неразуміе, већ ће припитати: „како рече?“ а кад га упита: Од коег си братства? каза ће одма.

Сваки се Црногорац зове по очиноме имену: Вуко Волубов, Мрђен Савићев и т. д. и они се другчіе међу собом незову, већ тако, само ће га кад и кад упитати, кад е из другог племена: „а од коег си ти братства?“ Црничани се зову по очином и

по ђедовом имену: Мићо Илин, Иліе Петрова, али и код њи цієло братство има едно презиме.

Сви су братственици у свему еднаки, само е онай одвоеніи, кои одвои на юначкомъ мегдану. И старѣшина и богат и сирома ради сваки домаћи посао. И у цркви и на суду и у сваком збору и договору, сви су они еднаки, нити се едан од другог поноси, нити му даду да се поноси.

Сваки братственик слободан е у свему и у свачему: он иде куд оће, свршуе послове, кои су нѣму поћудни; он сам располаже са своим иманѣм, а развирице и свађе разршуе у договору свое браће и свію братственика. Неправицу неможе му нико учинити, ер га брани цієло братство. У братству живи и слобода и еднакост и братска любав.

22.

ПЛЕМЕ.

Црна Гора діели се на седам племена: Цетинняне, Нѣгуше, Ћеклиће, Бѣлице, Чевляне, Цуце и Пѣшивце. Свако ово племе памти своег шукунђеда; илити онога, кои се од њновіе старіе први доселіо у Црну Гору, па се и зову по нѣговом имену. Свако племе има свою причу о доселяваню. Тако Нѣгуши причаю, да су се доселили испод планине

Нѣгош у Ерцеговини. Они су подіелѣни на два яка братства: Ерановиће и Раићевић. Била су два брата, едном е било име Ерак, а другом Раич. Од Ерака су Петровићи, (данашня владаюћа породица) Поповићи, Кустудіе и т. д. а од Раича: Радонићи, Жутковићи, Прасичићи и т. д.

Сваки слави своега, свакн се поноси са своием. Тако ее Нѣгуши поносе са своимъ Ераком и Раичем, Чевляни илити Озринићи са своим Озром, Баице са своим Мартином, а Бѣлопавлићи са Біеліем Павлом. Од Біелог Павля найвише су се умножили, има их данас око 3000 пушака. Како е ліепа и поносита успомена новом нараштаю славног шукунђеда, кои е тражіо и обрео нови завичай себи и своему породу, умножіо племе людско, те га славе и споминю кроз четири віека.

Више братства саставля племе; али не од коег другог братства, већ опет од они исти братства, коя потіечу од едне крви. Може бити по 5 – 6 и по више братства у едном племену, али се на спрам другіе племена одзиваю едним именом. Свако племе има своег главара и мора бити из истог племена, и племе га само бира. Свако братство имало е своег кнеза, а свако племе своег Сердара и войводу, по више кнезова и баряктара. Други политични раздѣла до на племена и братства ніе било.

Ріетко се догађало, да се друго братство прибраяло другоме племену. Ако се прибрая, то се

онда зове поселица. Поселица су досељеници, кои су опет братство, али без племена. Поселица ніе могла найболѣ пролазити у Црной Гори. Косіери су били поселица племена Бѣлица, па су их Бѣлице газиле, док их ніе Ріечка наія к себи примила. (Види Мегданъ).

23.

ГЛАВАРСТВО.

Старо е наслѣдствено право у Црногораца изабирати главаре. Како су га држали у првом почетку дружевног живота, тако га држе и данас. Ріетко е наћи, да се кои дом главарски истражіо, и Црногорци држе да се до сад ни едан од главарски домова истражіо ніе. Главарство се ніе ни продавало за новце нитиміеняло. Само су Вукотићи у половини XVIII. віека проміенили гувернодурство за сердарство са Радонићима. Име Гувернадуръ (Governatore) дали су Млечићи іош у она времена, кад су Црногорци помагали Млечићима у рату противу Турака. У доцніе вріеме продао е главарство Вицковић из Вучег Дола из Ћеклића попу Станиши Матановићу за 100 цекина свое кнежтво. То е било првом, да се главарство продае, и то зато, што е Вицковић біо сирома, а сувише Ћек-

лић, а Матановићъ имао доста аспри, па га е купio.

Главарство се вазда добiяло на мач, а никако и нигда за новце и добивено главарство за аспре, неможе имати нигда праве врiедности.

Кад умре главар, а остане иза нѣга едан или више синова, онда остали главари свега племена иду из договора господару землѣ, те га моле, да им допусти младог главара ставити на оно мѣсто и госпоство на коем му е отац био. Кад им ово господар допушти, онда ови главари огласе у све племе, да сваки, кои пушку носи има у тай и тай данъ дођи на обично зборно мѣсто. Сваки, кои пушку носи, дође на обично зборно мѣсто и на уречени дан. Ту се донесе доста вина и ракiе, *леба* и пецива. Кад су се сви на обичном зборном мѣсту сабрали, стану сви главари наовитак, а у средини стои едан найстарiи главар са младим главаром, коег ставляю на госпоство и на очино мѣсто.

Сад они найстарiи главар довати оног младог главара прео паса, па га обрне трипут око себе, говорећи: „Айде синко, на мѣсто очино! испросили смо са срећом, да ни будеш, као и сви твои стари што су били срећни и честити и да ни будеш старешина од нашег племена." Сви главари стое наовитак, док ови овог обрће, а остали люди од племена сѣде и пiю. Кад се ово свршило, онда повичу главари осталiема: „Огань! срећан ни био,

као што су му и стари били! „Сад сви окуплѣни од племена устану на ноге и опале огань у три ма из пушака, и овим се свршуе избор главара.

Овог главара почитуе све племе ка и оног старог. Црногорац почитуе главара и да ће му мѣсто вазда у зачелю, али у осталом гледа га као и осталог Црноѓорца. Главара ће само онда потурити, ако се овай непокаже као први юнак у бою, као разуман и вѣшт у народским пословима и у суду.

24.

МЕГДАНЪ.

У старія времена, а навластито док ніе пушака било, били су мегдани чести. Црногорци су носили мачине и дуге палошине, па док се затакну, одма су се изазивали на мегдан и одма га діелили. Прави мегданъ чини се с већом спремом. Кад чоек чоека прекори, затакне га на мегдан. Онай, кои први изазове на мегдан, шилѣ ономе ябуку. Ябуку пробіе и скроз нѣ провуче ресу од опрегляче. Изазивач каже му у кои га дан и на кое мѣсто позива на мегдан.

Кад овай добіе ябуку, он е изіе и радіе погинути но да е неизіе. Затим овай опетъ пошлѣ

ябуку с ресом изазивачу и поручи му: „На исти дан и на исто мѣсто, чекай ме.“ Сваки бира за себе своег ђевера. Сваки мегданџія позива све свое братство и све племе, а негда се крећу и цієле наіс на мегдан. Два ђевера носе сваки по єдну дугу мачину и по єдну палицу. Мачине су дугачке и оштре с обе стране.

На єдну страну стану єдни, а на другу други, па гледаю како ће ови діелит мегдан. Сваки ђевер преда своему мачину а они држе палице у рукама. Палице држе зато, да ій могу раввадити у оно вріеме, кад виде да є доста или кад се учини онлико мегдана, колико є уговорено. Ако є углављено да се сѣку до края, онда ђевери цесметаю, док обоица пану; ако ли не, онда, док кои коег окрвави, развставляю ій и кои први окрвави, оног є и мегдан. Она страна коя є окрвавила чини велики шемлак, а она друга коя губи иде стидно дома.

Ако ли кои од мегданџія неби доша на уречени дан и обично мѣсто, онда они, кои є дошао на мегдан, побіе на мегдан куђелю и учини шемлак и брои исто као да є добіо мегдан.

— Било є прилика, ђе су се мегдани и прекидали. Вріедно є споменути изазиванѣ на мегдан Турчина Перовића. Косіери су мало село, а поселица Бѣличка. Бѣлице су Косіере єднако палиле и биле. Косіерима се ово дояди, те нешто митом, нешто молбом, склоне главаре од ріечке наіе, да

ій припишу ріечкой наи. Цеклиняни приме Косіере и почну се бити са Бѣлицама заньи. Косіѣри кликну Катуняне: „Ко е Катунянин, за Бога, узе ни ріечка наія Косіере!“ На то се скупи сва катунска наія, те поручи ріечкой, да е питаю, окле іой Косіери.

Дође ріечка наія у дну Косіера на Посайке, а Катуняни на врх Косіера на Павлићево ждріело. Тад заузме свака наія свое засѣде да се бію, и да оружѣм прекину, при коме ће Косіери остати. На то изиђе Турчин Перовић из Цуца и зазове Сердара Іова Перова Ђурашковића: „О Сердаре Ђурашковићу!“ одзове му се: „Ево ме, о!“ „„Помога ти Бог!““ „Добра ти срећа!“ „„Послушай, аманат ти Божіи двіе ріечи. — Ево хоћемо да се колѣмо око Косіера двіе нахіе, — то е велика греота и безумштина, овлико ђетића заклати око четири Косіера, кои неваляю четир котара угля; него нађи се едан найбольи од ріечке наіе, да изиђе на Корито Косіерско, да их подіелимо на мачине.“

У ріечкой наи появи се велики булог, ко ће изићи на мегдан. Ни едноме небаста изисти на Турчина, него зазваше опет Турчина: „О Турчине Перовићу!“ „„Ево ме, о!““ „Дођи само четврти на Корито, да видимо све, како е.“ Одберу се четворица, састану се и ліепо се поразговоре. Пита Турчин: „Окле вама, ріечка наіа Косіери?“ „„Приватили смо ій од велике неволѣ Бѣличке, кои су им сваке яде задавали. — Сад нађите се двадесет и

четир Катуняна, узми те ій на вашу душу, а ми вам се од ньи личимо.“ Катуняни видеђи, да се немогу сваки дан бити за Бѣлицама, нешђеше ій узети на душу, веђ сви Катуняни из договора дадоше ій ріечкой наи и бише Косіери пета кнежина ріечке наіе.

Причаю, како су се еднОм двоица изазивали на мегдан, па едан узме за ђевере некоег Пея Марковића, кои е био добар юнак, а при том и велики лакрдіаш. Кад су се мегданџіе изкоматиле и прострле на ледину, рече Пею други ђевер: „Хайд, Пеіо! сад ће мо я и ти!“ Пеіо му одговори: „Вала, я неђу, нити сам се помаміо! буд ли се ова два никоговића ка вепри исѣкоше, па зар ћемо и ми тако. Што сў тражили, то су и нашли, а ми да идемо дома, а ньи нека носи зла срећа, ка што их е и поніела.“

25.

РАТОВАНЂ.

Сваки е Црногорац войник, сваки кои носи оружђ, валя у бой да иде. И старци од 80 и младост од 15 година иде у бой и неће нипошто дома остати, изузимаюћи сліепи, клясти и са свіем немоћніе. Свако братство има свог баряктара и своег

кнеза, а свако племе више барјактара, по войводу или сердара, а нека племена имаду обое. Свако племе има своег вођу. Ђе е у племену и сердар и войвода, онда е сердар старіи и он управля.

У Црной Гори Цетиньско, Нѣгушко и Чевско племе, а и Црничко, найболѣ е у бою, а од Брђана, племена Ровачко и Мартинићско. Ова су племена стекла гласа на юначком мегдану. Али еѕгра и изврстност юначка од давніе давнина, била е у прва три племена. Оружѣ найболѣ пуне црничани. Ако погоди, утећи неће. Црничанин мало кои да нема по два ѕрна у пушци.

До 1832 год. била су два главна управителя све войске црногорске: Владика као господар народа и губернадур као прво свѣтско лице у земльи. Владика би имао по више войске, но губернадур. Редовно сазиванѣ войске ишло би из обштег договора: сабрали би се сви главари код господара землѣ и ту би договорно наредило се, ђе ће око*) учинѣти, ђе ће се засѣде уватити; с коели стране на непріятеля ударити.

Џебане ріетко су Црногорци имали у залишности, већ су еднако на по мало сваки за себе куповали. Шпика (баіонета) немаю Црногорци, већ просте дуге пушке. Каре, зову шуплѣ коло.

*) Око зову Црногорци Логор. Они кажу, окочити се, оячити се, т. е. ђе е сва якост наедно.

Сваки войник крећући се на войску, метне у торбицу по едан сомун леба, а фишека колико може више, па се креће за барякoм. Баряци су мали, на црвеном полю біели крст. Кад су стигли на уречено мѣсто, свако се братство прибира к своему племену. Шилю се уходе из окола́, да виде колика е непріятельска сила и на кою ће страну обрнути.

Црногорци обично чекаю, да нъи непріятель затакне, ер они по догађаима знаду, да они найпріе страда, кои на туђе огньиште насрће. Кад су се већ са свіем спремили за бой и знаду од куд ће непріятель ударати, ватаю засѣде. Засѣда им е найбольи бедем. Засѣду ватаю, ако виде да е велика снага у непріятеля. Црна Гора пуна е камена, или сва е од камена: Сваки засѣда за свой камен, а на камен по издалѣ намѣсти капицу па их тако упоређаю, да би рекао, ено их.

Пояче одѣленѣ Црногораца остане стоећи, те просиплю огань из пушака, а остали из засѣде нишане и обалюю непріятеля. Кад се стоећи Црногорци измакну, Турци виде ђе вире капице кроз каменѣ, те нишане на празне капице, а Црногорци удараю на здраво и ни едан им фишек непада на празно.

Кад поломе непріятеля и виде га да се узврдао и оће да измиче, побацаю струке и торбице, па найпослѣ и капице, тргну голе ножеве, те юрише по сред непріятельске войске и начну немилице сѣћи.

У бою на Бусовнику кад е Махмут паша погинуо, едан е Црногорац тако много сѣкао Турака, да му се сав нож и рука и казме у руци залиле крвлю тако, да почем се крв окорела, ніе могао више отворити шаку, веħ су метали руку с казмама у топлу воду док е крв одпуштила.

У свакоем бою загоне се Црногорци, кои ħе више глава окинути. Ніе обичай Црногораца сѣħи главе, веħ су то попримали од Турака. Заробльѣнике Црногорци понайвише посіеку; а Турци су заробльѣнике црногорске живе вѣшали за віито ребро о ченгеле на бедему града Скадра, над ріеком Боянoм, тако, да ако би се и окинуо, да се у води утопи. То Црногорци нигда ни с ни едним чинили ніесу. Црногорци су се и у рату владали христянски. Они су слушали побожне ріечи своег смиреног архипастира, кои им біо и господар и вођа у юначкой борби.

Често су Црногорци збіяли шале са турским заробльѣницима, тако су пашу пѣвальског осамарили, кои е тражіо китне Црногорке, па су га пустили да иде потрбушке са самаром у свою ордію. Турци се поплаше од анатемника, а доцніе познаду да е ньихов паша.

Исто е и босански везир тражіо младе ђеђойке у Црногораца, као што пѣсма о том говори:

Кньигу пише босански везире,
А шилѣ е на Цетинѣ равно,

А на руке Петровић Владики,
У књиги му везир бесѣдіо:
„Чуй владико, црни калуђере!
Пошљи мене арач Горе Црне
И дванаест млади ђевояка,
Све од дванаст до петнаест лѣта,
И сувише Белу Станишића:
Ако ли ми то послати нећеш,
Кунем ти се вѣром и иманом
И моіем постом рамазаном,
Црну Гору поарати оћу;
Што гођ буде младо и ліепо
С собом оћу у роблѣ повести,
Што ли буде старо и неяко
Све под саблю оћу окренути.“
Кад Владика књигу приватіо
И видіо, што му књига пише,
Књигу штіе, грозне сузе ліе;
Па дозивлѣ браћу Црногорце
И овако њима бесѣдіо:
„Црногорци, моя браћо драга!
Ако дамо ми арач Турцима,
Я у Црну стаят Гору нећу.“
Сви рекоше: Кама да му дамо!
И турчину ништа недаемо,
До врућега зрна из пушака.
То владика слуша Василіе,
Слушао є, па се веселіо.,

И везиру вако одговара:
„Чудим ти се, босански шльивару!
Што будалиш и у кньигу пишеш,
Да ти пошлѣм арач Горе Црне
И дванаест млади ђевоякa,
Све од дванаст до петнаест лѣта
И сувише Белу Станишића:
Послаћу ти за араче тврде,
Од горице дванаест камена,
Да их пошлѣш цару у Стамболу;
А за дванаст млади ђевоякa
Од овнова дванаест рогова,
А за саму Белу Станишића,
Од вепрова дванаест репова,
Да их носиш за турбану твоме,
Нека знате, шта е Гора Црна,
Да за Турке нерађа ђевойке,
Већ за свою ђецу Црногорце.
Кои би се пріед ископали,
Него теби едну уступали,
Нити ћору, клясту ни сакату
А некмоли ліепу и богату
Па нам удри кад гођ ти е драго!“

и т. д.

Затим навале Турци од Босне и Ерцеговине на Црну Гору, да поватаю младе ђевойке, али нађу велико зло: Црногорци их потуку и многе заробе. Искали су Турци свое заробльенике на одкупе, али

Црногорциніесу кели, век су тражили, да их више нагрде, те уціене Турке по вріедности за саме свинѣ. Колико е кои біо у векем господству, толико су морали више свиня дати.

Главар црногорски не стои са стране свои войника, век он први преднячи, он иде први у ватру, он показуе найвеке юнаштво и ту се они утркую, кои ке кога претеки, кои ли кроз оловну ватру пріе уватити и посѣки непріятеля. Док кои погине у оваковом загону, ђе се главе сѣку, одма други Црногорци зажену се, те га builtграбе, да му Турци главу непосіеку. Чини им се велика срамота, ако без неволѣ велике пусте, да Турци Црногорца посіеку.

Ратованѣ Турско против Црне Горе обично се збивало онда, кад не би господара землѣ у земльи било и кад би біо међусобни поколь међу Црногорцима. Неслогу, свађу и мржню Црногораца, вазда су се старали Турци окренути у свою корист; али Црногорци имали су више срца, те су вазда предпоставляли обрану вѣре Христове, своим међусобним увріедама. Ако су у найвекой завађи и мржньи међу собом, при кретаню у бой, опросте едан другом сагріехе, излюбе се међу собом па иду у бой.

У векем бою, ђе се стичу сви Црногорци, примали су они архипастирски благосов од своег господара: Он би осветіо воду и давао пити своим

войницима мѣсто причешћа, да, ако кои погине, да умре по закону христянском. Ово є било іош веће одушевлѣнѣ войника на юначком мегдану против непріятеля. Ніе жаліо погинути за вѣру ришћанску и за крст частни.

Вѣра є Црногорца найвише храбрила, с вѣром є чиніо чуда и одржавао мегдан. Добивали су Црногорци баряка из Руссіе. Ове су бараке држали они за нешто особито, држали су, да є работа чисти ришћански руку. Развіени баряк руски, подгриявао им є душевну мисао, да ће бити ньихова рука, „ако Бог да!"

Ако се рат протегне више од 5—6 дана, онда им се носи храна из дома, а тако и џебана. Свака жена мора своему домаћину носити рану, а и набавляти џебану, ако ли коя изостане, та своег мужа несміе дома чекати.

До погибшег чоека нема Црногорац никакве тугальивости, већ ће код нѣга спавати. Мртве, кои у бою погину носе Црногорци дома па га саранюю код цркве. Одсѣчену Турску главу меће Црногорац у торбицу па є носи с собом, или є натакне на шиляк, па є преко рамена носи. За главе примаю Црногорци од своег господара дарове.

Од 1715 год. могла су се видити, али врло ріетко вoєна отличія Млетачке республике, а од 1715, па у напріед само руска. И с позивом и без позива, они, кои су одваяли на мегдану за обрану

би трчао у сав мах за Турцима, скочіо живоме Турчину на рамена и одрубіо му главу, па би се опет повратіо здраво у свою дружину.

Кад су Црногорци на окупу у околу, збіяю шале свакояке. Тако неки протопоп Рако, кад є Махмут паша ударіо први пут на Брда, говоріо улаку Махмут пашину, кои є біо послат до владике: (име му є било Лака) „О Лака, Лака, О!" одзива се Лака: „Што рече, што!" „Поздрави се Махмут паши! шта ће оволико люђи, да данас гине, већ ето Махмут паша има стотину оца, а владика стотину попова, пак нек ови подіеле мегдан, а остале войске неке сеире, па кои придобіе, просто да му є!" Сви су црногорски попови добри убойници и врсни юнаци. Іоко Стіепов, синовац владике Петра I. Кад су ратовали Црногорци са Французима и учинили око у вратарской долини сѣдећи у вече с главарима, доватн малу бочицу с ракіом, кою є владика за себе чувао, те почне наздравляти, (од шале) наздравляюћи измакне му се бочица и пођe сва у комаде. Сад Іока прођe шала, єр несміе чекати владику, те замоли главаре, да га пошлю на стражу. Главари познаваюћи Іока, реку да сѣди с миром, єр ће учинѣт с ньима какву бруку. Іоко нешће инако већ пођe на стражу. Іоко є био валяст Црногорац.

Око єдног сата по поноћи, опали Іоко пушку, а покликне Црногорце; „Ко є витез, ко є Црногорац!

утече Вранцев!“ Одма се сва войска покрене, али главари ћуте, знаюћи да е Іоко на стражи. Іоко и по други и по трећи пут покликне. Главари видећи, да ніе шала, устану и они, кад тамо, али се Француз покренуо; наиђу на празан око и пуне лонце меса уз горећи огань. Црногорци ніесу ћели ести, већ се упут крену за Француэима. И у овом и у многим другим боевима догађало се да Црногорци уграбивши пліен, повраћа се дома, немислећи на згоде воене.

По свршетку главног боя, иду Црногорци са своим господаром у цркву и благодаре Богу, што им е срца уячіо и што им е дао силу, да су непріятеля свладали. —

У рату найвећа е неволя Црногорцима за прах. Они су заточени са свію страна, а старія повѣстница показуе, да су скоро са свію страна имали непріятелѣ и забраньивали силом да недобію џебане. Неке су путе плаћали тесту фишека по цекин.

Неки су Црногорци од люте неволѣ правили сами прах: од ђубрета су добіяли салитру, по мало сумпора куповали, а лѣсковину горели и правили угаль, па су све тукли у ступи. За овай прах казую да е біо добар и да се с ньим могло болѣ убити, но с другим, само што яко мрчи пушку. Мѣсто олова употреблявали су зрно кукуруза, комаде гвожђа, па и ситно обло каменѣ.

Кад виде Црногорци да е велика сила у не-

пріятеля и да се немогу с ньиме мѣрити, онда они договоре се, па изпред зоре юрише на око турски, а Турци од велике вике людске и од изненадности уплаше се, незнаюћи колики е брой Црногораца, бѣже куда кои пріе може. — У оваквим догађаима често се налазе и жене и дѣца у послу. Кад су Црногорци побили Ћупрелића везира войску на Чеву и ђеца су сѣкла турске главе. Бивало е прилика, ђе су се и жене показале достойне Црногорке. Тако и 1795 год. показала е една юнаштво, кад су Никшићки Турци ударали на Морачу, те се пѣва и у пѣсми:

И на Ратню воду ударіо
И добра е роба уграбіо,
Вѣрну любу Драговић Томаша:
Оте іой из наручя сина,
Баціо га у воду Морачу,
Морача га вода однiела;
Цикну ядна Томашево Плана:
„А ђе си ми Драговић Томашу!
Ђе е твоя свiетла латинка,
Што те дичи по Морачи Горньой
И зналу те кићени юнаци!
Мене младу заробише Турци,
Ухвати ме Париповић Зуко,
Оге мени сина из наручя
И баци га у воду Морачу,
Морача га вода однiела

Ядну младу уцвіели Майку."
А то Томаш и гледа и слуша
Пред очима пушку заратіо,
А латинку Богом сестриміо:
„Немой мене ватром преварити,
А за очи те ни молиџи нећу;"
Па на Зука нишан ухватіо,
А латинки даде ватру живу,
Те погоди Париповић Зука,
Живо му е срце изгоріо:
Паде Зуко у зелену траву,
Зуко паде, а Плана припаде,
Те му скиде свіетло оружѣ;
А други се Турчин загоніо,
Да уграби Париповић Зука;
Дочека га Томашева Плана,
Малом пушком Париповић Зука,
Те Турчина добро погодила
По сред пуца, ђе му срце куца,
Паде Турчин у зелену траву;
Тад остали навалише Турци,
А побѣже Томашева Плана
И у Ратню воду загазила,
Прешла воду здраво и весело
И унесе свіетло оружѣ."

и т. д.

У бой иде Црногорац са тврдом вѣром у Бога. И кад пали пушку на непріятеля призива Бога и

Богородицу у помоћ. Они држе, да кад са правом вѣром у Бога иде у бой, да мора бити нѣгова рука. Тако они пѣваю и у юнакчим пѣсмама:

Турци вичу Муя и Алію,
Црногорци блажену Марію;
Ђе допире блажена Марія
Непомога Муіо ни Алія.

За Црногорце ніе дуг бой, нити оће много да чекаю, кад ће се запођести бой, већ одма удараю. Сва е рана Црногорцу у торбици, а џебана у ћесама и за капицом. Фишеци су Црногорцу наймиліи и код ньих има, онда му е срце весело.

26.

ЧЕТА И ЧЕТОВАНЋ.

Чета е неки брой люди, кои се спреми са войничком потребом, па иде гором и планином, доклен стигне у оно мѣсто, ђе е намислила. Чета може бити од 20—500 люди. Чету предводи калаув, кои познае путе и богазе, куда ће найсигурніе проћи. У чету се узимлю найотресеніи момци, кои су у свему и валяни и брзи, и кои може стићи и утећи и на себи дочекати Турчина, и заміенити у невольи друга. У чету неиду само сиромаси, већ и од први кућа люди.

Неиде Црногорац у чету, што нема нигђе ништа и што га неволя нагони, већ иде да покаже юнаштво, да освети оно свое. Чета и четници поносе се, ако на пушку што добію од непріятеля. Кад се чета саставила, онда се одабере по 10—20 друга, те уходе ђе ће више мала наћи. Кад су уходили и виђели све како е и што е, врћу се и кажу осталой дружини, па се сви заедно крену. Чета путуе понайвише ноћу и кроз гушће алуге. Алуга е згодна за путованѣ по дану, или, кад чета сву ноћ путуе, онда даню у алуги спава, али вазда стои стража, да им не би Турци одкуд запали. Кад се примакне чета к тору или обору ђе е стока, найпріе ће повезати чобане при древету, па ускоче по неколицина у тор и изяве сву стоку, па поћераю. Кад е чета са стоком умакла, онда се начну чобани кликовати на поклич. Турци се одма сви из оног мѣста покрену, наоружани и на коньма па потрче за четом, не били мал отели. Чета измиче, колико брже може. Турска е поточ и пѣшке и на коньма, а осим тога воде и псе, ер и пси могу им од велике помоћи бити. Кад стигне поточ чету, чета се устави, а одвои се неколико друга, те ћераю стоку. Чета дочека турску поточ огнѣм из пушака. Чета се колѣ еднако, док види, да е стока поизмакла, па онда остави бой, а креће се за маломь, а док е овай пристигла, опет се уставля и біе

се на ново. Овако се чета колѣ еднако, док уђе у границу црногорску, а ту се бой прекида.

Ако кои од четника погине или се рани, неће га дружина нипошто оставити, да му Турци посіеку главу, већ га носе наизмѣнце, док неунесу у свою постойбину, па ће га онда закопати. Срамота е за чету, ако од ове погине више но Турака. Яча чета ћера ячи плѣен. Обично Турци имаду за чобане ришћане, али ове неће посѣћи Црногорци, али ако нагазе на Турчина, томе опростити неће.

Четованѣ и плѣен ніе ништа друго до узаймност. Турци су имали вазда тай обичай и ту ћуд, да силом отимаю од своег сусѣда што могу. Нећера сиромаштина гола Црногорца у четованѣ и у плячку, већ га ћера и штета и освета. Ніе се едном догађало, да су Турци с четом узимали плѣнове у Црногораца. Чете турске узимале су мал ядним Црногорцима, палили невольне домове и сѣкли изреда челяд.

Овакова зла подстицала су горштаке на освету, и они су се светили и достойно и юначки. Колико им гођ узму кад Турци, толико ће им они отети у два пута више. Неразбира много Црногорац, да мора баш онога тражити Турчина и нѣму се само осветити, кои му е мал заміо, већ каже: „Све исто: Турчин, Турчин, или узео у Муе или Аліе, све ти е едан ђаво, све ти едно пише, ни едан нити други немисли ти о добру, већ сваки и неліетни жлѣ.“

Црногорац држи да е срамота украсти, али отети, држи, да е то юнаштво, ер се на саблю или на пушку добія. У вріеме мира несміе се четовати нити плячкати, веħ само кад су у рат с Турцима.

Црногорцу нигда и нико ништа ніе могао поніети без великог своег чуда. Ако му што ко понесе, то ħе са четом да освети. Чета може остати у Турской по 3—6 неђеля. Ова огладни, па се загони, те по мало уграби стоке, од кое колѣ па пече и еде. Чета путуе гором и планином, измиче се по издалеко од села. Ако е лѣтна суша, онда е на муку без воде, зато траже каменице или сніежнице, да се напію, аколи то немогу наħи, онда ваде фишеке из ħеса, загризаю их и тіем ублажаваю жеђ. Неволя и патня научила е Црногорца да позна, да у праху има салитре, коя ублажава жеђ.

Найвеħи су четници Ускоци Морачки, кои су се (1795 год.) населили у планине морачке наспрам Дробняка. Ускоци су ови сви рођени Ерцеговци. Ньима су Турци све ньіово одузели, па су нашли згодно мѣсто, од куд се могу светити своим крвницима. Ови четую непрестано кроз Турску и доħерую плѣнове и оħе да намире оно, што су им Турци отели на силу.

Црногорци су вазде радо примали ускоке и врата слободног прибѣга црногорског, била су отворена свакоем ускоку, кои од неволѣ тражи крова и заклона. Ускочке чете, држе Турке у шкрипцу, те

несмію ран чинити зла, коя су се научили. Ускоци су найвалястіи люди, ускоци су юнаци, они ништа више немисле, већ како ће се светити своим крвницима, с кои су морали оставити своя огньишта.

У старо вріеме били су Озриньћи найизврстніи четници. Ово им е по трагу. И у данашнѣ вріеме први су они у томе. Една е ньихова чета, уграбила пліен, али их се и ранило доста. Кад е чета умакла у планину, замре едан друг, те га као мртвог саране. Неимаюћи чим закопати га у землю, потрпаю га лишћем и гранама па пођу своим путом. Узму му све оружѣ и понесу са собом. Кад дођу дома и кажу свойти убіеног и предаду оружѣ, како е ранѣн яко, како су га носили, како е умро и найпослѣ како су га закопали у Лоли планини, ови ударе у плач и лелек, опишаю перчине и ожале га као мртвога. Послѣ неколико дана, почем се онай освіестіо и дошао к себи, извуче се испод лишћа и грана, а пасом увеже рану и дође дома.

Милић Гручин, Озринић, био е четник страшан, біо е юнак, да му е требало пара тражити. У бою, нигда ніе ћіо окретати леђа пушци и олову, већ вазда прса. Милић е біо ушао у године, али га неки люди по мрзилу макоше на душу, те га убише на Цетннѣ (1851 год). Владика Петар II. кои е у то вріеме біо у Италіи, жаліо е яко Милића и ніе га могао прежалити.

Чета е била найглавниія обрана Црне Горе и околним христянима. Чета е била страшило Турско. Кад се смѣрало на яче узнемириванѣ и сметню непріятеля, онда су се саставляле чете. Чете неизскачу на отворени мегдан, већ понайвише држе засѣде и еднако се крію по алугама. Већа сила войске ніе смѣла юришати ни на маню чету, ер ніе могла знати колика е сила и снага чете.

Често се чета у едной планини раздіели на десет страна, па би рекао, да е сва планина оживила убойним юнацима. Чета мече из пушака и кликуе едан другог. Ако ли нагрне войска на едан край, одма се по познатом гласу и авазу прикупляю па у час поломе непріятельску силу. Ако ли е чета обколѣна войском она чека док мркне, па юриши ноћу и то пред зору, кад найячи сан занесе люде, те почини чуда од войске. Войска забунѣна сном, забунѣна страшном виком голіе юнака, нема кад ни да спопада оружѣ, већ само бѣжи голом душом.

Тако е погинуо гласовити Турчин и юнак Ченгић Смаил Ага, на коег су се залуду войске дизале, нити му е икаква сила могла доћи главе, али е чета ласно и часком оборила крвопію и силнога юнака.

Чети е тешко у траг ући, ер се данас види яка, сютра е нема нијде, а ондан се опет у сили

показує. Чета нигда нестои на єдном мѣсту нити удара єдніем путом. Чета има свой начин, како се лако промеће и траг замеће. За чету су найбольи они люди, коима є живот омрзнуо, кои немаю ништа више овог свіета жалити, кои нежале на юначком мегдану погинути, али оно свршити, што им срце жуди.

Поточ. Црногорска поточ креће се да одузме мал, кад Турска чета поћера пліен. Ако стигне ова поточ чету, онда ће отети пліен; ако ли немогу да стигну онда се повраћу, па онсме, коем є пліен узет, помажу га Црногорци, неко овцом, неко ягнѣтом неко козом и т. д. Ако ли поврати поточ пліен, онда ће онай, чія є стока, дати да бира поточ найболѣ овнове да заколю и да се почасте.

27.

ВѢРА.

Ово є найплеменитія врлина душевна, кою и сами Црногорци найвише почитую. Вѣра є Црногорцу прва светиня, залог поштеня и истине, огледало чистог морала людског и найвећи аманет на земльи. У вѣри почитую они Бога, па є и зову *Божа вѣра.* На овой се оснивала найвећа сталност ньиова, овом су се огледали пред свіетом као врсни народ, као витезови, као прави юнаци и поштеног

какактера људи. Душевна ова врлина управ е наслѣдна и ову су они примали од свои стари; ову су они чували и у срцу носили, до самог новіег времена, до млађег данашнѣг нараштая. Док е вѣра била у правом животу, у истини и светиньи, дотлен су Црногорци били у своіой невиной чистоти, с чим би морали преднячити осталим народима. Ни сила, ни пріетня, нити превлашћенѣ, нити икакво благо овога свіета, нити сама смрт, ніе могла сустегнути доброг и врсног Црногорца, да обречено неизврши, као што е то могла едина вѣра. Кад зада вѣру, држи Црногорац, да е по сріеди те ріечи сам Бог. Погазити вѣру и учинити коме што на вѣру, држало се за први и найвећи гріех на земльи, од коег се грешник нигда избавити неможе. Ова е вѣра, вѣра истине, вѣра мира, вѣра слободе људске и огледало чистоте душевне.

И у рату, и у зађевици и у освети и крвништву, свуд е вѣра била залог благодетног мира, чувар живота људскіе. Ако Црногорац зада вѣру, онда е чоек сигуран за свашто и за сваку работу. Међу братством и племенима била е вѣра ангелом мира, и многа е зла она сустезала, што найяча сила људска не би кадра била учинити, колико е сама вѣра чинила. Црногорци ватаю вѣру између себе. Кад се догоди каква међусобна зађевица, или се братственици међу собом закрве, то они ватаю вѣру до уреченог днева или рока, да едан другом

ништа учинити неће. Преко овако уваћене вѣре, неће се нигда ни єдан усудити, да што преко вѣре учини. Кад изтече рок учинѣне вѣре, онда, или се мире, или на ново ватаю вѣру до другог рока. Ова вѣра людске врлине, вріеди за свакоег брата Црногорца, за свакоег брата Христянина, па и за свакоег иновѣрника и иноплеменика па и за самог Турчина.

Ако се ђе гођ у путу или ма ђе било, тучи Црногорац или са странцем, или непріятелѣм своє домовине или са истіем своим крвником, а незнаюћи по чисто ни ко є ни шта є, али се бои, да га овай неубіе, одма нарећуе оружѣ, да га убіе, пріе но што ће овай нѣга убити. Найпріе га пита, ко є и оклен є. Ако овай ништа неодговори, онда зна, да му о глави ради и оће га убити. Ако ли непознати заиште вѣру у Црногорца, па га упита: „Єли вѣра, да се састанемо?“ А он му одговори: „Вѣра ти є, не бой се ништа,“ онда овай приступа к нѣму, називаюћи му: „Помога Бог!“ а овай му одговара: „Добра ти срећа.“ Тад се поразговоре, па ако им є пут єдан, онда путую и другую заєдно, нити се єдан другог ишта бои, већ путую као браћа и погинуће єдан за другога.

Турци су заклети и вѣчити и непомирими непріятельи Црногораца; али зато є и Турчин сигуран, кад му Црногорац зада вѣру. Сукоби се ђегођ Црногорац и Турчин, одма (далѣ но на пуш-

скоро свако племе за себе; зато се и догађа: да едни ватаю вѣру мира, а други оглашую рат.

Догодило се, да су Турци Колашински 1843. год. преметнули вѣру са Морачанима. Піюци, Турци Колашински убію на вѣру рођака сердара Милете Меденице из Мораче. Милета е тражіо, да се истіем начином освети Піюцима.

Договори се сердар Милета и капетан Митар, да позову крвнике Піюке на станак, да ватаю вѣру. Піюка е било девет брата. Они сви дођу и іош више другіе поведу Турака. Митар и Милета пођу са своіом дружином, но се договоре, да Митар иде на станак, а Милета да увати засѣду у некой алуги. Од Митрове дружине неколико друга стане извише рочишта. Митар прикричи дружини, да немеће ни едан на Турке, пріе но што он обори едног Піюка.

Примичући се едни другіема држали су на рукама натегнуте пушке. Кад су се примакли и састали, упитаю се за здравлѣ. Митар е мисліо да превари Піюка, па е понѣо с собом ябука у нѣдрима, да дарива Турчина. Митар начне вадити ябуке из нѣдара, па све вадећи едну по едну прежи очи Турчину, а говори му: „Ево ти е ово послала моя мати, да понесеш твоіой матери.“ Он прежи очима Піюка, а Піюк нѣга, кои ће коег преварити. Док од едном пуче пушка из дружине, просуше се ябуке, нема ко да их купи, већ се доватише оружя и начну

викати и едан и други: „шта би, шта?!“ Утеку сви Піюци и сви Турци, али у бѣжаню нагазе на Милету сердара, кои им повиче: „Не овамо Піюци и Турци! Милета е овђе!“ па опали из пушке, а за ньим остала дружина, те погине 6 Піюка.

Зато е остала прича, а и истина е сушта, да Морачани и Колашинци кад иду на станак, да ватаю вѣру мира, примичући се едни другіема држе на обе руке натегнуте велѣ пушке; а кад се врћу са углаве или уваћене вѣре, неокрећу едан другом леђа, већ иду натрашке, држећи еднако натегнуте пушке на рукама, док незамакну едни и други. Иначе послѣ уваћене вѣре обично чине обе стране шемлак, мећући едни и други из пушака, и вичући: „С Богом!“

28.

ОСВЕТА.

Освета е нешто рођено с чоеком. Она изтіече по увріеди душе и срца. Црногорац каже, да е „радіи умріети но срамотно живѣти“. Како му ко што учини, рад е да му онако и врне. Свіест душевна ніе у нѣму развіена, да разбере послѣдице освете и крвног ђела, већ оће да задовольи своіой кичельивости, па тіем мисли да е учиніо юнаштво и неко дѣло людско.

Освету су кроз скоро пет вѣкова подраньивали Турци. Они су починяли светити свое погибше, али и та освета не би могла узети мах, да они нiесу убице под свой кров и свою обрану примали и люде не само наговарали, веħ управо нагонили, да се на своiой браħи свете. Убiе Црногорац Црногорца или из мрзила, или неотично, одма бѣжи у Турску, ђе га Турци приме, али му одма предложе погодбу: да мора посѣħи Црногорца, а, прiе но што донесе главу црногорску, нити оħе да га са свiем прими, нити оħе неку вѣру у нѣму да имаю. Овай ускок, Црногорац, нема више повратишта у свой завичай, па да би могао имати и крова и ужитка у Турской, мора силом иħи, дулѣ времена четовати, док уграби главу своег брата Црногорца.

Ово зло и отров людски уселiо се бiо у несреħне люде, да су лако помишляли, да се найлакше може светити своему мрзноме. Има их, кои су ускакали да се под обраном Турском могу светити. Прости и без душевног развитка народ стои као вiта младика, дае се окретати на сваку страну; може се окренути и на добро као и на зло. Само е греота извртати нѣгову природну врлину и чинити непоправно зло людетву.

Освета е страшно дѣло, она е грђа но само убiйство. Освета е намѣрено и смишлѣно зло и грiех. Кад оħе да се свети, осветник зна кога ħе убити и зашто ħе га убити. Iош е гора освета, коя

остае у крви и кою будући нараштай извршуе. Освета ова може се отегнути и за 20 година. Осветник прежа крвника, иде на све стране, запада му на згоднія мѣста, и ждріела; нити ради, нити слатко спава, већ еднако се довія како ће се осветити. Мира и почивала нема док сврши зло и крвно дѣло. Осветник купи чету, па иде на оне крае куда ће крвник проћи, да га дочека и убіе.

Осветник найпріе ће, да се освети на крвнику, ако ли неможе нѣга, онда нѣговог найближнѣга и найболѣга, брата или братучеда. Освета се закономъ забранюе Црногорцу, али у дружевном животу, слободна му е и похвалиће га, ако га освети.

Тражи се ліека освети, тражи се од стране крвника, да се умири. Умир бива онако, као што ће се казати у *умиру* освете. И освета има неке законе мѣре: ако се склони умирник или увріеђени да ће се мирити, онда неће више таћи, али до рока умира мора му се уклоняти с пута.

Крвник, кои е дужан главу, па иде у оно село, ђе е убіо чоека, а каже, да иде код тог и код тог, неће га осветник нипошто убити. Исто тако; кад се увати вѣра до времена новог уговора, опет га неће преко вѣре низашто убити.

Само што е жалостни обичай код Црногорца, да се управо мора светити, ер ако се не освети и непокае свое старе, нема приступа ни поштеня међу осталим Црногорцима. Онда му кажу, да е

рђа и да неваля ништа, кад ніе кадар своег осветити, веђ му понесе крвник и образ и юнаштво. И жене су исто понешене за осветом, ођe и оне да своe наговараю, да се свете.

Кад е Црногорац свршіо освету, онда е он весео, онда му се чини, да се поново родіо, поноси се майчин син као да е добіо стотину мегдана.

Освета е укоренѣна од старіег времена и она се неда тако лако истражити. Догађало се често, да су скоро сва племена една с другим била у покоЉ, па ніе сміо Црногорац пођи из едног села у друго. Ніе било снажне власти, коя би била у станю, прекинути ово зло, кое затире люде.

29.

УМИР ОСВЕТЕ.

У колико е зла и разурна освета за люде, у толико су опет Црногорци сами пронашли начин, како да ово зло прекраћую. Прекраћиванѣ овог зла знаменито е код Црногораца. За умир постои у нЪи неки закон, по коем се они мире и прекидаю далѣ послѣдице зала.

Кад Црногорац убіе Црногорца, онда су крвници. Крвник се кріе, и осветник га тражи, да га убіе. Отац или син, брат или свойта убіеног траже,

да се на крвнику освете. Крвник види ту неволю, па се наставля око свои пріятеля, да га умире са осветником. Ови пріятельи настављају се око осветника, моле га да се склони на умир, па кад виде код нѣга омечицу, онда морају, да му носе дар.

Прве ютро носи дванаест жена, дванаест коліевака и у ньима дванаест ђетића. Пред колѣвкама иде дванаест главара и кад дођу кући умирника, стану на праг, али у кућу неулазе. Тад изиђе увріеђени, а главари вичу: „Прими дванаест кума, прими Бога и светога Іована и прими благо кое оћеш!“ Неки се нађе кичельив, те неће ни прво ни друго, већ чак треће ютро примити куме; а ови му морају за три ютра на праг од куће долазити и кумити га Богом и светіем Іованом. Кад се прими и одпушти ріеч, да ће се мирити, рећи ће: „Пристаем, оћу продат моег брата, да се смирим и да ми дате десет цекина за вѣру од мира, и оћу, да мою крв суде 24 главара, кое я оћу. Оћу бират за мою крв, пушку, цевердан (тога и тога) и оћу паре стотину тридест и три цекина и по, и грош и по, и пару и по.“ Сад умирник приступа те целива єдну коліевку, т. є. ђетића у коліевци. Остали нѣгови братственици и свойта приступају, те целивају осталіе єданаест коліевака. Сви целивају гологлави.

Умирник обилѣжи двадест и четири главара, кое он оће, да му крв суде. — Умолѣніе дванаест главара, су дванаест коліевака врћу се у кућу крвника.

Крвник одма яви свему своем братству и свіема пріятельима, да дођу на договор, да га бране и помажу. Сви братственици, сродници и пріятельи долаве у кућу крвника и доносе помоћ, што ко може: неко брав меса, неко барѣло вина, неко цекин, неко пет, неко ракію, а неко мараму. Сви се окупе у кућу крвника, па и она двадест и четири главара, што ће кметовати. Ту сви стое на уречени дан, кад се са умирником главило, да прими благо.

Одберу се двадест и четири главара на страну и осуде крв. Ако међу крвником и умирником има какві̂е рана (да е кои кога раніо, а не платіо) или дугова, онда ова двадест и четири главара осуде и учине прави начин.

На уречени дан, крене се умирник из своег дома са 150 друга свои братственика и пріятеля и иде с ньима кући крвника, да се мири. Долазеће му умирнику и нѣговой дружини излазе двадест и четири главара на сусрет. Главари иду гологлави без велыіе пушака (а умирничка страна под оружѣм и под капицама.) Долазећи, назову полако: „Помага Бог!“ а ови онет полако одговоре: „Добра ви срећа!“ Затим главари тихим ріечма проговоре: „Наша браћо! ево смо наредили, да вам све испунимо, ваш кущтум, што ве редити (што вам припада). Ту несміе нико ништа противно говорити, већ све тихо и мирно и са неким већим стидом. Ово све бива пред кућом код трпезе. *Трпеза умира* начини се за рана

іош истога дана од штица (дасака), а мѣсто столица принесу по едан камен. Трпева може бити дугачка по 50 сежаня (хвати). Заколѣ се по 3—4 говедечета, по 20—30 брава за пецива. Вино саспу у кацу, а ракію држе у мѣховима, те и ракію и вино пію боцама.

Кад су се сви окупили, онда повичу гларари: „ђе е крвник!“ До сад е крвник стояо еднако скривен у кући. Являнѣ крвника мора преобразити срце људско. Ово е неко страшило, кое носи прави печат убице на себи. Крвник излази са обѣшеном пушком крвницом о грлу (ону исту пушку мора обѣсити о грлу, с коіом е чоека убіо,) и иде поколѣничке. Главари гологлави, скромним гласом вичу у три пута, гледаюћи на умирника: „Прими куме Бога и светога Іована!“ Крвник иде поколѣничке са пушком крвницом о грлу, гледа у землю а виче: „Прими куме Бога и светога Іована!“ Овако гмиже, док се примакне близу умирника. Умирник приступа крвнику на целив. Крвник целива умирника у руку и у колѣно, а овай га привати и подигне, па га целива у образ, а скине му са грла пушку крвницу, па е задржи или му е поврати. Крвник се са покорношћу врће.

Сад главари реку домаћіема: „Дайте четир куме!“ Четири су куме, четири коліевке су четири ђетића. Куме су нареѣене и стое готове, те одма на позив изнесу прву пред умирника. На овой

куми стои уговорени десет цекина (за вѣру од мира). Умирник прими куму и целива, па метне му у нѣдра по єдан цекин или таліер, а узме они десет цекина и метне у своя нѣдра. Умирник сад заповіеда, кои ће од нѣговіе братственика примити оне друге три куме. Братственици приступаю редом, те гологлави целиваю куме и сваки дарива по нешто. Ово се кумство пази као и крштено.

Почем се ово свршило реку главари: „Ево сад свршисмо и ову!“ За овим иду двадест и четири побратимства и целива. Свака страна за себе бира свое главаре и свое миле, те излазе од сваке стране по єдан, па се целиваю два и два, док су се ньи четрдесет и осам изређали. Овим се свршую двадест и четири побратимства.

Пошто су се свршила двадест и четири побратимства, сѣдаю сви за трпезу. Два найстаріи главара, єдан од стране умирника, а други од стране крвника, сѣду у чело трпезе. Донесу ракію, па пію, а неколико люди устану, те изсіеку пецива и леб, па єду. Сад главар од стране умирникове виче: „Ви главари, кои сте судили, измируйте ми ову крв поздраво и подпуно.“ Одма скоче двадест и четири судника, изваде иза паса двадест и четири оружя, па га метну пред главара умирничког, те га упитаю: „Єли ти намирено?“ Он им одговара: „Єст намирено добро.“ На ово главари од стране

крвника реку главару умирника: „Држ ту намиру, сад ћемо прочаћет сетенцу.“

Излази поп или онай, кои е сетенцу писао, па чати: „Ва име Риста (године и мѣсеца) амин.

„Како се ми скуписмо и сабрасмо и име Боже међу нама призвасмо: Ми двадест и четир главара и главарски синови, кои сѣдосмо на обично мѣсто*) и по куштуму земальскоме ову сетенцу, у прву судисмо покойнега . . . . и сетенціясмо, стоитину тридест и три цекинћ и по и едан грош и по и едну пару и по“ и т. д.

Иза сетенце износе вино, те га мећу пред оніем, кои благо прима, па сви скину капе, а старешина главара (кои су кметовали) говори главару умирничком: „Сви ми двадест и четири главара, молимо те, али ти неможемо заповіедат ни силоват, што ти неда твоя добра воля, да му што даруеш.“ Ови се моле за крвника, па ће неки и врнути по 20—30 цекина, а неки и свеколико. Ако се старешина умирничке стране, склоніо, да што дарує, он ће одвоити неке залоге у вріедности од тридест цекина, па ће рећи: „Ево дарива тридест цекина.“ Страна крвничка захвали на овоме дару. Опет моле настойници и служительи трпезе, да се и њима што даруе. И на овіе молбу, дарова ће нешто.

*) Обично мѣсто зове се зборно мѣсто, ђе се обично сабирају и пресуђују сваке работе свое и свое браће. Сабор главара или люди зову они збор.

Послѣ свега сконтаю, колико е опрошћено, колико ли да се намируе.

Сад позиваю двадест и четири главара домаћина: „Дай одкупуй ти ово оруже!“ Домаћин изнесе, ако има, готову аспру; ако ли нема, онда изнесе залоге, кое уцѣнюю добро, како ће крвнику лакше бити измирити. Опет питаю главари, умирнике: „Єсте ли подмирени за цiелу крв?“ Умирнички старѣшина одговори: „Єсмо.“ На то главари реку: „Є, дайте сетенцу, да прекинемо пару, како е подмирено!“

Са сетенцом излази крвник, држи сетенцу и ножице у руци. При сетенци е пришивена, висећа на црвеном свиленом концу турска сребрна пара. Пару прекида крвник и умирник. Умирник довати за по паре, а крвник по паре и сетенцу, те пресiече ножицама пару по пола, од кое половину носи умирник, а друга половина паре остане при сетенци, у рукама крвника, кое овай задржи и чува; ер да не би било оне по паре, могао би га онай опет дужити за крв.

Крвничка страна мора iош даривати онiема стотину и педесет друга од умирникове стране. Свакоему другу мора дати по мараму, или по цванцику. Са овим се онда завршуе умир. Сад се дигну сви, узме сваки свою пушку, захвале се и реку „С Богом!,“ па опале сви огань из пушака, а ови им мећанѣм из пушака одговараю. — Умирник, пошто дођe дома, ону нету вече дае своему братству

десет цекина од умира, и то од они десет цекина, што е узео за вѣру од мира. — Послѣ за вазда, остае крвник покорним своем умирнику и зове га на свако кумство, кое му се деси у дому.

30.

СОЧБИНА.

Сочбина зову Црногорци онай дар или награду, коя се обећа чоеку да каже за кою работу. Сочбина се обећава за украдену или изгублѣну ствар. Кад чоеку што нестане, па неможе да пронађе нити у траг уђе, онда разгласи у све село и племе, да дае толико сочбине, ко ће му казати куд се ђела нѣгова работа. Украде се коме нож, пушка, кова, овца, или говече, или ма што, па по вріедности овог обећае сочбину. Сочбина несміе већа бити, но што украдена ствар вріеди.

Онай кои зна, како е украдено и ко е украо, пође к ономе, што сочбину обећава, па му разкаже све и прими одма нешто капаре од сочбине. Овай, што доказуе како е ствар украдена, зове се *сок*. Они се договоре, да се найпріе лупежу яви, да е изишао сок и да се зна како е он по чисто украо и кога има за друга. И тай е уговор, да се сок неименцуе, док се на суд неизађе.

Оштећени призива лупежа и каже му на лiепе, како е по чисто работа нѣгова у нѣга и како има зато сока; пак ако оће, да се то без суда измири и да плати сочбину. Често се догађа, да се лупеж одма склони и повраћа крадено или измирує, па с капицом у руци моли, да му одпушти од сочбине. Оштећени се послѣ договара са соком и овай га моли да што одпушти, найпослѣ и овай пристане, да се мирно изравнаю, да се незна ни лупеж ни сок, а оштећени да свою ствар добiе.

Ако ли се лупеж брани и одриче, да е он украо онда иду сви на суд. Оштећени води с собом осим сока по iош коег свѣдока, да заклони сока и на суду. Кад су дошли на суд, оштећени тужи лупежа, прича све, како е украо, куд е понiо, ђе е оставiо, код кога е ноћiо, ђе е продао или извiо.

Лупеж се брани како може, па ће найпослѣ суд упитати оштећеног: „А имаш ли ти сока, кои зна по чисто, како е било?“ Оштећени одговара да има. Суд и сам нiе рад да сок излази, па свѣтуе лупежу, да каже без сока. Ако се лупеж iош брани, онда ће суд рећи: Єли ту сок? е, дай те га на срiеду!“

До овог часа нико нiе знавао кои е сок, а сад излази са стидом, па начие потанко разказивати, како е лупеж украо, ђе се одмарао, ђе е заноћiо, с ким се састава и убѣди га тако, да све

зна, као да му е друг біо. Кад е суд саслушао све разлоге и да е онай почисто лупеж, онда ће му рећи: „Вала, већ немаш куђ, сазнао ти е све твое работе, него сад плаћай сочбину, а плати ономе оно што си украо, то ест одсудбину, а плати и глобу.“

Ако ли е одма пред судом признао, онда ће рећи: „Крив сам, па ето суд, па шта за право нађе, да платим.“ Сок е код Црногораца срамотан чоек, а то зато, што за корист сочи или издае чоека, па мисле да такав чоек може за корист и сваку работу издати. Кад се двоица што тайно разговараю, па едан прокаже, онда каже: „Просочіо ме, црн му образ біо.“ Нерадо се меће Црногорац за сока и често се догађа, да ће он сочити, али кад изађе пред суд или пред люде, оће да се одрече, да е он сок и да што о той работи зна.

Ако се што украде од лупежа од туђи поданика, онда се опет тражи сочбином, пак кад изиђе сок и докаже лупежа и нъгова ђела, онда власт пише оной власти, да се поврати, ер се зна, да е тай лупеж ту ствар украо.

31.

КАЗНИ (КАСТИГ).

Много су Црногорци држали на свой обрав, на свое поштенѣ, па зато код нъи ніе било ни трага о *тѣлесной казни*. Нигда га нико ніе сміо ни ударити, а іош манѣ избити; ако би га ко ударіо, ньиов из договора обштега учинѣни закон допуштао му е, да га може на мѣсту убити; а да ни суду ни ником зато неодговара.

Много су Црногорци полагали на свой обрав и на свое поштенѣ. Радіи е біо и умріети но под срамотом живѣти. И у овом се они огледаю као изврстни народ племенитіег осѣћаня душевног.

Црногорци су имали само три начина казни: *Глоба*, *смрт* и *затвор* (тавница). За сваку маню или већу сагріеху, плаћао е Црногорац глобу. Глобу плати он у новцу, или са живіем (стоком), ако тога нема, онда оружѣм, ако и овог нема, онда баштином (земльом), ако ништа нема, онда иде у тавницу. За сваку сагріеху, коя дође на суд, мора да плати и глобу и осудбину. Осудбина е плаћанѣ оштећеноме, т. е. тужителю, а глоба е, што узимаю судіе, кое су кметовале. За покрађу е одређена осудбина и глоба. Осудбина износи onолико, пет пута, колико крадена ствар вріеди, а глоба десет пута толико.

Црногорац се нелюти на ову глобу, веѣ одма пристае на оно, што суд осуди, па каже: „я ѣу платит, што суд за право нађе и што сам крив, да одговорим по разлогу“. До 1831 год. ніесу црногорски главари, нити судіе, имале икакве плате, до оно, што добію од глобе. За веѣе сагріехе и веѣе глобе, судіо е врховни суд на Цетинѣ, па е половина глобе припадала господару землѣ, а друга половина кметовавшим судіяма.

Тавница, у кою су затворали кривце, била е само една и то на Цетинѣ. У сву Црну Гору ніе више нигђе било тавнице. И ова е една ядна и невольна: мрачна, влажна, без одрина и без сваке потребе, коя се оѣе за люде.

Смртна казн бива само за убице. Кад убицу увате, вежу му руке наопако, метну га у тавницу, па му се одма суди.

Све братство зна, да ѣе се погубити, зато се и оно нађе на Цетинѣ. Ако е крвник валяст, а од пріе у злочинству ніе біо удіоником, нити веѣи загріеха имао, онда се сам суд стара, како ѣе му се лакше помоѣи, па и осуђуе, да подмири мртву главу. Исто тако суд настоява око оштеѣеног, да и он попушти и да прими крварину. С великом муком пристае Црногорац, да прими крварину, веѣ оѣе да иде глава за главу. Осуђеног на смрт убію из пушака.

Владика Петар II. ніе допуштао, да нѣгови перяници убіяю грієшника, већ исто нѣгово братство, како ће одклонити сваку освету; ер Црногорац ако сазна ко га е убіо, оће да се свети. Владика би разложіо братственицима крвника, колико е сагріеха учиніо, па онда им оставля на волю, или да се погуби, или да га одкупе. Ови, ако знаду, да се крвник повратити неће, онда реку: „Ми за нѣга до віека плаћат нећемо, но нека гине, може му бити.“ Затим их пита: „Миче те ли га на душу?“ Одговоре: „„Ми мичемо, а да штоћемо?““. „Е, добро, а ви узмите пушке, па идите, те га утуците“.

Осуђеном пошлю свештеника, те га исповѣди и причести, а за тим га изведу везани рука наопако, па га пуште да бѣжи, а ови опале еднак из пушака и убію га. Ако ли га неубію, већ саморане, онда непритуцаю, већ носе у дом и предаю га еһиму да га вида. Кад га извида, пуште га дома, нити ће га више чим казнити.

Обичай овай подржавали су Црногорци зато, што држе, да ніе Богом суђено било, да гине, па да е и греота убіяти оног, коег Бог брани и неда да погине,

Жене су ослобођене од сваке казни, али само од смртне ніесу. За сваку сагріеху женске одговара или домаћин, или родительи, па и плаћаю они глобу. Оће Црногорац своіой жени, ако е увати у

каквом ячем гріеху, окинути нос, а има прилика, ђе оће и да убіе.

Суд осуђуе Црногорку за самосилно убійство на смрт. Смртна е казн само под гомилу.

Окупи се много люди, па довати сваки по камен, те бацаю на ню дотлен, док е оборе и затрпаю каменѣм. Люди се несѣћаю у коем е времену извршивана та грозна казн, ер у новіе вріеме ніе се догађала; али е чути и данас, кад коя жена учини сагріеху, да реку: „Право би било поган ставити *под гомилу.*"

Вріедно е навести примѣр, како е Владика Петар II, по наговору неки люди, уложіо біо, да уведе тѣлесну казн:

Мука е уводити тѣлесну казн код Црногораца. 1845 год. наговоре неки лакомислени люди, кои се не освртаху на дух и обичай народа, да некоег Бѣлицу из Лимняна, кои е по недовольной свѣдочби біо притаяо неке новце, даде батинати.

Бѣлица е имао стрица, стара чоека, а од порода ніе никог имао. Синовац е служіо стрица у старости до смрти. По смрти остане нешто аспри, а овай као найближи узме аспре. Остала свойта и близика потражи діела судом. Бѣлица преда новце, да их суд подіели на по еднаке ђелове. Свойта повиче, да ту мора бити више новаца, за кое Бѣлицу ставе у тавницу. Залуду се Бѣлица клео да нема више ништа. Најпослѣ се употреби начин

присиляваня, да каже, те га обале на топ, али овай опет проговори: „Можете ме и убит, али ви немам што више казат.“ Ударе га неколико нута, али се ништа непомогу.

Сютра дан пуште га и из тавнице, а док дође кући, упрежа попа, кои е найкривльи біо, те га убіе, запали сам свою кућу и су своя два брата ускочи у Турску. Све се нѣгово заоставше прода за крв. При продаи землѣ понуди владика капетана Маркишу Пламенца, да он ту землю купи. Маркиша пристане, да ће купити землю, али под тіем уговором, да му се земля она више неповраћа крвнику, „кои би се могао опет повратити.“ Владика му обећа и зада му вѣру, да му е нигда и нико више узети неће, само придода владика: „Боим се, Маркиша, да те они скоти ђе не упрежаю и убію.“ Маркиша одговори: „Небоим се, господару, никога, док ми ти даеш вѣру да остае моя“, па извади двіе леденице иза паса и метне пред владику: „Ево залоге, док измирим аспром.“

Непрође ни година дана, али Бѣлице убише два Турчина и добѣже у Црну Гору у Глуви До. Саво Гаров дође са своим Глуводолянима на Цетинѣ и пане ничице пред владику: „Аман, господару, опрости им животе, е су учинѣли юначки.“ Владика опрости Бѣлицама животе, па неимаюћи о чем живѣти, позове Маркишу, да им поврати землю. Маркиши би жао, па рече: „Та ніеси ли,

господару задао вѣру, да ми е нико и нигда увети неће?“ Владика му разложи ненадни догађай, те Маркиша поврати куплѣну землю.

Непрође ни по године, али браћа убіеног попа, траже да се освете и опазе их да су били у засѣди. Бѣлица дотрчи на Цетинѣ и пожали се владики, кои нареди, да се осветници доведу на Цетинѣ, те их ту принуди да се подпишу, како они Бѣлицу убити неће. У кућу погибшег попа била е удата сестра Маркишина. Маркишу е владика миловао колико найболѣг Црногорца и кад га е ставляо Владика за капетана, Перо (брат владичин) яко се противіо. Сви се сенатори повуку за Пером, а сам к. Ђорђе остане са владиком, и тако Маркиша постане капетаном. Перо е тіо своег пріятеля Ника попа Іова ставити за капетана, ер е Нико исти брат зета Перовог. По овом е єднако мрзіо Перо Маркишу и ломіо му е врат, ђе е гођ могао.

Септемвра мѣсеца 1846 год. пође владика у Беч, па пред полазак рече Маркиши на само: „Слушай ме, Маркиша! я чуем да ти радиш, да Бѣлица погине и — Божа ти вѣра, ако од ичіе руке погине, ти ћеш твоіом главом платити.“ Маркиша му одговори: „Прођи ме се господару, кумим те живіем Богом! немогу я знати, шта ће ко радити, а іош манѣ што ко мисли.“

Владика пође у Беч, а Януара 1847 год. погине Бѣлица, а крвници утеку у Турску. Перо као

заступник владичин почне іош жешће насртати на Маркишу и о глави му радити. Перо пошлѣ заповѣд Маркиши, да он запали кућу крвника. Маркиша рече дошавшим неряницима: „Ви идите и по заповѣди господина Пера запалите кућу, ер я ићи немогу, да палим онай кров под коим моя сестра живи.“ Перо плане іош яче против Маркише и почне му о глави радити.

Марта мѣсеца букне буна у Црници и к. Ђорђе пођe и утиша народ. Док чуе Маркиша, да се владика повраћа из Беча и знаюћи, што га по владичиним ріечма чека, побѣгне у Турску. Црница се покрене за Маркишом; а Осман паша, везир скадарски, полакоми се на ову црногорску неслогу, те покрене войску да заузме Црницу. Маркишу прими паша врло ліепо и обдари га богато. К. Ђорђе крене се опет у Црницу, надвлада бунтовника и разпуди турску войску, ђе добіе ранну од лубарденог зрна, те му смрви ножни палац.

У то вріеме дође и владика на Цетинѣ и одма позове к. Ђорђа да дође на Цетинѣ; али му овай одговори, да би пробитачніе било, да он іош кое вріеме пробави у Црници: едно поради задобивене ранне, а друго поради узбунѣног народа, кои се на све стране разбѣжао, да употреби свою вѣштину да их поврати на свое домове. Владика остане при томе, да ранѣни к. Ђорђе дође на Цетинѣ, кои се крене и дође.

Док се к. Ђорђе крене из Црнице, одма се почне народ бунити, а Осман паша призивати и Бољевиће и све Црничане к себи. Осман паша смисли да на Бесцу више Вира сагради кулу и намѣсти топове. Владика претече у том Осман пашу, те Юлія 1847 год. сагради кулу на Бесцу. У есен исте године убіе Маркишу едан Крњичан, турски поданик. Овог владика ліепо прими и богато обдари. Крњичанина гонила е невина крв, он се одбіе од владике, а пође у Скадар, ђе га Турци увате и обѣсе и тако е и преступник и ако доцкан получіо достойну и припадаюћу му награду.

Са овим на кратко изложеним примѣром жалостни к немили послѣдица, разбистрава се, како е тешко уводити нове обичае, кои загризаю поштенѣ људско и да за Црногорца ніе батина, ер ће га ова доћерати да нема ни образа ни поштеня, па ни юпаштва.

Ріетко е кои народ наћи, да е кроз толико вѣкова провео живот у слободи, да ніе знавао за тѣлесну казан. И ако е сиромах, али толяге за нѣгово тіело ніесу могле ни у едной дубрави порасти. Сви су Црногорци били свуда и вазда еднаци, сви су се за образ и за поштенѣ борили. И по томе се види да су они сви били властела, док ніе ни едан тіо трпити срамотну казан. И овим би се имао поносити сваки Црногорац и нњихов господар, као са и едном врлином, коя заузима мѣсто у племенитіем срцу људском.

32.

РАСПУСТ.

(развод) или плаћанѣ срамоте.

И код Црногораца догаѣа се често, да младіенци едно на друго омрзну. Има неки послѣ мѣсеца, послѣ два, а неки и наком двіе три године омрзну едно на друго. Догаѣа се да младица послѣ 15 дана остави нови дом, а бѣжи у нѣн род. Било од едне, било од друге стране, ова неслога пружа се на све братство и на сву свойту едне и друге стране. С овог су се често Црногорци измеѣу себе крвили. Свойта брани нѣну одиву, а братство свог братственика. Два племена, или два братства често су с овог улазила у поколь. С едне женске главе, падало е често и доста мртвіе глава. Освете би узимале мах, да нигда края не би имале.

Код Црногораца е чудан обичай, што ѣецу іош у коліевци *вѣре*, да што пріе стече пріятеля. Ѣеца немогу нигда знати, што е то вѣренѣ, док непорасту. Требало би, да, кад порасту, онда да се и вѣре, кад се спознаду и зажеле се по природном осѣћаню любави. Али су Црногорци држали вазда жену као роба, па су мислили да и то може подніети. Добро е и женску држати под уздом, али іой се мора у природном осѣћаню оставити неко-

лико волѣ, док изабере оно, што іой срце жуди. Кад се удала, нека трпи оно, што е изабрала.

Има опет и Црногораца, кои оће да пробира, па тражи од обіести распуста. Назад двѣста година мало су знали Црногорци за закону власт, зато су и чинили оно, што им е миліе било. Рано вѣренѣ остало е код ньи уобичаено, тако, да се оно никако изтражити ніе могло. Светопочивши Митрополит Петар I. мучіо се, да овай обичай изглади, али му ніе могло поћи за руком. Чести поколь и крвне освете, кое су едне иза друге изтѣцале, склонилесу смиреног Митрополита, да коим гођ начином умали зла у народу, те изда закон, по коем се допушта *Распуст*.

Уобичаени распуст не бива само од мушке, већ и од женске стране. Ніе била само една прилика, ђе су родительи учили ћер, кад се уда, да добѣжи дома у род, а да остави мужа. Улюдніе би било, кад тако мисле са зетом, да ђевойку науче, да се пріе вѣнчаня и пріе брачне свезе или пред самим олтаром одрече.

Има опет и чудніе люди, кои су испросили ђевойку у доброг чоека, па им овай пріед вѣнчаня на ліепе каже, да то покваре, ер ђевойка ніе вольна поћи за момка: небегенише ђувегію; али се овай неда ни осолити, већ виче: „Дай ми е кумим те Богом, па ако ће стат и три дни у кући.“ Овакви

послѣ десет дана у еданпут невиде младу невѣсту у своему дому. Иза овог се иде на суд, па се траже поарчени трошкови, кое подмируе отац ђевойке.

Има опет мужева, кои набрзо омрзну на жену. Он иде на суд и тражи да се разпушти и суд га пита за разлог; а он, ако нема другог разлога, онда само виче: „нећу е нипошто, нећу е, ни дао Бог, нећу е, та се манит некрстіо, нећу е, та се непомаміо; него вас кумим Богом трситеме од ђавола.“ Ако му ово непомага ништа, онда он неће с ньом да спава, мучи е, гони е и сваке яде с ньом чини, и гони е дотлен, док іой самой омрзне с ньим живѣти, па онда у потоню пристане и она да се разставе. Господар землѣ прекида ове работе и рече: „Кад е тако, да едно за друго немарите, а оно нека муж жени плати срамоту, као што е свети Петар осудіо.“ Ова срамота плаћа се са 50 таліера. Ако е муж подадро за разпуст, онда он плаћа; ако ли е жена, онда плаћа нѣзин отац.

Послѣ овог простог распуста, муж се одма жени са другом, а невѣста се удае за другог. Жену послѣ распуста, коя нити е више пристала међу ђевойке, нити међу жене, зову е *пуштеница*. Црногорац е лаком на пуштеницу и пріе ће узети пуштеницу но ђевойку. Ово е нека кичельивост, коіом оће да покаже, да е больи од оног првог домаћина пуштенице.

Ако ли би се неслога и мржня међу мужом и женом догодила, почем су већ ђеце имали, онда иде са распустом теже, ер суд одбія распуст по разлогу томе, што имаю ђецу и да су имали међусобну любав. Онда пак, ако муж ухвати жену, да е погазила брачну свезу, распуст се чини без одмака, али се срамота неплаћа. У оваковіем згодама оће муж своіой жени да окине нос, да остае за уклик свіету и да се познае по грдилу.

33.

КЛЕТВЕ.

Мучно се Црногорац куне. Од клетве и уклина бои се он као од живога огня. Чешће е радіи Црногорац и штетовати но се клети то крив, то прав; а лукаво се заклети држи да е найвећа срамота и греота. Клетва е код Црногорца найвећа снага вѣрованя.

Ништа Црногорца неможе до праве и истините исповіести довести, ништа га тако неможе покренути, да крію ћу тайну изкаже, као што може една клетва. Оно, што чоек рече и неда да е инако, онда се у нѣг иште да се закуне, па ако се закуне, онда му Црногорац вѣруе.

И на суду рѣшава много клетва. Кад се двоица погоне, а неће єдан другоме да попушти, онда од ньи єдан понуди сам на клетву, или сам суд одреди да се єдан закуне. Кад су се погодили, кои ће се клети, онда пођу двоица од суда, те поведу оног, кои ће се клети у цркву, изнесу пред нѣга еванђелѣ, икону и крст, па ће найпріє сви ово целивати, а по том даду клетнику крст у руке, па га єдан заклинѣ овако: „Тако ти овог животвораштег крста, кои претвара небо и землю, ако ишта знаш за ову работу, за кою те куне ови чоек, обяви му ову работу, немой се заклет лукаво; а од суда ти неће бити потеге никакве, ни глобе; а ови, коме си учиніо ову работу, за кою те куне, неће ни он више узети, него разлогом што рече суд, немой се нипошто заклет лукаво, ако ишта знаш за ову работу: Тако ти, даклен, непогинуо траг по трагу; тако ти, шлѣме непануло на долину, тако ти людска губа неулѣгла у кућу; тако ти непогинуо род у баштину; тако те неизѣла живина; тако се неразгуба, тако те неизѣла вукоєдина, да се свака василѣна од тебе заклинѣ, и тако ти род непогинуо у баштину, род у землю, плод и людски и скотски!“ На то реку сви у три пута: „амин“ па целивају крст, еванђелѣ и икону.

Клетник до послѣднѣг *амина* држи крст у рукама. Ако би се нашао кои, да се криво или лукаво закуне, онда оног зову *кривоклетник* и

Око, у коем се преліепа риба ловила. Црница е била Еленин спаилук. Она се погодила са Глуводолянима, да іой свако ютро оставе по едну рибу на плочи. Саставати се са людма ніе она ћела, већ би пошла по рибу, кад никог код Ока нема.

Едно ютро неоставе іой рибу; кад ова дође на обично мѣсто, а ненађе рибу, почне звати Глуводоляни, кои су се дотлен звали Добродоляни: „О Добродоляни!“ у три пута. Они се притае, као кривци, кад се некћеше и трећом одазвати, она викне: „О Глуводоляни! што ми рибу недадосте, да Бог да, нигда е више у Оку неуловили!“ Она узяше на коня и побѣгне у Бар, па да е рекла: „Бар ме ође нећете наћи ни варати,“ и одтуд да се прозвало оно мѣсто Бар. Глуводоляни су трчали за кральицом и молили е да остане међу нъима, да ће іой давати и по двіе рибе на дан. Она ніе ћела слушати ньіова званя и обећаня, већ е из шпагова бацала аспре, а говорила: „Да Бог да, скамениле се,“ па кажу да су се све аспре претвориле у камен, од коих се и данас много налази из више Лимляна, куд е Елена прошла у Бар. Та камена пара има са обе стране еднаку шару. А Добродоляни по прозваню и клетви Елене, зову се и данас Глуводоляни.

Црногорац помишля и на то; ако се криво закуне, да ће га све оне неволѣ и зла снаћи, па се зато и бои клетве.

Митрополит Петар I. ніе имао насилствене снаге и власти, да нагони Црногорце на послушност и на извршаванѣ людски дужности, већ е све то найпріе страхом Божіим, а по том клетвом скланяю Црногорце на свако лѣпше дѣло и Божіе и людско.

34.

ТРГОВИНА.

Од свію страна заточена е Црна Гора од суседни држава, од кои се ніе могло нигда и ништа навести на море, што се неће ђумрук платити. И трговина без згоде, без слободног кретаня неможе напредовати. Главна е трговина Црногорцима са стоком. Они преко све године ћераю стоку на пазаре приморске, у Котор, Будву и Рисан те продаю волове, краве, козе, овце и свинѣ.

У блату (езеру скадарском) лове Цеклиняни много рибе, ову они соле и суше, на продаю у Котор или у Будву. Исто тако продаю они и пріесну рибу. Сва е риба из слатке воде. Найвише се лови ове рибе: пастрва, егуля, крап, клини, уклѣва и скакавица. Свака риба има свое вріеме и свою ору у години, кад се найвише лови и кад е найболя. Догађа се, да се векіе година ухвати од рибе по 20,000 таліера. Сву рибу носе на коньма, люди на рамену са подлимачом, а жене на леђима.

С Ріеке црноевића до Котора има 8 сати, па носе бреме за тридест динара. Суву рибу закуплюю Таліани, а найвише Пулѣзи, те е возе морем у Талію. Таліани купую много и кртоле у Црногораца.

Ситну стоку колю Црногорци у есен, соле и суше месо те продаю у приморѣ. Од стоке за кастрадину колю овце и козе, па е даю и на вађевину у Приморѣ и у Црну Гору. Вађевину зову на причек или на удугу. Кланѣ стоке зову они трговина, па и кажу: „заклао сам толико трговине." а неки кажу иманя. Пріе но што ће поклати стоку, доћера е на пазар пред Котор или Будву па погоди на живо лой и чапре. Чапре с вуном и пріесни лой погађаю они по $2^1/_2$, по $3^1|_2$ до $4^1|_2$ цван. У Котору, кои купую чапре и лой, они и строе чапре, а лой туку, па носе морем и препродаю у Трсту и Млетцима.

Црногорац, кои има кою пару, или ако нема, узайми, тай иде у Ерцеговину или преко Кома, те закуплюе стоку, догони и препродае у Приморѣ. У овой трговини слабу добит има Црногорац. За оваквy трговину имаду Црногорци понайвише ортаке у Приморю, па ови даю аспру, а Црногорац се мучи и купуе, али са малом користи. Ово се купуе на аманат и на вѣру, па неће Црногорац своег ортака на вѣру и на тешки Божій аманет преварити, већ ће му право казати, пошто е на мѣсту купіо. Цр-

ногорац неброи своју дангубу у трговини нити што дере опанке, већ само штогођ да добіе.

Осим стоке продају Црногорци у Приморѣ: сира, масла, меда, воска, кокошака, пилића, яя, дивлячи, дрва, луча, кртоле, зеля, шенице, ржи, овса, ваџоле и по мало єчма, сіена, сламе, а кукуруза нимало, єр га требају дома за рану.

Руєвину продају Љуботиняни у Будву, па є носе у Инглезку за машћенѣ.

Црногорци имаду три своя пазара: на Ріеки Црноевића, на Прентиной Главици у Бѣлопавлиће и на Виру у црничкой наи. Найячи є пазар на Ріеки Црноевића. На Ріеки има нешто и дућана, у коима се може добити свакояки потреба за Црногорце. Сву робу донесе из Трста —

У Боки имаду Црногорци три пазара преко неђелѣ: у уторник, четвртак и у суботу. Пазари су у Котору, Будви и Рисну. У пазарне дневи долази много Црногораца у град Котор, али сви без пасапората улазе у град, заноћивају и свршавају своє послове. Црногорцй продају своју трговину на пазару пред Котором, а уносе у град купци и плаћају ђумрук.

Трговином иде Црногорац слободно кроз све аустрійско Приморѣ под оружѣм. Сваки увозни и извозни еспап носе Црногорци по нешто на маскама, али найвише люди на рамену, а жене упрте па носе на леђима. Сав се еспап у тежини діели

на бремена. Бреме има по 60 литара или 20 ока. Свака литра има 12 унача, а ока 36 унача.

Скоро е сва трговина у рукама Примораца или у Турака, а у Црногораца врло мало. Мѣра им е ока и литра; ока прима по три литре. Вино ракію, улѣ, а тако и масло мѣре на конате, а коната миче по двіе литре. Жито мѣре на багаше и на клобуке. Багаш прима по 30 литара, а клобук 15 литара.

И оно, што стече Црногорац од трговине, или од чега му драго што изучи, сваку и неліетну пару оставля у Приморю. Трговином се ни едан Црногорац неможе обогатити, ер е он у трговини само измеħар, а други сабираю новце.

У Котору купую Црногорци постав (платно) опанке, мараме, пасове, рашу за гаħе (чакшире), копче, свиту, конце и сваке ситнаріе; а найвише купую соли, за тим ракіе, а на гладной години наголо кукуруза, по мало уля, орива, (пиринч) цукра и каве, котлова и лонаца. Брђани понайвише тргую са Спужом и са Подгорицом, а са Оногоштом мало. Морачани пак тргую са Колашином.

Од домаħег дувана мало продаю Црногорци. Дуван сію Лѣшняни, а Црногорци на мало продаю испод руке Приморцима. За сваку трговину біо би вѣшт Црногорац, само да има чиме и згоде.

35.

РУКОДАЋЕ.

Заям е код Црногораца свака работа, кою коме узайми на неко вріеме. Наруч е, кад се да какав суд или оружѣ, да се ньим послужи. Заям готове аспре, рукодаће е. Није се вальда лакше неврће рукодаће као у Црной Гори. У Црной Гори нема новаца, зато е и добит велика. На сваки таліер на годину плаћа се добити по 1 цванцику. Црногорац се свакоко мучи да на рок дође, да донесе и главу и добит. Уз ово све носи Црногорац и колач. Колач е дар неки: доніе ће или боцу меда, или ракіе, или кою конату масла или скорупа, или пар кошета.

Кад познае чоека, да ће му на ріеч, а инако врху залоге. За рукодаће кратка е процедура суда црногорског. Дужник се само пита: есили дужан и ел ти извишао рок? одговори: есам и ест: онда му суд рече: а ти плати, или ће послати перянике, да од оног нѣговог намире. Найпріе се гледа, да се прода живо (стока) ако има; ако ли нема, онда залоге, а найпослѣ и землю, а оставля се и други рок, али на кратко вріеме. Али заям и рукодаће неможе у Црной Гори пропасти. Залаже Црногорац пушку, нож, токе и т. д. Кад подмири поштено главу и добит, рећи ће: „фалати ка добру и поштену чойку и да ти Бог да здравлѣ!“

36.

ЗАНАТИ.

Занатлія врло мало има у Црной Гори. Црногорац се стиди бити занатліом. Он каже, да само Циганин може бити ковач, а Црногорац никако. У Црной Гори има ковача, а има и пушкара, али Црногорац држи, да є єдно и друго цигански посао, па неће да се учи нити єдном нити другом. Опанке прави Црногорац сам. Опанци су без ремика и без пріеплета. Опуту крои и суче сам или є купуе готову у Котору. Бѣлѣве (ћебета) набавляю из Дубровника, а пусте за простирку праве саме Црногорке дома. Мало се платна ткае у Црной Гори, већ купую готово. Црногорци немаю доста землѣ ни за жито, а некмоли за лан и коноплю. Сукно ткаю саме Црногорке, али само за домаћу потребу, а ріетко за продаванѣ, већ само у невольи, кад га потреба наћера, продае оно, што є наміеніо за домаћу потребу.

Камени майстора има у Црной Гори, али их є мало и оно што их є само су за просте работе; а за лѣпшу работу набавляю камене майсторе из Приморя. Грађу за кућу ђелю сами Црногорци, а за лѣпшу работу узимаю Дпбране. Грађу сіеку Црногорци *баднѣвог* мѣсеца. Баднѣви мѣсец брое од половине Дек. до 20 Януара. И дрво сіеку Црногорци у ово доба године, па и знаду, да у друго вріеме посѣчена дрва, неваляю ништа. Они кажу: Валя

дрво посѣћи баднѣвога мѣсеца, а оставити га до Петрова дне на откритой поляни, да га біе лед и киша, сунце и врућина, па є тек онда добро и неће лако сагньити нити избишати.

Древени майстора за лѣпше работе нема никако у Црной Гори, нити их люди требую. Ковача има доста, а сви су цигани. Ови кую Црногорцима сва сѣчива: Сѣкиру, косу, косіер, срп, мальиц, кліешта, вериге, мотику, куку, цапун, тешлицу, гліето, рало и раоник и т. д. Гвоздени алат зову Црногорци сѣчива или гвоздива. За оштренѣ и поправку ови сѣчива учине они са ковачем погодбу, по коіой даю му по 10 литара кукуруза на годину и угаль, а циганин поправля му за то преко ціеле године сѣчива. Ову погодбу и плаћанѣ зову Црногорци *улѣтица*, па и каже: Погодіо сам се на улѣтицу, да ми остри и поправля сѣчива.

Занатлія за чизме нема у Црной Гори, нити ко чизме носи, већ сваки опанке. Само су господа у новіе вріеме почела носити ципелѣ па и чизме, али ово паручую у Котору.

Терзія има у Црной Гори, али и ови су од новіи времена. Од како су се терзіе останиле, почела се и свита трошити, што пріе ніе било у сву Црну Гору гуня од свите, а сад их има и у сиромаха. Терзія шіе свитне гунѣве, гаће, доколѣнице, везе златом корете и кружате и тепелаке капица. Другіе заната нема никако у Црной Гори.

37.

ПУТОВИ.

Могло би се реħи, да сви путови црногорски личе више каквой одвеħ врлетной стази, него путу, коим могу люди одити. Црногорски путови могу само подніети за Црногорца, кои се научіо од малена по врлети одити, а за другог чоека ніесу они удесни. Путови су таман онакви, какви су іош од ȝеманде били. Преко брегова и клисура и ломина иде Црногорац куд му е лакше и то се зове пут.

Негда е морао бити добар пут преко Планинице, куд е била главна свеза трговине између Ерцеговине и Зете, а сад е такав, да и празни коньи едва иду. Преко Планинице и Бѣлопавлиħа могао би се лако пут направити управо до Косовог луга, ер е понайвише све равно. Путови су нужни поради трговине и поради зближаваня людій. Морачани и Ровчани найвише се пате без путова и без мостова.

У Ровцима на Мртвици стои од лѣсе мост, па се либа кад се преко нѣга иде; а неки мораю и потрбушке да иду, зашто, ако мало сврне, оде у дубльину Мртвице. Лѣса стои на два велика камена. Конѣ, говеда и ситну стоку наħераю те препливлѣ преко ове воде, коя е у сред лѣта као лед студена. Много се челяди и стоке потопило у Мртвици. На Ратньи и Лѣвишкой ріеци има по една штица (даска) намѣштена са камена на камен и то

се зове мост, а кад оће да преведу коня, мораю га везати на два ужа, те држе док преплива, чувајући да га вода непонесе. Исто є такав мост и на Буковици.

На Зети нема моста ниђе, само имаду нека корита, у конма се челяд са страом превозе. Пута за кола нема ниђе, како у Црной Гори тако ни у Брда, нити се могу виђети иђе кола. Пипери би могли направити пут о мало трошка до Бѣлопавлића. Црничани могу имати свезу са Ріеком водом; али катуняни морали би имати пут коловозни до на Ріеку и до на Нѣгуше.

Пок. владика Петар II. направіо є нешто пута с Цетиня до на Ріеку, до на врх Праћишта и до Чева, али є овай пут за пѣшаке и неколико за конѣ, а за кола ни мало и никако. Овай є пут при свой невгоди іош и увак, да се двое коня свуд разминути немогу; а преко свега он се давно непоправля па є и пропао.

У зиму, кад запану велики снѣгови, зарасте оно мало пута. Црногорци нечисте сніег, већ само пропрте, па иду сдан за другим. Овим путом и овом пртином немогу коньи ићи, а тако ни говеда. Овако може траяти по 3—4 мѣсеца, каква є кад зима, да се неможе са коньма путовати.

38.

ПРОИЗВОДИ.

Сва е Црна Гора саставлѣна из камена; землѣ има врло мало, па су и производи слаби; али каква им е земля и колико е, мора се чоек са друге стране дивити, оклен и онлико извлачи. Земля е каменита, само на мочарной години може се што родити, а на суши ништа Ораћу землю зове Црногорац *баштина*. Он баштину гнои, а найболѣ подкућницу. У ню сіе шеницу яру и озиму, сіе ржи, ечма и овса, а найвише кукуруза. Баштину оре по два пут. Сади много кртоле и окопава е два пут, а кукуруз найпріе праши па га окопава. Сади зелѣ главато (купус). Сіе вацоле, (граа) по мало боба и ельде. У бостанима сади лука чесна, чипуле, шкалонѣ и порога лука. У Ріечкой, Црничкой и Бѣлопавлићской нам сію диня, пипуна, тикава и т. д.

Вино рађа скоро у свіема мѣстима, осим катунске наіе. Найболѣ е вино у Црници, али се тамо и найболѣ работа око нѣга. У Црници е поднебіе благо и могле и маслине напредовати. Воћа у сву Црну Гору има мало. У жупніим мѣстима болѣ е воће и болѣ напредуе. Тамо има ябука, крушака, шльива, дуня, питоми шипака, ораха, смокава и по мало мурава. Главни су производи: кукуруз, кртола и зелѣ. Вина дае найвише Црница. Дрва имаду

мало. Сва е гора подіелѣна, само у Брдима има горе доста, али далеко у планини. Три су воде, од кои се користе Црногорци: Зета, коя тече кров Бѣловлиће, Морача и Ріека Црноевића. На све три воде имаде млина, ђе се жито мелѣ и ђе се риба лови. Найвећи е лов у Ріеци Црноевића, ер е одма срета езеро скадарско. У Рiечкой наи расте руй, коег беру Љуботиняни и продаю у Приморѣ.

У Црной Гори расте много пелима (salvia), али га само за неке домаће ліекове употребляваю, а продати немаю ђе. Катуняни пате се много без воде. У Лѣто иду они и по три сата далеко по воду. Тако су у лѣто и са стоком на чудо.

Фабрика немаю никакви, осим едне у Ободу за прах, кою е владика Петар II направіо, те се прави прах за Црногорце.

Руда има у Црной Гори: злата, сребра, мѣди, олова и угля, али се вадити немогу по томе, што е све каменито па се не би плаћало, и не би могла бити добит већа до едан на сто.

Многи Црногорци držе челе. Око овіе има он мало посла, а има добру корист. Мед продае, а тако и восак, а оставля за дом колико види, да му е од потребе. Од домаћег воска усукую мале воштане свіеће, па их носе у цркву.

39.

СКОТОВОДСТВО.

Ово е главна помоћ Црногорцу коя га у свакой години, лишма у гладной, помаже. Свакн Црногорац држи по мало оваца, коза и говеди. Коня држе мало, а масака више. Маске су и яке и вѣштіе по врлети одити него коньи. Ово они све купую у Арбаніи и Ерцеговини, а сами мало тога пате, ер немаю мѣста. Оваца пате колико могу више. Овце су ситне и вуна ніе найболя, ер пасу понайвише кроз ломине и драче, па се исскубе много. Овце и козе припуштаю Окт. мѣсеца. Сягню овцу и козу пази добро Црногорац и чува да што неизѣде, од чега би се изяловила. Кад су се све овце и козе измладиле, неће музти Црногорац пріе Ђурђева дне, ер оће да се оно млади оячи. Мало они ягняди младе продаю, већ кад порасту, и кад добію и меса и лѣпше чапре. О Ђурђеву дну почину лучити ягняд и козлиће, али им до Илина дне оставляю по мало мліека.

У лѣто издижу са стоком у планину, па остаю до међуднице док прођу велике врућине. Уз стоку иду чобани и по една планинка. Планинка музе, сири сир, купи скоруп, мете масло, па чува за зиму. Крава недрже много. Младу телад неће Црногорац ни за скупе новце да прода. Сіено косе Црногорци по планини. Преко лѣта сабира сіено и сламу па

чува за зиму. Септ. мѣсеца сіеку гране дубове и ясенове те садіеваю у стог и ово вову лишняк. У зиму ране стеку са овим листом, са сіеном и сламом. Непродае Црногорац с реда стоку, већ ће найпріе продати овнове и ярчеве, а двизице чуваю да му се пати стока. Сва е стока црногорска ситна.

Стоке пате понайвише Ускоци. Они скоро од саме стоке живу. Има неки, кои могу на едну стругу помузсти по стотину ока мліека. Паше и воде имаду они доста. Ньіова стока може и на сніегу лежати, па іой ништа нешкоди.

40.

РАНА.

Слаба е рана у Црногорца, он се понайвише рани сувим лебом. Црногорац не пробира много, нити тражи да што лѣпше изіе, већ е доволян само кад е сит. Црногорац устае рано и одма се прихваћа работе, а кад одютри онда руча. За ручак има или леба и сира или леба и лука. За обѣд ужіе нешто болѣ. Вари каше или сира или меса, па кашу зачини са мліеком или скорупом, а сир и месо еде са лебом. Главна е лебна рана Црногорцу кукуруз. За зиму спреми Црногорац по доста кртоле и метне

тиглом (ћерамидом) а по врх шлѣмена међу граваљ, кое се међу у клак.

Црногорац прави кућу на ломини и тврђи, ђе нема землѣ, да нечини штету за баштину или за зграду или за бостан. Куће могу имати по 4—10 сежаня дужине, а по 3—4 ширине, у коіой живи негда по шестеро, а негда и по тридесттеро челяди. Кућна су врата и низка и узка, а у зидовима има по ђе коя панѣга и по кои прозор без цкла и без вратница.

Од преграда налази се по едан пріебой од штица, о кои вѣшаю оружѣ и пребацую струке. Одрови на коима леже, намѣштени су по угловима куће. Код сиромаха, кои ніе кадар направити обор, држи на едном краю куће стоку, а у другом спава он са своіом челяди.

Обори се праве за стоку. Само они праве оборе, кои имаду доста стоке. Обори су опет од сувомеђе и много снижи но кућа, али су и они сламом покривени. Имаду и торове, ђе стока преко лѣта лежи под отвореним небом. Тор послѣ 8 дана помичу.

И куће и обори сниски су. Догађа се неки година у зиму, да снієг затрпа куће, па се може равно и по врх шлѣмена одити. Куће су све топле. Слама брани од студени, а тако и од сіявице.

42.

ПОКУЋСТВО.

Сво покуђство што има Црногорац, све му е сиромашно. Ріетко е у коіой кући наћи да има доста судова. Често узимаю они едан у другог судове у наруч. Сиромаси имаду по едан мѣдни кота, па у том варе све. Сва челяд еду из едног вагана. Вагани су велики, а налази их се іош од стари времена, кои примаю по 60 литара. Ожице су дрвене, али замашне. Имаю неке горужде (велике ожице, кутлаче) кое примаю по по оке. Вилюшака и ножића немаю никако. Ако треба, да се изсѣче пециво, Црногорац извади нож иза паса, па изсіече пециво на обилате комаде. Овіем истіем ножем одсіеца он и турске главе, али зато му се не тужи ни мало.

Трпеза, на коіой еде, снизка е и проста. Одрови су просто слупани од буковог дрвета, али яки. У одру има или сламе или нусту и по едан біель; а душека и плата нема никако. Неки немаю ни біеля, већ се покріеваю са стручином. Има и по кои дрвени сандук у коем раня робу. Статива, гребена, гарза мало се види. Служе се са наручем.

43.

ЗАБАВА.

Забава се тражи онда, кад нема ничесова посла. Ово бива у свечане дневи и зими вечером, кад су дуге ноћи. У свечане дневи обуку се Црногорци мало лѣпше и чистіе. Купе се на едно мѣсто, те се разговараю. У пролѣће и есен сабираю се у присойно мѣсто, а у лѣто у осоину или дебели лад.

Овако докон наймиліе е Црногорцу гађати билѣгу. Окупи се ньих више, напере билѣгу па гађаю из велье пушака. За билѣгу попну плочицу, а намажу е у сріеди црним колик пушчано зрно, на нишане. Неки гађу сѣдећи, неки с колѣна, неки с наслона, неки с нога, а неки с рамена другог коег друга. При гађаню стисне се добро у животу, па му стои тіело као укочено, а повіе главу за пушчаним нишаном. Пушка мора добро да гађе и да добро пуца; ако ніе обое, онда е куде.

Кад се овако окупе главари и богатіи људи, те гађаю билѣгу, а дошао би кои сирома са чађавим и зарђаним оружѣм, па гледа само из окрайка, како кои гађа, па кад види да бирано госйодско и срмом везено оружѣ негађа добро, нетаћ ће се овай са молбом, да га пуште, да и он гађа.Ови по урођеной кичельивости, видећи, какво му е оружѣ, почну се са подсміехом шалити: „Прођ се, зла срећо и гађаня и несрамоти се." Найпослѣ, почем

му прегледаю пушку, коіой е често кундак опутом превезан, пуште га од шале да и он гађе. Обично овакви, кои се изтиче да гађе, оће и да погоди. Кад е погодіо, онда се ови од стида міеняю у лицу, али весело ваде фишеке из ћеса, те даю сиромаху да іош гађе. Ако погоди іош коіом увасобице, онда се коре сами: „Ми се у првину ругасмо са сиромахом и нѣговіем оружем, али ніе файде, што е црна и опутом везана, али е наредна, па да се нажене у невольи юначкой, има тврду узданицу, да га преварити неће, а ми то ђаволѣ. Е! табан е ключ пушци.“ А сиромаху ће іош рећи: „аферим ти га, чоче! кад нас осрамоти, да Бог да, ваздати пуцала.“

Докон Црногорац оће да прегледа оружѣ. Уляница е вазда при нѣму, па вади крпу те чисти и маже, міеня напрашник, ако му е застаріо. Вади нож иза паса, па га обидуе прстом да ли е доста оштар; па, ако ніе доста оштар, потегне огньило те га завуче, а маше с ньиме неколико пута, да види, какав мах има и како би сѣкао, кад би до нужде било.

Црногорци бацаю камен с рамена. Бацаю га с мѣста и загоничке. Неки бацаю маньим, а неки веома великим. Играю се на плойке. Удруже се по двоица или четворица, узме сваки по плочицу, а запну по едан камен, за коим е ставлѣн по кои динар или што друго, па онай, кои са своіом плочом

приклопи, онай носи и динаре, или оно што е за каменом.

Црногорци радо скачу. Они скачу с мѣста и загоничке. С мѣста скачу по 13, а загоничке по 24 стопе. За скаканѣ бираю оранѣ или меку землю. Владика Петар други, имао е особито веселѣ, гледати како Црногорци скачу, па би често даривао оне, кои найболѣ и найдалѣ скачу. Долазеће странце путнике, нудіо би владика да пођу гледати, како скачу Црногорци. Ови би се дивили лакоћи и далеком скаканю Црногораца.

Вечерня е забава код Црногораца и веселія и дружевнія а и пространія. Найлѣпше су вечернѣ забаве у зиму, кад су дуге ноћи, па засѣдну сви око огня и сѣде неке путе чак до поноћи. Ту се пои, ту се игра, замећу свакояке шале, причаю нове и старе догађае. Чине пазар, играю међеда, представляю исповіед бабе Іоване и т. д. Од свію само ће се навести двіе, да се од прилике види и ньиов театор.

1 Пазар.

Кад су се сви окупили, посѣдаю у наоколо око огня. Између ньи, кои е найвѣштіи устане, па каже: „Е! я ћу да продаем све мое што имам." Па онда пита: „Шта ће ко купити?" я продаем вола, коня, краву, вепра, козу, рог, реп, кокота, кокошку," и т. д.

Сад ће онай, што стои у сріеди први купити нешто, па ће рећи: „ Я ћу купит кокота." Кад су

сви покуповали, онда овай опет пита: „Куд ће мой кокот?“ Одговара онай, што е у првом реду: „На моега коня.“ Па онда овай други пита оног своег найближег до себе: „А куд ће мой конь?,“ одговара трећи: „На мою краву,“ пита овай опет: „а куд ће моя крава?“ одговара четврти: „на моега вола,“ и т. д. Кад су се сви обредили, онда повиче онай, што е у сріеди: „Е, море е! што би, море, што! Я сам біо кокот од кокота и отац ми е біо кокот од кокота.“ Сад мора за њим онай, што е у првом реду: „Е, море, е! што би, море, што! Я сам біо конь од коня и отац ми е біо конь од коня.“ Овако сад мора сваки редом говорити, па што е ко на пазару изабрао са оним мора и да се служи. Они, кои су томе вјешти, бираю што љепше, а они што незнаду, узму ма што, па послѣ удари у њи велики сміех и алак.

2 Мећед.

Кад оће да играю мећеда, онда изиђе едан, кои е вѣшт, па обѣси коноп с греде на греду, а прекрсти ноге на нѣм, држећи двіе толяге у рукама, па се цуля, а други му виче: Кои си, море, на коня? Куд си кренуо с њим?“ Он одговара: „Валан у лов.“ „„А кое звѣрке тражиш, да біеш?““ „Я валан, сваку звѣрку тражіо би, ма би найрадіи мећеда.“ „„Како ћеш гађати мећеда, кад е тай конь обосіо, нема плочу ни едну на ноге, а кускума ти нема, а фузде нема, а оћеш, да гађаш

међеда?““ Онда овай довати двіе толяге, подвіе ій, цукне едном у другу, затим у ноге, у узду и у куекум. Кад е све сигурно учиніо, онда рекне: „Вала га подкова!“ Онай му опет проговара: „„Сад си га подкова и наредіо, сад можеш гађат,““ па метне пред њега капицу, а овай се примиче на толягама, да гађа међеда. Онай, што е метнуо капицу, говори: „Ето међеда, па га гађи!“ Примакне се ловац, те толягама удари по капици, па ако се свали, онда се начну сміяти и алакати.

Код владике Петра II. біо е свако вече посѣдак. Овай е обичай попримiо од свои предмѣстника. Може бити, да неки не би могли лако ни вѣровати, како господар юначког народа, пушта свакоег Црногорца к себи, и допушта му, да може веселе часе душевне радости проводити код своег господара, као и у своем сиромашном дому, ка у сред свое породице.

Посѣдак код владике, біо е посѣдак веће дружевности, већег единства и истинити збор братски. Владика би сѣдіо међу своим Црногорцима као домаћин међу своіом породицом. Свакоем е било слободно о свачему говорити и сваке шале заметати. Шала црногорска, разведравала е душу доброг владике, сміяо се и веселіо са своіом браћом Црногорцима. Овакови су сви господари црногорски били на спрам свое юначке браће. Са овом дружевности братском, придобіяли су они срца свои верни

юнака. Проводећи Црногорци овако свой живот у слободи, братству и найпространіой еднакости, подраньивали су они ячу снагу срца свога. И душа и тіело било му е слободно.

Посѣдак е нешто и ліепо и племенито. У оваковом друштву могу се найлакше Црногорци познати. Вріедно ће бити описати на кратко ово ньіово зборно мѣсто, овай храм душевне утѣхе Црногораца. Іош 1841 год. саградіо е владика велики дом на Цетинѣ са 14 пріеклада или соба. За себе е задржао само двіе: едну за спаванѣ, а другу за библіотеку. Повећа соба, у коіой е біо биліар, била е наміенѣна за судницу и за дружевни збор Црногораца. У наоколо било е неколико клупица, неколико столица и двіе трпезе. На едной е ручавао, а на другой би писао владика.

На зидовима висило е оружѣ, а око едног огледала намѣштене су биле пушке увитіе цієви и сломлѣніе кундака. Ове су пушке са Салковине, кад су се Црногорци юначки борили са Арбанасима. Арбанаси су били тако жестоко кидисали на Црногорце, да су голіема рукама доваћали за грлиће пушака црногорскіе и ћели их истргнути. Од едне пушке поніели су Арбанаси грлић, а већ ништа.

За спомен ріеткоґ юнаштва, држао е владика ове пушке, као неку особиту успомену. Сваки би Црногорац улазећи у овай збор, погледао на ове пушке, и споменуо би юначким гласом оне юнаке,

кои су радіи били и погинути, но и сломлѣне пушке испуштати из своіе руку.

Зими око седам, а лѣти око осам сати у вече, купили би се Црногорци у овай збор, па би рекли: „Айдемо господару на посѣдак.“ Како кои улази у зборно мѣсто, одма скине капицу, па држећи капицу у лієвой руци, прислони уза зид симсію (лулу) иде управо владики, називаюћи му: „Помага Бог, господару!“ па га целива у руку. Владика сѣдећи одговори: „Добра ви срећа!“ „„А да како си ни господару?““ „Слава Богу, добро.“ „„Нека, милом Богу фала, кад си ни здраво.““ Овай почнȩ у све нити китити, а владика ће прекинути са своіем питанѣм: „А да како е у вас? Єстели мирни? Задієваюли ве Турци? Како ви е лѣтина? како ви е стока? како живите међу се?“ Овай одговара владики на све. За тим ће рећи владика: „Сѣдте, сѣдте.“

Док им е владика рекао да сѣду, одма сваки привaћа свою симсію, међу капице на главе, напуне симсіе дуваном, укрешу огань на кресиво, па сви запале те пуше, и пушећи разговараю се са владиком. Црногорци пуше иограм дуван, кои е понайвише зелен и упарен, ер га мало кои уміе средити како валя. Овай дуван базди (удара) страшно, али владика неће проговорити нигда ни рієчи, већ кад му се досади од великог дима, рећи ће слугама: „Отворите прозоре, да мало издупи.“ Дограм

дуван тако е жесток, да оће и брци да опадаю оніема, кои ніесу вични пушити га. Овай дуван расти у лѣшанской наи.

Око девет или десет сати у вече, донесе се владики црна кава, али за ньим мора сваки добити каву, кои се ту у зборном мѣсту нагна (затекао или напао). Ту може бити по 40—60 друга. Кавеџія владичин, кои пече каву и послужуе, из ліености, кад е много люди, неће поново да пече каву, већ прида воде у онай скорб од каве, па им дае да пію, али скоро на голо топлу воду. Владика за ово незна, а да зна „жли би му пут біо.“ Кавеџія би говоріо на тайно: „То ђаволѣ ніе болѣ, дат им праву каву, или топлу воду: доста да мириши на каву и да е слатко; а они и онако нежнаду, шта е то права кава.“

Владика е имао обичай, на ладніему времену пити чай. У вече, кад е било вріеме пити чай, дође и едан Ровчанин на посѣдак. Владика заповѣди, да се и овоме даде чай. Ровчанин, узме чашу са чаіом, па се разбагаши ка у сред тасбине, начне пити, ма не са найбольом вольом. Упита га владика: „А да како ти се чини то наше пиће?“ „„Валан, господару, што ћеш да ти речем, — стид ме, — ма ми се чини на памет, да е топла вода.““ Владика заповѣди, да му се приспе рума, али по доста, па га онда опет пита: „А да како е сад?“ „„Е,

сад може подніети, е сам овом вѣшт, а оно прво, Божа ти вѣра, я му незнава ничесова ліека."

Владики е мило било видити слободног чоека и да му на свашто слободно одговара. Он почне овог Ровчанина далѣ запиткивати: „Я мним, да нигђе злосреѣніега мѣста неможе бити, но што су та ваша камена Ровца?" „„Истинита е, па ти Божу вѣру и ти угађеш, ка они, кои уміе и кои е Бог да. Та грђе е у нас, господару, куд камо, но у Црну Гору: У нас су велике ломине, ђе би се и ђаволи поломили, а некмоли живи и крштени люди; па ти нма у нас на нѣка мѣста, ђе неможемо ка остали свіет по земльи одити, веѣ, кад оћемо да изиђемо на свіет, ми ти се из оніе нашіе проклетія пенѣмо на гужве, како ти мачке, ка уз чесове стубе (мердивене) а тако се опет спуштамо. А да ти е виђет како оремо на нѣка мѣста, би се испрве морао сміяти ђаволу и чуду: привежемо за чесов кам са ужом волове и рало, а да то нечинимо, амбисали би се волови и рало до триста ђавола."" „А да, еси ли икуђ далѣ ходіо, него до на Цетинѣ?" „„А куд? не я валан никуд."" „А да како ти се чини, да ли има іош ђе каквог свіета, осим нас и Турака и да ли се ђе болѣ живи но у нас?" „„А шта я знам, господару, брав ка и брав; али по моіой лудой памети, мним, да има и свіета и болѣг живованя.""

Опет га владика запита: „А да знаш ли, како

сте давали мирію бегу Любовићу?“ „„Знам, ка да незнам: Он ти дођи (тако причаю наши људи) у Ровца, па пођи од куће до куће, на зарок ка и остали сліенац, па му дай неко негђе по яре и то оно, кое већ ништа неваля. А ми, господару, ка штосмо вазда проклети, одма се крени ка у потрагу за њим, на док он дођи у друго село, украли му оно яре.““ „А да, нанесе ли што на Ровацa?“ „„Изне се, ками, да му е: не он то ђаволъ; а ліепо му е, што е и главу изніо, у какво е мѣсто запао біо. Ніесмо ми, господару, нигда били за даванѣ, већ смо отимали и ягмили, ђе смо гођ што могли. Да ти е знати, колико смо майка удвіелили и турскіе була у црно завили! Та ти знаш, господару, да су Турци улазили и у Црну Гору, а у наша Ровца нигда. Та ето и теби недаемо ништа, кои си наш, а некмоли да даемо Турчину, сконим се сваки дан крвимо.““

Некоег Брђанина оцрнили су били људи код владике, да е арамія и крвопія и да се од нѣга живѣти неможе. Владики се та дава (тужба) из дана у дан досади, па нареди да га убію. Овай се варакао за дулѣ времена и ніесу га могли упрежати да га убію. Он се некако провуче и дође сам на Цетинѣ. Он урани па посѣдак у владике. Владика се чини и невѣшт, што е овай крвник, па се сњиме разговара о свачему, док се овай од едном нетакне, па начне простодушно питати владику: „А, господару!

а ти ето оћеш мене да утучеш?" „„Како те нећу утућ, найвадньи скоте, е си већ пояхао свакоему чойку."" „Немой ме, господару, тако срамотит, е се гріешиш, — ніесам я баш таки, каквог су ме злотвори мои код тебе оцрнили, црн им образ біо и немой ти слушати све, што коекакви поганѣвићи за мном зборе, већ ме саслушай, аманат ти Божіи! па, ако виђе, е сам крив, ето твоя сабля, а ево мой врат па сіеци кудіен оћеш. А зашто да ме никоговићи но планини ћераю и убіяю, кад си ти ту и твой суд? Раді сам да ме ти и права посіечеш, него поганѣвићи да сам и найкривльи." Владика се поврати и рече му, да изкаже све, што има. Кад е овай све испричао, рекне владика: „„Ето су сад и остали люди ту, па ћу ій питат, да ли е то све тако."" „То я и жудим, господару." Кад су се суочили, нађе владика осуђеног, да е прав.

Ође се огледа врлина сиромаха црногорског, кои са пуном вѣром иде своему господару, да нађе и добіе правице и разлога; огледа се и владика са изврстности душевном, да и осуђеника прима без завора, да се сньиме разговара и допушта му сваку неволю свою изказати.

На посѣдку остаю сви до едног а и до два сата по поноћи. Траже између све окуплѣне дружине, кои уміе найлѣпше пояти уз гусле, па пои юначке пѣсме. Нигђе нема више люди да умію изреда уз гусле пѣвати, као што тога има у Црной

Гори. Скоро свака црногорска кућа има гусле. Кад су већ нашли пѣвача, он довати гусле, те их найпріе удешава, а кад их е удесіо, онда само гуди за неколико, па почне найпріе пѣвати напойницу:

„А да пѣвамо, да с' веселимо!
О весели Боже, господара,
А нашега на Цетинѣ краля,
И нѣгову осталу господу.“

или:

„Све у славу Бога милоснога,
А у здравлѣ цара русинскога,
И нашега на Цетинѣ краля.
Амин, Боже, вазда те молимо!
А по томе, моя браћо драга!
Ако знадем да ви пѣсму причам.“

Сад почнѣ пѣвати пѣсму, а сви ћуте и слушаю. Кад се свршила пѣсма, онда е претресаю: Хвале оног, кои е показао юнаштво; куде оног, кои ніе освѣтляо образ. Разлажу, како се могло болѣ учинити и више яда задати непріятелю. Домећу све оно, што е знатніе, а што пѣсма неизговара. Причаю у кои е дан бой біо и зашто се заноћео бой. Оваквим разговором и причанѣм, подранюю они юнаштво, па еднако разгађаю, како би могли згодніе се бранити и показати юнаштво, као и онай, кои га е найболѣ показао.

Біо е неки главар, кои е радо претресао пѣваче. У овом зборном мѣсту доће ред на едног

ячом снагом тресне у вис, дигнувши руке више главе, па подвикне. Неки у своем подвикиваню тргну малу пушку иза паса, те мећу. Мушки изгледаю чудновати: косо гледа очима на своега друга и су-очавaю се као у некои спреманю и усиляваню кад ће еданак треснути рукама и подвикнути жестоко. У игри са свием измієни природно станѣ облика гледаюћи оштро, а држећи тіело натегнуто и ки-чельиво.

Женске е ліепо виђети кад играю: Одскакую као лопта од землѣ, држећи руке низ бедре као да су приковане. Стасом стои она право и сав іой живот стои као лутка, па игра у наоколо, гледаюћи удилятим и стидльивим погледом на нѣну другарицу; а кад оће да подвикне и код нѣ се проміени и поглед и лице. Кад престану од игре целива се мушко са мушким, а женско са женским. Аколи е смієшано, да мена прави парова, онда игра мушко и женско, па ће женско, по свршетку игре целивати мушко у руку; а мушко женско у чело. Док ови престану, одма поскачу други, найпріе подвикну, па играю.

Из остале гомиле, коя стои на овитак пѣваю по два пара пѣсму: Едан пар пѣва, а други припіева:

„Да пѣвамо, да се веселимо,
О весели Боже, ако Бог да!
Да весели у дом домаћина,

И у дому ко се намѣріо,
А по томе, моя браћо драга,
Ако жнамо да пѣсму причамо.“

За овим се починѣ пѣвати коя юначка пѣсма. Поскочница врло мало има у Црной Гори, они пѣваю понайвише юначке пѣсме како мушки, тако и женске. Од поскочница валя навести едну и то пѣсму любави: али е и ова брдска:

„О ђевойко, не много ліепа,
Не ліепа, не рода велика,
Што си срцу омилѣла моме,
Ка' да си ме мађіяла млада?
Она нѣму тихо одговара:
„Тако тебе оженила майка,
„Колико сам игда и виђела,
„Него едном кад с войске грећаше:
„Ти ми иска у маштрапу воде,
„А я дадох у кондіер вина;
„Вино просу, а кондіер сломи,
„Довати ме за біелу руку,
„Те ме баци на коня за себе:
„Три пут си ме опасао пасом,
„А четвртом од саблѣ каясом;
„Поведе ме у гору зелену,
„Облюби ми пребіело лице.“
Стаде клети ліепа ђевойка:
„Авай драги, вода те носила,
„На мое те дворе наносила!

„Црн ти образ ка' на гори сніег,
„Црн ти перчин біо врат прекріо,
„Рашт оштети у ђевойке лице!“

На покладе трае оро до зоре. У зиму им несмета сніег, већ и на сніегу играю. Послѣ ове у наовит игре, играю и другу игру. Вате се испод руке два и два те у трку поскакую 10 — до 20 сежаня, па се опет повраћаю. И у овом подскакиваню пою и подвикую.

45.

НОШИВО.

(Ођећа)

Црногорско е ношиво и спретно и за око, оно е састављено из три бое. Крой альина исти е, кои е и у старо вріеме біо. Капе су изміенѣне. Мало су они ишта за обуку од платна правили. Све е скоро било од вуне. Вуне имаду Црногорци доста. у пређашня времена носили су Црногорци кожне капе, налик калпака; а сад носе мале плитке капице од ѕвите, обточене црном свилом, а тепелак или дно капице од црвене е свите, па имућніи, даю тепелак везти златом и то само с едног края.

Од пріе е мало кои Црногорац имао кошулю, већ би обукао на голо тіело гунь. Гунь е од сукна

біелог и допире до колѣна. Спріед е направлѣн с црним, мавеним, црвеним и жутим вуненим гайтаном, кое допире до паса. С едне су стране вунена пуца, а с друге петльице за закопчаванѣ. Свуд е у наоколо обточен гунь модром свитом, а око врата опет модра свита, пошира од поруба, па прошивена біеліем концом. С обе су стране на дну клини, испод пазуа простриџен е за едан педаль а порублѣн модром свитом. Из више ови простригa нрострижен е по едан шпаг, обточен или црним и црвеним гайтаном.

Црногорац се паше преко овог гуня, (кои остае спріед отворен) с црвеніем пасом; а негда су се многи пасали голом личином. Кад опасуе пас, омота га неколико пута око тіела, па онда припаше силав, а остали пас преко силава. Изнад силава заковча ремик, на коем су ћесе од фишека. Ћесе обрће на десну страну. Уз ове обѣси и уларицу, у коіой држи маст, изціеђену из бравлѣг гнята, те маже оружѣ, да му неварђа.

За силав затакне по едну или по двіе мале пушке, и іош нож и арбію. С ниже паса носи гаће (чакшире) кое допиру до прегиби. Гаће су од неваляног сукна, као цѣдило. Пріе су носили біеле, а сад су скоро све модре, обточене црвеніем гайтаном, а тур од црвеног мусулуса. Гатньик оплетен е из вунене пређе. Од колѣна до чланка има *доколѣнице* од біелог сукна, обточене црним гайтаном, а покрай овог узка црвена свита; између свите и

гайтана провучене су копче жуте или біеле, те закопчаю овад на ножном листу. Испод колѣна подвеже доколѣнице подвезом. Чарапе су біеле, а кратке, обточене црвеном свитом, са копчама, те се закопчаю. На чарапе међу шарене напрстке, кои допиру до лѣсице. Опанци су прости, са врнчаницама од усукане опуте.

Ремика и прегльица немаю, већ их стежу са подугачком опутом и омотаю више пута око члянка. Пріеплета нема никакви.

О рамену носи велю пушку. Пушке су понайвише брешке и латинке, а џевердана мало има ер су скупи. Мале су пушке у сиромаха просте и немаю на врху кундака ябуке, већ су шилясте, жутом лимом окowане. Имућніи имаду леденица, ове су пушке од срме и могу вріедити по 100—200 таліера чифт. Ножеви су им нето добри.

У ништо радіе неће Црногорац уложити аспру ка у оружѣ, иђи ће и одрпаніи, али да му е оружѣ и ліепо и уздано. Оружѣ чува добро. Под оружѣм е еднако Црногорац. За огртач на кипи и сніегу има Црногорац *струку*. Има их од свакояке масти а найвише су црне, и синяве. Струка е уска, а дугачка, кад е преметне с' обе стране, допире му до дну нога.

У новіе вріеме почели су Црногорци носити гунѣве од свите, а тако и гаће и доколѣнице, кружате и елеке од свите, па везене богато златом.

Ово е зло за сиромаха чоека, ер поарчи толико да се мора удуживати и найпослѣ оно своe продавати. Мало има Црногораца, кои има по више преобука. Неки имаду нову и фетку преобуку. Фетку (стару) носи сваки дан, а новію само празником.

Жене носе исто біеле гунѣве: крой и направа едно е. Женски су корети исто од біелог сукна са истом направом, само што немаю рукава, а дульи су од мушки гунѣва. Носе кошулѣ од памучног платна, од кетена и коноплѣ мало имаду кошуля. Ошице кошулѣ везене су вуницом, а тако и рукави. Неке имаду рукаве везене са златом.

Црногорка плете косу у двіе плетенице, па их намѣсти изнад чела, а веже озада. На глави носи модро пѣгасту мараму, кою притврди на врх главе иглом, на врх кое има пуце. Мараму спушти те виси низ леђа. Косу маже са лои и воском.

Пасови су од коже накићени са црвеним якицима. Имућніе имаду ове якике (каменѣ) оковане у сребро. Неке носе мѣсто паса ћемере од сребра. Пасови могу бити тешки по три оке. О овом пасу виси из више струка синџир, а на краю ножићи кључ и друге ситнаріе. Женске носе чарапе од біеле вуне до колѣна, и оне носе напрстке и опанке. Носе опрегляче, изаткане од вуне; а у новіе вріеме почеле су носити траверее (кецелѣ), од шареног камбрика. На прстима носе неке претенѣ.

Ђевойке се носе као и жене, само што ђевойке

плету косу у едну плетеницу и савію е озада у едну гуку, а на глави носе капицу и мараму. Капица е исто као и мушка, само што на тепелаку има много цвѣтова, понайвише звіезде, а на врх капице притврди иглом мараму. Мараме ђевоячке понайвише су біеле, са црвеном пругом у наоколо.

У ушима, кое могу, носе брньице, али доста повелике. Ђевойке се пашу тканицом. Тканица е из вуне, различне масти. Чарапе су око чклянка изплетене шареном вуненом пређом, па се и по томе може разликовати ђевойка од жене. Има их, кое носе ђердане око врата. За огртач на рђавом времену имаду и жене и ђевойке струке, само су женске струке другчіе но мушке, женске су шарене и црвене.

Брдске жене и ђевойке носе на глави високе фесове и біелу мараму, а чарапе шарене с края на край, и тако и кошулѣ по дну вазда су изшаране.

46.

ДОБА ИЛИ ВРІЕМЕ.

И Црногорац одређуе вріеме, кад ће што свршити, кад ли ће што работати, кад ли му треба куд се крећати на пут. У Европи се понайвише владаю по сатовима; али у Црной Гори тіе у старіе

вріеме ніе никако било, а и данас их има врло мало.

Црногорци се найвише управляю дневом по сунцу, па и кажу: Пред што ће истећи сунце, колико би чоек дошао дотлѐ и дотлен; пошто є истекло сунце; сунце є за толика копля одскочило било од горе; пред ручаня доба; у ручаня доба, по ручаня доба; око ручаня доба; по ручку; испред подна; пошто є преваліо дан; у вельи или мали попас; у вечерня, или око вечерня доба; по вечерньи; пред заход сунца или по заходу сунчаном. Иначе: у зору, пред зору; тек што є бѣшнула зора; у сутон, у први мрак; у сумрачак; у мрак и т. д.

Ноћу се владаю по звіездама: по Ралици (ово су три звіезде) по Даници и по Влашићима и то кад є ведро; а на помрчини владаю се по кокотима (петлови). Први кокоти починю око два сата по поноћи, други око три, трећи око четир и т. д. Кад сће Црногорац куд да порани на пут, онда каже у вече жени, да га пробуди у те и у те кокоте. Домаћица добро пази на кокоте, па ће на єдне кокоте раніе устати, наложити огань, спремити ручак и све остало, што домаћину за пут треба, па онда буди домаћина, да устане, а он се креће и стигне у оно доба, ђе є рочіо или ђе є науміо.

47.

ПРЕДРАЗСУДЕ.

Има код Црногорца доста предразсуда, кое они држе за сушту истину. Баба има доста, кое врачаю; налази се и пророка кои свашта проричу; има и попова, кои у рожданике гледаю.

Ноћу оће Црногорац да зазире од гробля и мисли да и мртви могу нешто учинити. Зато он држи, да е добро носити нож црніе кора, да му се што неприваре. Неки одпуштаю пас, да му се вуче по земльи. Єдно и друго држи Црногорац, да е добро противу свакоег призираня противу звѣрета и гробля. Од остали предразсуда, навешће ће се само ове:

1 *Муамед.*

Кад чоек ноћу путуе призире му се анатемник, па му се накоштреши сва коса. Анатемник проговара чоечим гласом, пак начне поняти од сваке руке и дебело и танко, а баца силно каменѣ.

Овай, ако се яко ніе поплашіо, подвикну ће и рећи: „А вуче, од горе айдуче! Сад ти одтуд, а я одовуд, да побіемо ове врагове!“ Иза овог учини се чоеку, да се обалюе и премеће силно каменѣ и почне страшна орлявина, као да се сва главица премеће и оде у бездану яму. Кои е страшив, оног спопане манитило од овог призираня, па онда говоре, да е нечастиви ушао у нѣг и да ньим говори.

За тим зову попове да чате молитве помамлѣноме. Послѣ овог, изазива поп нечастивог, да излази из крштене душе, да ту за нѣга мѣста ніе; али анатемник одговара, да неће. Опет поп проговара и моли анатемника да излази, и да иде у планину; али анатемник одговара, да он неће у планину и никуд, већ у тог и у тог.

Ово е за нњи страшан поюв, ер они мисле, да е прави анатемник у чоеку, а неће да вѣрую, да се само оном несрећнику пошенуо мозак од страха и да то он сам као чоек без здраве свіести говори. Послѣ овог несрећника воде у цркве и манастире под ћивоте и под еванђеля, те му свештеници чате молитве. Воде манитот под ћивот свеца и под ћивотом спава за више ноћи; али га ови други чуваю, да неучини какво манитило, а чувари се моле Богу да га Бог од зла и напасти избави и дају прилоге у цркву.

2 Тенштво.

Што по другіема мѣстима зову, вампир и вукодлак, то Црногорци зову тенац и потенчіо се. Іош док е чоек жив, приговараю му, да ће се потенчити. Кои чоек чини зла своіой браћи, кои гули люде, отима и еде туђе, неизвршуе оно, што му закон божіи заповіеда, тога они држе, да се мора потенчити, па по смрти изиђе на глас да се потенчіо. За живота іош куну га: „да Бог да, потенчіо се као што и оћеш, ако Бог да!“

Они кажу, да тай тенац устае ноћу из гроба, иде у свой дом, прикажуе се своіой жени па е біе, иломи све по кући. Тако кажу за попа Рака, да се біо потенчіо; а послѣдньи е біо случай (1847 год.) са попом Стеваном из Дупила; али е владика Петар II. забраніо, доказуюћи да су то будалаштине, да би могао мртви чоек устаяти.

Кад се већ обявіо тенац, онда и свойта мртвог, оће да се отвара гроб и да се тенац прободе, ако е тенац; ако ли ніе тенац, онда га нетичу. Свойта позове свештеника, понесу трнов колац, па иду таећи, неказуюћи ником, као да ће то мртви дознати, отвараю гроб, ако нађу мртвог да сѣди у гробу, онда потегну колац те га прободу, а тенац се продере као во. Кад се већ ово свршило, онда е тенац за вазда пропао и сва су челяд на дому мирна.

3 Вѣштице.

Вѣштице могу бити само жене. Црногорци држе, да она, коя оће да буде вѣштица, мора найпріе свое діете изѣсти, па онда може и другу дѣцу ести. Ако сумняю, да е коя жена вѣштица, онда е свежу, па е тискаю у воду: Ако потоне, онда ніе вѣштица и пуштаю е; ако ли не потоне, онда знаду почисто да е вѣштица.

Поради вѣштица бивало е доста неприлика, а често е било и мртвіе глава поради ньи. — На едну одиву Раићевићку, коя е била удата опет у Раи-

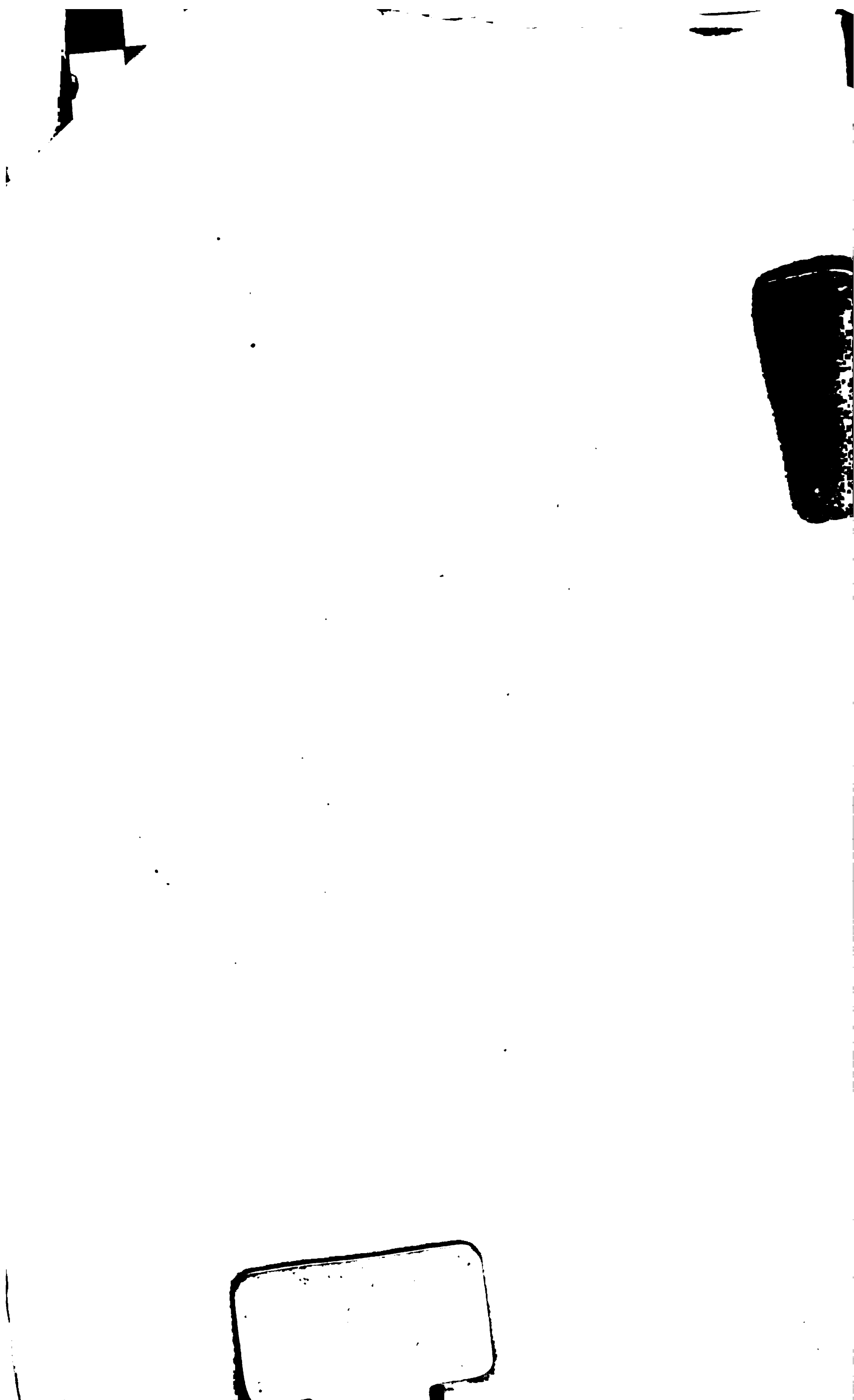

Цiена є послѣ предплате 1 фор. 25 кр. у Аустріи, а за оне у Србіи 12 гроша чăр.